

Müfsitlik Töhmetine Uğramış
Bir 18. YY. Hayırseveri:
Rakka Âyanı Firûz Paşa

**Ekmek ve Ekmekçi
Esnafına Dair Bir İnceleme:**
Urfa (1822-1918)

**Halfeti'nin
Yabani
Papatyaları**



ŞURKAV Sanliurfa

KÜLTÜR SANAT TARİH VE TURİZM DERGİSİ

SAYI: 48 HAZİRAN 2025



شكایات و
Atik Şikâyet

Defterleri'nde Urfa



Firûz Paşa Sokak



Dergiyi telefon
veya tabletinize
indirmek için
kodu okutun.



Vakıfların memleketimizin önemli bir servetini oluşturduğu herkesçe bilinmektedir.

Bu servetten millet ve memleketi gerektiği şekilde faydalandırabilmek için bütün bakanlar kurulunun ve hatta yüce meclisin bu hususu önemle inceleyerek bu büyük müessesenin harap olmaktan korunmasını ve memlekete faydalı bir hale getirilmesini temenni ederim.

K. Atatürk



Sanliurfa

KÜLTÜR SANAT TARİH VE TURİZM DERGİSİ

YIL: 17 SAYI: 48 - HAZİRAN'2025 ISSN: 1308-3449

SAHİBİ

Hasan ŞILDAK
Vali / ŞURKAV Başkanı

ŞURKAV YÖNETİM KURULU

Harun Reşit HAN / Vali Yardımcısı V.
Ahmet ERGÜVEN
Şeyhmus KAHRAMAN
Cüneyd ALTIPARMAK
M. Bakır KARADAĞLI
Hasan Fehmi HAYIRLI

DERGİ YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Şükrü ÜZÜMCÜ
ŞURKAV Genel Sekreteri

EDİTÖR

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

HUKUK DANIŞMANI

Av. Müslüm C. AKALIN

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
Prof. Dr. Mehmet ÖNAL
Prof. Dr. Abdolvahap YILDIZ
Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ
Doç. Dr. Levent BİLGİ
Doç. Dr. İ. Halil TANIK
Dr. Öğr. Üyesi İsmail ASOĞLU
Dr. A. Cihat KÜRKÇÜOĞLU
Av. Müslüm C. AKALIN

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Şerif DEMİR
Doç. Dr. Remzi AVCI
Doç. Dr. Levent BİLGİ
Doç. Dr. İ. Halil TANIK

SEKRETERYA

Salih KAPLAN

İLETİŞİM

ŞURKAV İdare Merkezi
Yusufpaşa Mah. Sarayönü Cad. 886. Sk.
No:27 ŞANLIURFA
Tel: 0.414. 215 65 27 - 215 82 00 (Pbx)
Fax: 0.414. 216 89 02

SAYFA ve KAPAK TASARIMI

İbrahim Halil ŞEKER

BASKI

Semih Ofset / Ankara
Tel: 0312 341 40 75



ŞANLIURFA İLİ
KÜLTÜR EĞİTİM
SANAT VE ARAŞTIRMA
VAKFI YAYINIDIR

Altı ayda bir yayınlanır
Haziran - Aralık
ÜCRETSİZDİR

Yazı gönderim e-posta adresi:

surkav@hotmail.com

Dergideki yayımlanan yazıların ve görsel eserlerin
telif ve benzeri hukuki sorumluluğu yazarına aittir.
Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

e-dergi

<https://surkav.org.tr/sanliurfa-dergisi>



surkav_urfa



surkavvakfi

www.surkav.org.tr

Şanlıurfa'nın botanik zenginliğini

keşfedin

Dünya var olduğundan bu yana ayak değmemiş
Şanlıurfa florasında yaşamaya devam eden binlerce
endemik bitki yer alıyor.

Halfeti ilçemizde yaşayan yabani papatyaları
keşfetmeniz için Dr. Fatma Şeker yazdı.

Sayfa 101'de..



www.surkav.org.tr

5 Sunuş

6 Müfsitlik Töhmetine Uğramış

Bir 18. Yüzyıl Hayırseveri:

Rakka Âyanı Firûz Paşa

■ Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ - Dr. Murat POLAT

23 Firûz Paşa Sokak

■ Müslüm C. AKALIN

32 Ekmek ve Ekmekçi Esnafına

Dair Bir İnceleme: Urfa (1822-1918)

■ Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ - Rahime TÜRKMEN

49 Urfa Polis Teşkilatının

20. Yüzyıl Başlarında Bazı İhtiyaçları

■ Dr. Murat POLAT - Abdullah AYDOĞMUŞ

55 Taşradan Merkeze Adalet Arayışı:

Atık Şikâyet Defterleri'nde Urfa

■ Dr. Berna TORKAK

62 Urfa'dan İstanbul'a Mesleki ve Kültürel Yolculuk

Eczacı Halil Nejat Sezer'in Biyografisi Üzerine Bir İnceleme

■ Dr. Mustafa DAĞ

71 Taş Devrinden Gelen Şanlıurfa

■ Selami YILDIZ

81 Kitabiyat / Urfa'da Sağlık (1900-1950)

■ Doç. Dr. İbrahim Halil TANIK

85 Bir Urfa Çelebisiyle Hasbihal

■ İbrahim Halil TEZÖLMEZ

87 Ziyâ Paşa ve Âsaf'ın Mikdârı

■ Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ

91 Harran Antik Kenti - Hilalin Işığı

■ Prof. Dr. Mehmet ÖNAL

101 Halfeti'nin Yabani Papatyaları

■ Dr. Fatma ŞEKER

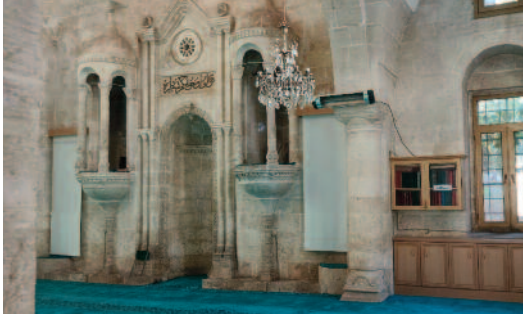
109 Kültür-Sanat Faaliyetlerimiz

Müsitlik Töhmetine Uğramış
Bir 18. Yüzyıl Hayırseveri:

Rakka Âyanı Firûz Paşa

■ Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

■ Dr. Murat POLAT



Ziyâ Paşa ve Âsaf'ın Mikdarı

■ Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ



Taşradan Merkeze
Adalet Arayışı:

Atik Şikâyet Defterleri'nde Urfa

■ Dr. Berna TORKAK



6

Firûz Paşa Sokak

■ Müslüm C. AKALIN



23

Harran Antik Kenti Hilalin Işığı

■ Prof. Dr. Mehmet ÖNAL



91

Ekmek ve Ekmekçi Esnaflına Dair Bir İnceleme

■ Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
■ Rahime TÜRKMEN



32

İçindekiler



ŞURKAV Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi'nin bu sayısında, Osmanlı Urfa'sının toplumunda meydana gelen siyasi, idari, sosyal, iktisadi, çevre ve şehircilik alanındaki değişimlere tanıklık edeceksiniz. İlk makalemiz "Müfsitlik Töhmetine Uğramış Bir 18. Yüzyıl Hayırseveri: Rakka Âyanı Firûz Paşa" adlı makaledir. Bu çalışmada, Osmanlı Dönemi Urfa mütesellimi, valisi Firuz Paşa'nın hayatı, eğitim çalışmaları, sosyal hizmetleri, çevre ve şehircilik faaliyetlerini okuyabilirsiniz.

"Firûz Paşa Sokak" başlıklı makaleyle Urfa'nın tarihi kent dokusu sınırları içinde yer alan Debbağhane Mahallesi'nin Firûz Paşa sokağı incelenmiştir. Bu çalışmada sokağın mimari dokusuyla sokağın sakinlerinin kısa biyografisini inceleme imkânını bulabilirsiniz.

Urfa, kadim geçmişiyle birlikte benzersiz bir mutfak mirasına da sahiptir. "Ekmek ve Ekmekçi Esnafına Dair Bir İnceleme: Urfa (1822-1918)" başlıklı çalışmanın giriş bölümünde, Neolitik dönem beslenme pratiği incelenmiştir. Gordon Childe, Neolitik Devrim'i insanlık tarihindeki en büyük dönüşümlerden biri olarak tanımlar. Tarımın ortaya çıkışı, yerleşik yaşam ve üretim fazlası gibi unsurlar dönemin yaşam pratiğini kökten değiştirdi. Tarıma dayalı üretim sistemleri, insanları daha kalabalık topluluklar oluşturmaya olanak tanımıştır. Bereketli Hilal'in kalbi hükmünde olan Urfa-Harran ve çevresi ile Toros Dağları, Zağros Dağları ve Ortadoğu Neolitik Çağın altın üçgenini oluşturmaktadır.

Bu dönemde aynı zamanda tarım devrimi de gerçekleşmiştir. "Ekmek ve Ekmekçi Esnafına Dair Bir İnceleme" çalışmasında, Urfa ve çevresinin Neolitik dönemde beslenme kültürü, özellikle Bereketli Hilal'in gözdesi olan Urfa'da buğdayın öğütülme hikâyesi arkeolojik buluntular ışığında incelenmiştir. Ortaçağ'da özellikle 5. ve 6. yüzyıllarda Urfa'da ekmek, Harran'da Eyyubi dönemine tarihlenen Urfa ekmeğinin kalıbı ile ekmek fırını, şehrin mutfak kültürü, özellikle tarihte ekmek üretimi ve tüketimine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Osmanlı'da ekmeğin üretimi ve halka nakledilmesinde ekmekçi esnafı sorumluydu. Bu çalışmada, Osmanlı'da Urfa ekmekçi esnafını, fırın yemekleri, ekmek türlerini, peksimet/külünçe ve kahke gibi unlu mamulleri bağlamında, şehirdeki ekmek ve ekmekçi (fırıncı) esnafınca oluşan mutfak kültürü Osmanlı arşiv belgeleri ışığında ele alınmıştır.

Kurum tarihi, ülkemiz tarihi için yeni sayılabilecek bir alandır. Son yıllarda kurumların desteğiyle söz konusu araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Urfa Polis Teşkilatının

oluşma süreci; Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra asayiş ve güvenliği sağlamak için 20 Mart 1845 tarihinde, bir Polis Nizamnâmesi kabul edilmesi; ardından 1879 yılına kadar polis ve jandarmanın ordudan bağımsız, "Tevhid-i Zabıta" dönemi başlamış; II. Abdülhamit döneminde polisin eğitiminde büyük gelişmeler sağlanmış ve 1907 yılında Polis Nizamnâmesi hazırlanmıştır. Halep'e bağlı olan Urfa'da polis, Halep Polis Teşkilatı içinde yer almıştır. 13 Nisan 1910 tarihinde Urfa'nın müstakil sancak olmasından sonra Urfa Polis Teşkilatı, doğrudan başkente bağlanmıştır. "Urfa Polis Teşkilatının 20. Yüzyıl Başlarında Bazı İhtiyaçları" adlı makale, müstakil bir sancak olmasından itibaren Urfa Polis Teşkilatının ihtiyaçlarını karşılama sürecini inceleyerek, Urfa Polis Teşkilatı tarihine bu anlamda katkı sağlamıştır.

"Taşradan Merkeze Adalet Arayışı: Atik Şikâyet Defterleri'nde Urfa" başlıklı makalede, Atik Şikâyet Defterleri üzerinden Urfa halkının sosyal, hukuki ve idari sorunlarına dair şikâyetler konu edinmiştir. Urfa'nın tarihsel sosyolojisine önemli katkılar sunmaktadır.

"Urfa'dan İstanbul'a Mesleki ve Kültürel Yolculuk Eczacı Halil Sezer'in Biyografisi"ni anlatan çalışma, şehrin kültür ve sosyal hayatına dair önemli ipuçları vermektedir.

Kadim şehrin uygarlık serüvenini ele alan "Taş Devrin-den Gelen Şanlıurfa" adlı çalışmayı zevkle okuyabilirsiniz.

Ortaçağ'ın gözde ilim kenti, "Hilalin Işığı - Harran Antik Kenti" adlı çalışma, Harran'ın eşsiz birikimini arkeolojik veriler üzerinden incelemektedir.

Dergimizin bu sayısında Saklı Kent Halfeti'nin Yabani Papatyaları incelenmiştir. Karagöl diyarının kendine özgü mimarisi, zengin mutfak kültürü, doğal güzellikleri olduğu gibi endemik bitkileri de araştırmaya değerdir.

Bu sayımızın Kitabiyat bölümünde Dr. Mustafa Dağ'ın Urfa'da Sağlık (1900-1950) Hastaneler, Eczaneler, Hekimler ve Hastalıklar adlı çalışması incelenmiştir.

Dergimizin Şiir Köşesinde "Bir Urfa Çelebisiyle Hasbihal" şiiri ve "Ziyâ Paşa ve Âsaf'ın Mikdârı" makalesiyle "sessiz bir Urfa şarkısı" okumanız dileğiyle...

Keyifli okumalar diliyorum.

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
Editör

Özet

Firuz Paşa, Rakka'da âyanlık, mütesellimlik, Diyarbakır'da bir, Rakka'da iki kez valilik yapmış Osmanlı devlet adamıdır.

Bazı arşiv belgelerine göre Firuz Paşa, fesat çıkartan, halk üzerinde baskı kuran bir kişi olarak ifade edilmiştir. Paşa vezaretle Rakka valisi olduğunda bir vakıf kurmuştur. Bu vakfın senedine göre Firuz Paşa vakfının çevre ve şehircilik alanında Ruha'ya katkısı olmuştur. Vakfın bazı camilerin kanalizasyon, havuz, suyuolları tamiratına, cami ve minare aydınlatmasına yönelik çalışmalarının olması şehrin görünümüne farklı bir hüviyet kazandırma çalışmaları olarak değerlendirilebilir.

Firuz Paşa yetişkin eğitime önem vermiştir. Bu kapsamda göreve uygun kişileri vakfında görevlendirmiş ve halkın dinî eğitim almasına katkı sağlamıştır. Çocukların dinî eğitim alması işini de ciddiye alarak dershaneler yaptırmış ve eğitim müfredatını kendisi belirlemiştir. Paşa, çocukların eğitimi için yaptırdığı bu dershanelere liyakatlı, işini bilen ve karakteri sağlam kişileri atamıştır.

Firuz Paşa ile ilgili bugüne kadar müstakil bir çalışmanın yapılmaması bir eksiliktir. Bu çalışmayla Firuz Paşa'nın Ruha âyanlığı, mütesellimliği, valiliği, valilikten sonraki hayatı ve kurduğu vakfı ele alınıp değerlendirilecektir. Araştırmada birinci el kaynak olarak Devlet Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf arşivi envanterinde yer alan belgeler kullanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı valileri, Âyan, Firuz Paşa, Rakka mütesellimi, Ruha sancağı.

Abstract

Firuz Pasha is a person who served as a notable and lieutenant-governor of a Raqqa, and as a governor once in Diyarbakir and twice in Raqqa.

According to some archive documents, Pasha was described as a person who caused mischief and put pressure on the people. Pasha established a foundation when he became the governor of Raqqa. According to the charter of the established foundation, Firuz Pasha Foundation has contributed to Ruha in the field of environment and urban planning. The foundation's efforts to repair sewers, pools and waterways of some mosques, as well as the lighting of mosques and minarets, can be considered as efforts to give a different identity to the appearance of the city.

Pasha attached importance to adult education. In this context, he appointed competent people to his foundation and contributed to the religious education of the people. Firuz Pasha took the religious education of children seriously, built private teaching institutions, and developed the children's education curriculum himself. Pasha appointed people who were qualified, competent in their job, and had strong character to these private teaching institutions that he built for the education of children.

To the best of our knowledge, there is not an independent study carried out on Firuz Pasha until today. This study will examine and evaluate Firuz Pasha's administration in Ruha, his being a trustee, his governorship, his life after his governorship, and the foundation he established. The documents in the inventory of the State Archives Directorate Ottoman Archives Department and the General Directorate of Foundations Foundation Archives were used as primary sources in the research.

Keywords: Ottoman governors, Âyans, Firuz Pasha, Raqqa lieutenant-governor, Ruha sanjak.

Müfsitlik Töhmetine Uğramış Bir 18. Yüzyıl Hayırseveri:

Rakka Âyanı Firûz Paşa*

An 18th Century Philanthropist Accused of Infidelity:

Raqqa Notable Firuz Pasha*

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ** - Dr. Murat POLAT***



■ Urfa Ulu Camii haziresindeki 50 numaralı kabrin, Rakka Âyanı Firuz Paşa'ya ait olduğu belirtilmektedir. Mezar taşında; "Defn-i evvel sahib-i hayrat el-Hac Firûz Bey, sene 1223" yazılı olan kabre daha sonra Urfa'da vefat eden Mutasarrıf Süleyman Rüştü Bey de defnedilmiştir.

Giriş

Rakka âyanı Firuz Paşa'nın âyanlığı, mütesellimliği, R valiliği ve vakfı ile ilgili bilgilere geçmeden önce âyanlıkla ilgili bilgi vermekte yarar vardır. Âyan kelimesi, Arapça عَيْن (‘ayn) kelimesinin çoğuludur. Tekil anlamı göz olan bu kelime, اعيان (a‘yân) şeklinde çoğul kalıba girdiğinde sadece gözler anlamına gelmez. Çoğul formunda a‘yân kelimesi hazır olan şey, mevcut, bir şeyin zatı kendisi anlamında kullanılmıştır.¹ Terim anlamı itibarı ile herhangi bir şehir, zümre veya devrin ileri gelenleri, belli başlıları, büyükleri anlamındadır. Emâsil, eşrâf, erkân, uzamâ, vücûh-ı ma‘ârif, ekâbir kelimeleri âyan kelimesinin eş anlamlısı olan kelimelerdir.² Âyan “Çiftlik Sahipleri”, farklı görevlerde bulunarak taşrada öne çıkan voyvoda, mütesellim, muhassıl, mutasarrıf, vali, kadı, müftü, molla, müderris, seyyit, yeniçeri serdari, kethüda gibi kişiler için kullanılmıştır.³

Âyanlık, XVII. yüzyılın ilk yarısında görülmeye başlanmıştır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında zirve noktasına çıkmıştır. Âyanlık, diğer hükümet örgütleri ile sürekli irtibatlı ve iltisaklı olmuştur.⁴ XVII. yüzyılda güçlenen âyanlar, XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde görülmüş ve âdeti devleti ele geçirmişlerdir.⁵ XVIII. yüzyılda âyanların yükselişinde çiftlik ve malikâne sistemi etkili olmuştur.⁶ Âyanlar kapılarında sarıca, sekban, levent beslemişler ve bu şekilde paramiliter olaylara liderlik etmişlerdir. Âyanlar istediklerini elde edemediklerinde, genellikle kapılarında besledikleri leventler aracılığı ile isteklerine ulaşmaya çalışmışlardır.⁷

* Bu makale “Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, Sayı 21, Haziran 2024, s. 230-251” de yayınlanmıştır.

** Harran Üniversitesi / aekinci@harran.edu.tr

*** Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi / murat.polat@istiklal.edu.tr

¹ Mevlüt Sarı, *El-Mevârid Arapça-Türkçe Lügat* (İstanbul: Bahar Yayınları, 1982), 1074.

² Fuad Köprülü, “Âyân”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB., 1979), 40,41.

³ Özcan Mert, “Âyan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991), 196.

⁴ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, 2. bs (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 17.

⁵ Abdullah Bay, “Trabzon Eyaleti'nde Müttegallibe Hareketleri ve Ayanlık(1750-1850)” (Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 2.

⁶ Michael Ursinus, “Yerel Elit Olarak Manastır'ın ‘Çiftlik Sahipleri’ (17. Yüzyıl Sonundan 19. Yüzyıl Başlarına)”, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri*, ed. Antonis Anastasopoulos, çev. H. Ebru Aksoy (İstanbul: Küre Yayınları, 2021), 356; Bruce William McGowan, “Ayanlar Çağı 1699-1812”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, ed. Halil İnalıcık, c. 2 (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006), 759.

⁷ Dina Rizk Khoury, “The Ottoman Centre Versus Provincial Power-Holders: An Analysis of

XVII ve XVIII. yüzyılın başında âyanların ve mütegalibe hareketlerinin artmasını, McGocan “âyanlar çağı” olarak nitelemiştir.⁸ Âyanlar merkeze karşı denge oluşturan bir güç odağı olmuşlardır.⁹ Onlarla ilgili son dönemlerde yapılan çalışmalar, âyanların farklı boyutlarını ortaya koymuştur.¹⁰

Osmanlı Devleti vergilerden elde ettiği gelirleri peşin alabilmek için iltizam usulünü ihdas etmiştir. İltizamı alan kişi olan mültezimlerin büyük çoğunluğu taşrada, mukataa bölgesinde veya ona yakın yerlerde bulunan âyan ve eşraftan oluşuyordu.¹¹ Bir taşra eliti¹² olarak Firuz Paşa da önce âyanlık, mütesellimlik sonrasında da valilik yapmıştır. Literatür tarandığında, Rakka (Ruha)¹³ âyanları ve bunların faaliyetleri ile ilgili kapsamlı bir çalışmanın yapılmadığı görünmektedir. Bu araştırma, Firuz Paşa ile ilgili yeni bilgileri ortaya koyarak bu alana katkı sağlayacaktır.

Araştırmada Fuat Köprülü’nün Milli Eğitim Bakanlığı yayını olan İslam Ansiklopedisi’nde “Âyan”, Özcan Mert’in TDV. İslam Ansiklopedisi’nde “Âyan” maddelerinden, Yücel Özkaya’nın *Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyanlık*, Mehmet Emin Üner’in *Osmanlı Dönemi Rakka Valileri*, Ahmet Vâsıf Efendi’nin *Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakâiku’l-Ahbâr*, Mehmet Süreyya’nın *Sicill-i Osmânî*, Halil İnalıcık’ın *Osmanlı İmparatorluğu’nda Klasik Çağ*, Mehmet Genç’in *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Antonis Anastasopoulos’un editörlüğünde hazırlanan kitap içerisinde Michael Ursinus’un “Yerel Elit Olarak Manastır”ın “Çiftlik Sahipleri”, Halil İnalıcık’ın editörlüğünde hazırlanan *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* adlı eser içerisinde bulunan Bruce William McGovan’ın kitap bölümü olarak kaleme aldığı “Ayanlar Çağı 1699-1812” adlı eserlerden yararlanılmıştır.

The Historiography”, *The Later Ottoman Empire, (1603-1839)*, ed. Suraiya N. Faroqi, c. 3 (New York: Cambridge University Press, 2006), 154.

⁸ McGovan, “Ayanlar Çağı”, 759.

⁹ Khoury, “The Ottoman Centre Versus Provincial Power-Holders”, 152.

¹⁰ Âyanlarla ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların tamamını burada vermek çalışmanın sınırlarını aşacağından dolayı âyanlarla ilgili yapılmış birkaç çalışmayı belirtmek yeterli olacaktır: Yılmaz Kurt, *Menemencioğulları tarihi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 1-274; Kemal Beydilli, “Tirsinkioğlu İsmâil Ağa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012), 204-5; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinkli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, 2. bs (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010), 1-246; Halil Haluk Durkan, “Süleyman Ayanı Yılıkioğlu Süleyman Ağa’nın Hayatı ve Ayanlık Faaliyetleri” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 1-87; Nuri Çevikel, “Ayâns in The Ottoman Cyprus in The Second Half Of The 18TH Centur”, *Belleten* 72:264 (Ağustos 2008): 567-590; Yuzo Nagata, *Tarihte Âyanlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, 1. bs (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997), 1-329; Özkaya, *Âyanlık*, 1-430.

¹¹ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 16. bs (İstanbul: Ötügen Yayınları, 2000), 157; Gabor Agoston ve Bruce Masters, *Encyclopedia of The Ottoman Empire* (New York: Facts on File An Imprint of Infobase Publishing, 2009), 64,65.

¹² Taşra eliti tanımlaması Osmanlı İmparatorluğu’nda Taşra Elitleri adlı eserin adından esinlenilerek kullanılmıştır. Bu eserin içinde farklı yazarlara ait bölümler bulunmaktadır. Bkz. Antonis Anastasopoulos ve H. Ebru Aksoy, ed., *Osmanlı İmparatorluğu’nda Taşra Elitleri* (İstanbul: Küre Yayınları, 2021), 1-503.

¹³ Ruha sancağı, Rakka eyaletinin paşa sancağı olması sebebiyle Rakka âyanları zaman zaman belgelerde Ruha âyanı şeklinde de adlandırılmıştır. Bkz. BOA, TS. MA. E, 0952.0028.001.001.



■ Urfa’da nüfuzu ile bilinen Firuz Bey’in adını taşıyan, ancak yazım hatalarıyla günümüzde Prüz Sokak olarak anılan Pınarbaşı Mahallesi ile Türk Meydanı Mahallesi’ni ayıran Harun Bey Yokuşu.

Bu çalışmada değerlendirmeye tabi tutulan arşiv belgelerinin çoğunluğu kaynakçada da açıkça görüleceği üzere şu tasnif ve fonlardan oluşmaktadır: Ali Emiri, Sultan Abdulhamid I. (AE. SABH. I), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS. MA. e), Cevdet Askerî (C. AS), Cevdet Maliye (C. ML), Hatt-I Hümayun (HAT), Vakıflar Genel Müdürlüğü Defterleri (VGM. d). Âyanlık döneminin özelliklerini yansıtmaları açısından yayımlanmış olan çeşitli makale ve kitaplardan da yararlanılmıştır. Firuz Paşa ile ilgili literatürde çok az bilgi olması sebebiyle çalışmada sıklıkla arşiv belgelerinden yararlanılmıştır.

1. Valilik Öncesi Hayatı: Mültezim, Âyan, Mütesellim

Belgelerde ismi Ruhavî Hacı Firuz olarak anılan¹⁴ Firuz Paşa, Ruha siyasetinde önemli roller üstlenmiş, Rakka âyanlığı,¹⁵ farklı tarihlerde Rakka mütesellimliği yapmıştır.¹⁶

¹⁴ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), HAT, 14/517.

¹⁵ BOA, AE. SABH. I, 322/21951.

¹⁶ BOA, C. AS, 1013/44400.

Firuz Bey'in yaşadığı dönemde Urfa'da veba salgını baş göstermiş, Millili Timur kargaşa çıkartmıştı.¹⁷ Firuz Paşa, Urfa'da Millili Timur Paşa gibi siyasi nüfuzu, sosyolojik gücü ve tesiri fazla bir şahsiyet ile aynı dönemde yaşamıştır.¹⁸

Firuz Paşa, Rakka valisi ve mütesellimi olmadan önce bir arşiv belgesine göre Rakka Eyaleti'nin timarının çoğuna sahip (BOA, *HAT*, 15/608, 1/B/1200) önemli bir sima idi. Rakka Eyaleti'nin 688 timardan¹⁹ne kadarının Firuz Paşa tarafından tasarruf edildiği bilinmemektedir. Devlet, Firuz Paşa'nın konumunu göz önünde bulundurarak O'ndan farklı zamanlarda iki defa biner nefer asker istemiştir.²⁰ Firuz Paşa, âyan ve mütesellimliği ile 15 sene Rakka ve Ruha'yı idare etmiştir.²¹ Firuz Bey, Rakka'ya atanan valileri tahakküm altında tutmuştur.²²

1769-1770 senelerinde Rakka mütesellimi Firuz Bey'den imdad-ı seferiye vergisi olan 4.000 kuruş peşin olarak talep edilmiştir.²³ Bu da demek oluyor ki Firuz Bey 21 Eylül 1770 tarihinde Rakka mütesellimi ve âyanı idi. Firuz Bey, Rakka âyanı olduğu Mart 1775 tarihinde, İlbeyli Aşireti Mukataası uhdesinde olması sebebiyle bu mukataayı, Rakka Valisi Hafız Mustafa Paşa'ya 13.000 kuruşa iltizam etmiştir. Söz konusu mukataanın Rakka Valisi Hafız Mustafa Paşa'ya devredildiğine dair iki kişi belgeye imza atmıştır ki imzalardan biri âyan-ı Ruha sıfatıyla el-Hâc Firuz'a aittir. Görüldüğü gibi Firuz Bey âyanlık yıllarında da nüfuzlu bir kişi idi.²⁴ Hafız Mustafa Paşa Rakka Valiliği sırasında, Ruha âyanı Firuz Bey ile iş birliğini arttırmış ve 313 kile buğdayı satmaya Firuz Bey'i vekil kılmıştır. O da bu vekâleti 26 Kasım 1775 tarihinde kabul etmiştir.²⁵ Firuz Bey, İlbeyli Aşireti mukataasını tekrar 13.000 kuruşa, Hafız Mustafa Paşa'ya vermiştir.²⁶

Firuz Bey Rakka âyanı sıfatıyla Ruha'da var olan nüfuzunu arttırmıştır. Rakka'ya atanan valiler, mütesellim olarak Ruha'da sözü geçen Firuz Bey'i mütesellimlik atamasını uygun bulmuşlardır. Mustafa Paşa Rakka valiliğine atandığında; reâyayı himayet, sıyanet etmek için bir mütesellim atanmasını gerekli olduğu belirtilmiş ve

Rakka mütesellimliğine Ruha Sancağı'nda yaşayan Firuz Bey'in atanmasını uygun bulmuştur.²⁷ Rakka Eyaleti'ne Bender Başbuğu Vezir es-Seyyid Hasan Paşa atandığında, yerine zabt ve rabta kâdir bir mütesellim tayin edilmesinin gerekliliğini belirtmiştir. Böylelikle Rakka (Ruha) âyanından ve bir önceki valinin de mütesellimi olan Firuz Bey mütesellimlik yapmaya uygun bulunmuştur.²⁸

Firuz Bey'in eyaletteki mütesellimlik görevi, Seyyid Hasan Paşa'nın selefi Abdürrezzak Paşa zamanında da devam etmiştir.²⁹ Abdürrezzak Paşa'nın vefatının ardından, vilayet kendisine tevcih edilen Abdi Paşa, mutat olduğu üzere gönderdiği bir mektupla (*mürâsele*), mütesellimliğinin yine Firuz Bey üzerinde kalmasını uygun görmüştür.³⁰ Bu sıfatla Firuz Bey, eyaletin 1784/1785 ve 1786 senelerine ait 8.500 kuruşluk mukataa gelirlerini vali adına toplayarak Abdi Paşa'ya teslim etmiştir.³¹



■ Firuz Bey'in İstanbul'da tutuklanarak hapsedildiği Yedi Kule Zindanları.

Rakka Valisi Abdi Paşa, İstanbul'a gönderdiği bir yazıda Rakka âyanı Firuz Bey'in vefat eden Rakka Valisi Abdurrezzak Paşa tarafından mütesellim olarak atandığını ve kendi valiliği sırasında da Rakka mütesellimi olarak görevini sürdürdüğünü belirtmiştir. Firuz Bey'in mütesellimi olduğu Rakka eyaletinin mukataalarını istediğine iltizam ettiğini, mutat olan cevâizeyi Firuz Bey'in aldığını, mütesellimlik aylıklarını, mukataaların aidatını, imdad-ı hazeriyenin³² günlük verilmesi gereken ücretlerini Firuz Bey'in vermediğini ve vermesi gerektiğini belirtmiştir.³³

¹⁷ Millili Timur Paşa, Ruha'da karışıklık çıkartmış sonrasında Rakka beylerbeyliğine atanmıştır. Millili Aşireti'ne mensup bir kişidir. Millili Timur ile ilgili daha geniş bilgi için; bkz. Murat Polat, "XVIII. Yüzyılda Ruha'da Mütegalibe Hareketleri" (Doktora Tezi, Şanlıurfa, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), 104,105; Abdullah Ekinci ve Murat Polat, "XVIII. Yüzyılda Şark Valilerinin İktidar Oyunları ve Bir Feodalın Güç Devşirmesi: Millili Timur Paşa", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 0, sy 14 (2022): 95-118, <https://doi.org/10.21021/osmed.1084394>.

¹⁸ BOA, TS. MA. e, 693/32; BOA, HAT, 72/3003; BOA, C. DH, 20/997.

¹⁹ Aynî Ali, *Aynî Ali Efendi'nin Kavânin Risâlesi Düstûru'l-Amel*, 1609, 28.

²⁰ BOA, HAT, 14/536; BOA, HAT, 14/520; BOA, C. AS, 1118/49551.

²¹ BOA, HAT, 14/530.

²² BOA, HAT, 14/517.

²³ BOA, AE. SMST. III., 190/14969.

²⁴ BOA, TS. MA. e, 952/28.

²⁵ BOA, TS. MA. e, 548/56.

²⁶ BOA, TS. MA. e, 389/75.

²⁷ BOA, C.DH, 196/9762.

²⁸ BOA, AE. SABH. I., 45/3204.

²⁹ BOA, C. ML, 550/22604.

³⁰ BOA, C.ML, 550/22634.

³¹ BOA, D. BŞM. d., 5346/1.

³² Osmanlı maliyesinde devletin talep ettiği vergi ve harçların genel adı. Bkz. Ahmet Tabakoğlu, "İmdâdiyye", *DİA.*, 2000 *İstanbul*, c. 22.s. 221-222.

³³ BOA, C. ML, 550/22604.

Görüldüğü gibi Rakka valisi, valiliği sebebiyle müteselliminden alması gereken haklarını alabilmek amacıyla mütesellimini hükümet merkezine şikâyet etmiştir.

Firuz Paşa Rakka valisi olduktan sonra da malikâne ve mukataa işlerinden uzak kalmamıştır. Rakka Gümrüğü ve Biretu'l-Fırat Gümrüğünü el-Hac Mehmed Kudsi Efendi İstanbul'dan 4500 kuruşa almış, iltizam bedeline karşılık, Haleb Gümrükçüsüne borç senedi vermiştir. Firuz Paşa ise söz konusu mukataaları arşiv belgesine göre; kanun dışı ve hiçbir yerde görülmemiş bir şekilde el-Hâc İbiş ve Hacı Mukim Alemdarlara buyruldu ile vermiştir. Bu durum karşısında İstanbul, Rakka ve Biretu'l-Fırat mukataasının hak sahibi olan Mehmet Kudsi'ye tekrar verilmesini istemiştir.³⁴

Bir Osmanlı valisinin kanunları hiçe sayarak İstanbul'da el-Hac Mehmed Kudsi Efendi'ye verilen Rakka ve Biretu'l-Fırat mukataalarını hak sahibinden alması ve başka kimselere vermesi kanuna aykırıdır. Firuz Paşa, Ruha'da güçlü bir karakter olduğundan dolayı Ruha'da kadıya istediğini yaptırmıştır. Hatta Firuz Bey kendi kâtibine ilâmlar yazdırmış ve kadıya: Efendi mührünü ver diyerek yazdırdığı ilâmları mühürletmiştir. Kadı, bu ne ilâmdır diye sormaya cesaret dahi edememiştir. Bu nedenle Firuz Bey'e karşı dikkat edilmesi gerektiği belgede özellikle ifade edilmiştir.³⁵ Firuz Bey'in mal varlığı fazla olduğu için 14 Nisan 1777 tarihinde Firuz Bey'den, Milili Timur'dan istendiği gibi bin nefer asker isteği yinelenmiştir.³⁶

Firuz Paşa'ya yanındaki askerlerle orduya katılması şartı ile vezarette bırakılacağı söylenmiş, orta ve sağ kol asker sürücülüğüne tayin olunmuş olmasına rağmen Paşa askerleri ile orduya katılmayarak vazifesini ihmal ettiği bir belge ifade edilmiştir.³⁷ Paşa'nın kethüdası, askerlerini orduya ulaştırmak üzere mirmiranlık rütbesi ile görevlendirilmiştir.³⁸ Vezaretten alınmasındaki en önemli etkenlerden biri bu olmalıdır. Paşa'nın vezaretten alınmasındaki diğer bir sebep de ahaliye zulmettiği iddiasıdır. Firuz Paşa'nın yapmış olduğu zulüm; şikâyet hakkını kullanarak hükümet merkezine reaya tarafından gönderilen dilekçelerde de görülmektedir.³⁹ Paşa'nın bu suçları işlediği sabit bulunduğu Limni Adası'na kalebind olarak sürülmesi kararlaştırılmıştır. Konu ile ilgili Üsküdar mollasına yazılan belgede, Paşa'nın tüm mal varlığına el konulması istenmiştir.⁴⁰

Sultan III. Selim, Firuz Paşa'nın Üsküdar'a geldiğini duyduğunda yakalanmasını şu şekilde istemiştir:

"*Firuz Paşa dedikleri zâlim Üsküdar'a vürüdu mesmû'dur. Kütahya'nın etrâfları ve bi'n-nefs Kütahya'yı dahi urub helâk ettiği mesmû-ı hümayûnum olmağla...kâffe-i emvâli zapt, tuğları merfûan Midüllü'ye nefy ve kal'abend olmak yâhud Yedikule'de habsi ve ne tarafda mâl ve eşyâsı, emlâk ve akârı olduğu mübaşir ma'rifetiyle.*"⁴¹

Firuz Paşa'nın Üsküdar'da yakalanması ve tutuklanmasına dair süreci anlatan arşiv belgelerine göre; Firuz Paşa Padişahın huzuruna davet edilmiş, bu davete binaen kayığa bindirilmiştir. Paşa'nın yanında bulunan mal ve eşyasının zaptı için baş bâki kulu görevlendirilmiştir.⁴² Firuz Paşa kayığa bindirilerek Yedikule'ye götürülmüştür. Firuz Paşa, Yedikule Hapishanesine konduğunda Mushaf-ı Şerif istemiştir.⁴³ Firuz Paşa'nın Yedikule'den alınıp Midilli'ye götürülmesi kararı alınmıştır. Aynı zamanda Paşanın Diyarbakır ve Ruha'da nesi varsa, zapt olunması kararlaştırılmıştır.⁴⁴



■ Firuz Bey'in sürüldüğü Midilli Adası

Belgeler incelendiğinde Firuz Paşa'nın yakalanması için planlar yapıldığı anlaşılar. Ruha halkı bir söylenti çıkartmıştır. Bu söylentiye göre Firuz Paşa öldürülmekten 300 altın rüşvet vererek kurtulmuştur. Hâlbuki O'nun tutuklanması, mallarına el konulması önceden planlanmış bir durumdur.⁴⁵ Paşa, Midilli Adası'na sürüldüğünde 90 yaşına yaklaşmıştı. O, yaşlılığı sebebiyle öldürülmeyle hapse mahkûm edilmiştir.⁴⁶

³⁴ BOA, AE. SABH. I, 69/4752.

³⁵ BOA, HAT. 14/530.

³⁶ BOA, C.AS, 1118/49551.

³⁷ BOA, HAT, 1378/54239.

³⁸ BOA, HAT, 1379/54310.

³⁹ BOA, HAT, 1379/54353.

⁴⁰ BOA, C.AS, 896/38581; BOA, C.ML, 116/5156.

⁴¹ BOA, HAT, 1379/54295; BOA, HAT. 1379/54310.

⁴² Başbâki kulu; eskiden, şimdiki maliye müfettişlerinin yaptığı görevleri icra eden o zamanki maliye görevlisidir (Pakalın, 1993: 160).

⁴³ BOA, HAT, 1379/54315.

⁴⁴ BOA, HAT, 1392/55550; BOA, HAT.1379/54329.

⁴⁵ BOA, HAT, 1379/54327.

⁴⁶ BOA, HAT, 1392/55550.

2. Vezaretle Rakka Valiliğinin Tevcihi (Gurre-i Muharrem 1201/ 24 Ekim 1786)

Bir arşiv belgesinde Firuz Paşa'nın yaşının doksanı bulmak üzere olduğu belirtilmiştir. Vesikaya göre H. 1203/M. 1789 tarihinde Paşa'nın yaşı 90 olarak kabul edilirse Paşa'nın 1698-1699 tarihinde doğmuş olması muhtemeldir.⁴⁷ Firuz Paşa'nın ölüm tarihi bilinmemekle birlikte; 13 Nisan 1801 tarihinde 100 yaşını biraz geçmiş olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁸ Firuz Paşa vakfiyede de ifade edildiği gibi vezaret rütbesini almış bir kişi idi.⁴⁹ Ahmet Vâsıf Efendi O'nu eserinde;

Bu sene-i mübâreke tevcihâtında Rakka Eyâleti Ereğlîli Vezîr Halil Paşa'ya ihsân olunub bir iki günden sonra müşârun ileyhîn fevti haberi vârid ve bu âna dek eyâlet-i merkûme bir kimseye tevcîh olunmamış idi. Urfa'da eşref-i âyândan olub vezârete istihkâka nümâyân olan Firuz Bey hakkında inâyet-i mülûkâne erzânî kılınub işbu Muharremu'l-harâmının guresinde mîr-i mûmâ ileyh dâhil-i silk-i vüzerâ ve eyâlet-i merkûme ile hâiz-i rehîne izz u âlâ oldu.” ifade etmiştir.⁵⁰

Firuz Paşa arşiv belgesine göre aşağı yukarı her gün birilerini sıkıştırıp, insanların huzurunu bozmuş, Âsî-tâne'de bulunan Siverak ağalarının kendisine Timur'u ortadan kaldırması için bir emir getirmesini beklerken, Âsî-tâne'den gelen Ruha müftüsü, Firuz Paşa'ya azl olduğunu ifade eden 30 Nisan 1786 tarihli belgeyi tebliğ etmiştir.⁵¹ Firuz Paşa'nın vezirliğe başladığı tarih ile ilgili tutarsızlıklar vardır. Firuz Paşa Vakfiyesine göre; Firuz Paşa, vakfını kurduğu sırada yani vakfiyedeki tarihe göre 22 Ekim 1787 tarihinde Rakka valisi idi. Ancak Sicill-i Osmanî'ye göre; Firuz Paşa Temmuz-Ağustos 1787 tarihinde Rakka Valisi olmuştur.⁵² İki kaynak arasında bir tutarsızlık vardır. Bu noktada vakfiye, Sicill-i Osmanî eserine göre hem ana kaynak hem de Firuz Paşa'nın döneminde üretilmiş bir evrak olması sebebiyle vakfiyedeki tarihin kullanılması doğru olur. Bu durumda; Firuz Paşa'nın Rakka Valisi olduğu dönem ki bu tarih en geç H.1201 değil, H.1200 tarihi olmalıdır. Vakfiyeye göre; 23 Kasım- 3 Aralık 1785 tarihinde; Firuz Paşa'nın hem vezaret rütbesini taşıdığı hem de Rakka valisi olduğu açıkça yazılıdır. Ahmet Vâsıf, Firuz Paşa'nın muharrem ayının guresinde yani 24 Ekim 1786 tarihinde Rakka valisi olduğunu yazmıştır.⁵³



■ Tarihçi Ahmet Vâsıf Efendi

(Kaynak: <https://medya.com.tr/s7606443/sozluk/ahmet-vasif-efendi>)

Ahmet Vâsıf Efendi bu tarihlendirmeyi, muharrem ayında yapılan yazışmalara dayandırmış olmalıdır. Zira 25 Ekim 1786 tarihli bir arşiv belgesinde Firuz Paşa için: *...Hatt-ı hümayûn şevketmakrûn mücebince rütbe-i vâlâyı vezâret ile kadr ve şânı terft' ve i'lâ kılınub ...* denilmiştir. Zamana karşı yorgun düşmüş, kenarlarından yer yer yırtılmış 2 Kasım 1786 tarihli arşiv belgesinde: *....Mukâtaâtını dahi dikkat ve zamanyıla zabt ve mukayyed olan mâl-ı mîrisini tahsil, cânib-i mîriye teslim eylemek şartıyla Rakka eyâleti vezâretle sana tevcîh ve ihsân-ı mülûkânem olmağla zabt ve rabt...* Oysa vakfiyeye göre Firuz Paşa, 23 Kasım-3 Aralık 1785 tarihinde Rakka'da valiydi, vezaret rütbesini almıştı.⁵⁴

Firuz Paşa'nın valiliğe başladığı en erken tarih ne zamandır? Yukarıda zikredilen üç tarihten sonuncusu Vâsıf Efendi tarihine ve arşiv belgesine dayandırılmıştır.

⁴⁷ BOA, HAT, 1392/55550.

⁴⁸ BOA, C.ML, 449/18177.

⁴⁹ VGM, d.,2150, 2. 80; VGM, d.,2167, 53.

⁵⁰ Ahmet Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, ed. Mütebeba İlğürel (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994), 369.

⁵¹ BOA, HAT, 15/608.

⁵² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî II*, ed. Nuri Akbayar, çev. Seyit Ali Kahraman, c. 2 (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 538.

⁵³ Ahmet Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, 538.

⁵⁴ Vâsıf Efendi tarihinden istifade ile yazılan Rakka Valileri adlı eserde ifade edilen tarih ise Ağustos 1787 tarihine tekabül etmektedir ki bu tarihlendirme hem Vâsıf Efendi tarihindeki tarihi tutmamakta hem de vakfiyede ifade edilen tarih ile uyumluluk göstermemektedir. Bkz. Mehmet Emin Ünler, *Osmanlı Dönemi Rakka Valileri*, 1. bs (İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2015), 180.

Ahmet Vâsîf Efendi dönemin tarihçisi olmasına karşın, muhtemelen Firuz Paşa'nın vezaret rütbesiyle Rakka'ya vali tayin edilmesi ile ilgili tarihi, kendi eserinde haklı olarak kullanmıştır.

Firuz Paşa Vakfıyesinde şuhudu'l-hâl olarak Molla Ahmed b. Süleyman, El-Hac Fehîm ibn-i el-Hâc Şa'bân, Halil Bey Hac Mehmed, Hac Ali b. Şah Kulu, Molla b. Sofu Hasan, Abdunnebi b. Ahmed Ağa, Mustafa b. Ucdan Mahmud, Hacı Kulu b. Gavlı, Hacı Mustafa b. Maksud ve Deli Mustafa b. Ali gibi isimler mevcuttu. Ayrıca vakıf kurulurken mahkemenin kadısı, Firuz Paşa ve mütevellî tayin edilen Firuz Paşa'nın yeğeni Seyyid Mehmed Ağa da vardı. Firuz Paşa'nın kurduğu vakfa yeğenini mütevellî olarak ataması Paşa'nın evladının olmadığını düşündürmektedir. Firuz Paşa'nın çocuklarının olduğu yönündeki bilgiler ise XVIII. yüzyıl başlarında kaydedilen arşiv belgelerine dayanmaktadır.⁵⁵



■ Firuz Paşa'nın iki kez valilik yaptığı Rakka

Ancak söz konusu belgelerin 1702 tarihinde yazılmış olması, Firuz Paşa'nın bu tarihte evladının olması, kronolojik olarak mümkün görünmemektedir. Yine Firuz Paşa'nın Berazi Aşireti'nden olması konusunda⁵⁶ aynı belgede Firuz Paşa'nın evladının olması ve Berazi Aşireti'ne mensubiyetinin bulunması Paşa'nın bu belgede bahsedilen kişi ile aynı kişi olmadığını göstermektedir. Firuz Paşa'ya izafe edilen çocukların;⁵⁷ ismi Firuz olan başka biri olması ihtimalini de ortaya çıkarmaktadır. Bu konunun aydınlatılmasına, Paşa'nın yaşı ile ilgili bir hesaplama da katkı sağlamaktadır. 1789 tarihli belgede Paşa'nın, yaşının doksana bulmak üzere olduğu görülmektedir. Bu yaş kabul edildiği takdirde Paşa'nın H.1110'lu yıllarda yani XVIII. yüzyılın başlarında doğmuş olması muhtemeldir.⁵⁸ Firuz Paşa'nın ölüm tarihi ise

tam olarak bilinmemektedir. Paşa, 13 Nisan 1801 tarihinde muhtemelen yüz yaşını biraz geçmişti.⁵⁹ 12 Mayıs 1802 tarihinde Rakka Vâlisi Millîli Timur Paşa'ya gönderilen bir yazıda Firuz Paşa merhum ya da müteveffa gibi sıfatlarla nitelendirilmeyerek *merfû'u'l-vüzerâ* şeklinde tanımlanmıştır.⁶⁰ Bu bağlamda Firuz Paşa 14 Haziran 1804 tarihinde hâlâ hayatta idi.⁶¹ Paşa Diyarbakır Mukataası'ndan maaş alıyordu.⁶² Firuz Paşa'nın Kapıkethüdası Mehmet Sadık Paşa'nın kendisine borcu olduğunu ileri sürerek 1 Ocak 1807 tarihinde Firuz Paşa'nın maaşını haczettirmesi⁶³ Paşa'nın bu tarihte hayatta olduğunu göstermektedir. Bu kayıtlar doğrultusunda Firuz Paşa'nın eğer 1789'da doksana yaşında ya da doksana yakın bir yaşta olduğu dikkate alındığında yüz yaşından fazla yaşadığı ve hatta yüz on yaşına yaklaştığı çıkarımında bulunulabilir.⁶⁴ Firuz Paşa bu durumda Hicri takvime göre yüz yirmi, Miladi takvime göre de yaklaşık yüz on altı yaşında olmalıdır. Yapılan bu hesaplamalar Firuz Paşa'nın yukarıda bahsedildiği üzere H. 1204 tarihli arşiv belgesinde yaşı doksana olarak kabul edildiği takdirde doğrudur.⁶⁵ Bu tarihte Paşa'nın yaşı 81-89 arası olmalıdır. Firuz Paşa'nın H. 1204 tarihinde en düşük yaş olan seksen bir yaşında olduğu varsayılırsa bu takdirde bile Paşa, hicri hesaplama göre yaklaşık yüz on, miladi hesaplama göre de yaklaşık yüz yedi yaşında olmalıdır.

Bu durumda vakfiyenin sonuna atılan tarihin yanlış olma ihtimali zayıftır. Vakfiye sonunda yer alan tarih; “*evâhir-i muharremu'l-harâm sene isnâ mieteyn ve elf*” yani Kasım 1787'dir. Bu tarih ise bizim yukarıda bahsettiğimiz iddialarımızı kuvvetlendirmektedir. Bu durumda Paşa'nın Rakka valiliğine başlaması ile ilgili en doğru tarihlendirme vakfiyedeki tarihlendirme olmalıdır. Vakfiyede ise Paşa'nın Rakka valisi olarak atandığı tarih yazılı değildir. Vakfiyedeki tarih, Paşa'nın Rakka valiliği yaptığı sıradaki tarih olmalıdır. Ya da Firuz Paşa iki kez Rakka'da valilik yapmış ve iki kez vezaret rütbesi almış olmalıdır. Araştırma biraz daha derinleştirildiğinde: “*Bu def'a müceddeden rütbe-i vâlâyı vezâretle Rakka eyâleti tevcih ve ihsân-ı dâverânem olan Firuz Paşa iclâlehûya hükm ki...*” ifadesi ile Firuz Paşa'nın iki kez Rakka valiliği yaptığı anlaşılmıştır.⁶⁶

23 Mart 1809 tarihli kayda göre Firuz Paşa yüz on yaşına yaklaştı.⁶⁷ Bu kayıtlar doğrultusunda Firuz Paşa eğer doksana yaşında ya da doksana yakın bir yaşta

⁵⁵ Firuz Paşa'nın XVIII. Yüzyılın başlarında yetişmiş çocuğunun olması mümkün görünmemektedir. BOA, A. DVNS. MHM. d., 112.414 künyeli belgenin tarihi 12 Ekim 1702 ve BOA, A. DVNS. ŞKT. d., 57. 140. s. 276 künyeli belgenin tarihi ise 8 Mart 1712'dir. Dolayısıyla Firuz Paşa'nın bu tarihlerde yetişkin bir çocuğunun olması mümkün görünmemektedir. Polat, “XVIII. Yüzyılda Ruha'da Mütegalibe Hareketleri”, 150.

⁵⁶ BOA, A. DVNS.ŞKT. d., 139.1904; Polat, 150.

⁵⁷ Polat, 150.

⁵⁸ BOA, HAT, 1392/55550.

⁵⁹ BOA, C.ML, 449/18177.

⁶⁰ BOA, C.DH, 307/15324.

⁶¹ BOA, C.DH, 322/16092.

⁶² BOA, C.DH, 153/7608.

⁶³ BOA, C.ML, 54/2513.

⁶⁴ BOA, C.ADL, 88/5294.

⁶⁵ BOA, HAT, 1392/55550.

⁶⁶ BOA, AE. SABH I, 286/19244.

⁶⁷ BOA, C.ML, 248/10291.

olduğu dikkate alındığında yüz yaşından fazla yaşadığı ve hatta yüz on yaşına yaklaştığı çıkarımında bulunulabilir.⁶⁸

Paşa, 25 Ekim 1786 tarihinden geçerli olmak üzere yeniden vezir ve Rakka valisi olarak atanmıştır. Bu durumda; Firuz Paşa Rakka'da iki kez valilik yapmıştır.⁶⁹ Ahmet Vâsıf Efendi'nin tarihinde ve Sicill-i Osmanî'de ise bu durumdan bahsedilmemiştir. Bu halde Firuz Paşa'nın vakfiyede yazılı olan tarihte Rakka valiliği yaptığı doğrudur.

Firuz Paşa Rakka valisi olduğunda Darphane-i Amire'ye 100.000 kuruş vermeyi taahhüt etmişti. Söz konusu 100.000 kuruşun Sultan I. Abdulhamit'in kızı Esma Sultan'ın saray masrafları için kullanılması kararlaştırılmıştır.⁷⁰ Firuz Paşa bu 100.000 kuruşun 50.000 kuruşunu nakit olarak vermiştir.

Firuz Paşa, 1787/1788 yıllarında Diyarbakır valiliği yapmıştır. Diyarbakır valiliği H.1203/1788- 1789 tarihinde sona ermiş, Yedikule'de hapis yatmış, Midilli'ye gönderilmiş ve Midilli'de vefat ettiği iddia edilmiştir.⁷¹ Firuz Paşa'nın Midilli'ye sürüldüğü doğru olmakla birlikte, nerede vefat ettiği konusunda da net bir bilgi yoktur. Bir arşiv belgesine göre Firuz Paşa'nın vezareti alınmış, Midilli'ye sürülmüştür. 1 Mart 1791 tarihli belgeye göre Paşa'ya yarım kese altın tahsis edilerek, Midilli'deki cezası affedilmiş ve Ruha'da oturmasına müsaade edilmiştir.⁷²

Firuz Paşa, Millili Timur ile iyi geçinir görünmüş ancak Timur'u ortadan kaldırmak için fırsat kollamıştır.⁷³ Firuz Paşa, Rakka valisiyken Millili Timur Ruha'ya saldırmıştır. Firuz Paşa'nın yeterli miktarda askeri olmadığından Millili Timur'a karşı koyamamıştır.⁷⁴ Timur'un ortadan kaldırılması için Siverek ağaları Âsitâne'ye giderek bu iş için Firuz Paşa'nın memur edilmesini istemişlerdir.⁷⁵ Firuz Paşa'ya Millili Timur'u ortadan kaldırması için Diyarbakır Valiliği ve orta kol sürücülüğü verilmiştir. Söz konusu sürücülüğün verildiği tarih 20 Eylül 1789 idi.⁷⁶



■ Sultan III. Selim

3. Diyarbakır Valiliği, Azli, Midilli'ye Sürgünü ve Vefatı

Sultan III. Selim, Millili Timur Paşa gailisini bertaraf etmek, orta kol sürücüsü olmak ve hizmet etmek şartı ile Diyarbakır valiliğinin verilmesi kararlaştırılmıştır (BOA. HAT. 24/1208, 29/Z/1203). Firuz Paşa'ya 30 Eylül 1788 tarihinde, Cezar Ahmet Paşa'ya verilmesi düşünülen orta kol sürücülüğü verilerek sürücülük şartıyla Firuz Paşa Diyarbakır eyaletine vali olarak atanmıştır.⁷⁷ Paşa'nın Diyarbakır Valiliği 11 ay sürmüştür.⁷⁸

Firuz Paşa'nın sefer için Kütahya'dan geçerken bu şehri yağmalaması O'nun tutuklanmasının en önemli sebebidir.⁷⁹ Firuz Paşa tutuklandığı zaman mal varlığı araştırılmaya başlanmıştır. Paşa'nın Ankara kadısına emaneten bıraktığı mallar tespit edilerek bu malların müsadereci istenmiştir.⁸⁰ Mal varlığı araştırılan Paşa'nın eski Ruha Nâibi İbrahim Efendi'ye iki bin kuruş borç para vermiş olduğu ortaya çıkmıştır. Ankara'da ikamet eden eski Ruha Nâibi İbrahim Efendi, Firuz Paşa'nın vezirliğinin alındığını ve mal varlığına el konulduğunu öğrendiğinde Firuz Paşa'nın kapu kethüdası Mehmed'in yanında borcunun 150 kuruşunu Paşa'ya ödemiştir.⁸¹ Vezirliği alınan Firuz Paşa'nın Ankara'da bulunan kethüdası, Kethüdayerizade İbrahim Efendi'nin evinde emaneten çadırları bulunuyordu. Bu çadırların mübaşir Ahmet Efendi'ye teslim edilmesi istenmiş,⁸² çadırlar

⁶⁸ BOA, C.ADL, 88/5294.

⁶⁹ BOA, AE. SABH. I, 286. 19244.

⁷⁰ BOA, AE. SABH. I, 364/25380.

⁷¹ BOA, HAT, 1392/55550

⁷² BOA, C.DH, 264/13167; BOA, HAT, 1379/54310; BOA, C.DH, 63/3150; BOA, C.DH, 264/13167.

⁷³ BOA, HAT, 1442/59233.

⁷⁴ BOA, C.ZB. 33/1624.2. Devlet Arşiv Başkanlığı'nın belgeye vermiş olduğu tarihleme, bahsedilen olayların geçtiği zamanla uyum içerisinde değildir. Söz konusu tasnifte üç adet belge vardır. Üç belgeden ikisinde sayfalar yazılmış, dolu, diğlerinde sayfa boştur. Her üç belgede de bir tarihte rastlanmamıştır.

⁷⁵ BOA, HAT, 15/608.

⁷⁶ BOA, HAT, 24/1208; BOA, HAT, 23/1169.

⁷⁷ BOA, HAT, 22/1080.

⁷⁸ Abdülgani Fahri Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, ed. Eyyüp Tanrıverdi ve Ahmet Taşgın, 1. bs (Ankara: Medrese Yayınları, 2007), 134.

⁷⁹ BOA, HAT, 1379/54315.

⁸⁰ BOA, C.ML, 116/5156.

⁸¹ BOA, HAT, 11/434; BOA, HAT, 11/401; BOA, HAT, 11/400.

⁸² BOA, C.AS, 1110/49161.

Ahmet Efendi tarafından kontrol edilerek 27 Ağustos 1789 tarihinde Mehterhane'ye teslim edilmiştir.⁸³ O, Yedikule Hapishanesi'nde büyük boy Kur'an-ı Kerim belgenin ifadesi ile *Kelâm-ı Kadîm/Mushaf-ı Şerif* talep etmiştir.⁸⁴

Sadrazam, Firuz Paşa'nın vezareti alındıktan sonra paşanın memuriyet yeri olan Diyarbakır valiliğine Osman Paşa'nın atanması için 15 Ocak 1789 tarihinde bir telhis yazmıştır.⁸⁵ Sultan III. Selim tahta geçtiğinde Nabluslu İbrahim'e vezirlik verilmesi uygun bulunmuş, fakat tuğ ve sancağı olmayan Nabluslu İbrahim'e Firuz Paşa'nın tuğ ve sancağı verilmiştir.⁸⁶ Böylelikle İbrahim Paşa'ya vezaret verilmiş ve Firuz Paşa'nın askerlerinin ve adamlarının orduya İbrahim Paşa tarafından götürülmesi kararlaştırılmıştır.⁸⁷

Firuz Paşa tutuklandığında sefere gitmesi gereken askerler İstanbul'da kalmıştır. Bu askerler İstanbul'da bulunduğu müddetçe çarşıda, pazarda halka karşı edepsiz davranışlarının olması endişesi ortaya çıkmış; bu nedenle Firuz Paşa'nın kethüdası çağrılarak askerlerin orduya katılması ve gerekli yerlere sevklerinin yapılması istenmiştir. Kethüda, askerleri orduya götürme görevini mirmiranlık rütbesi, Diyarbakır Eyâleti'nde tahsil olunmayan 40.000 kuruşun peşinen verilmesi şartıyla kabul edebileceğini söylemiştir. Pervasız cevapları sebebiyle kethüda kovulmuştur. Paşa'nın delil başısı çağrılmıştır. Delilbaşı da mirmiranlık ile beraber 20.000 kuruş karşılığında askerleri orduya götürebileceğini söylemiştir. Paşa'nın tüfekçi başısı çağrılmıştır. Tüfekçi başı kendisinin 300 nefer askeri olduğunu ve 200 nefer daha tedarik edebileceğini söylemiştir.⁸⁸

Paşa'nın muhallefatı arasında simli eğer, kahve, hırdavat, Şakaik-i Nu'maniye, Kanun-ı Edeb adlı kitaplar, kaplan postu, tüfek ve daha birçok eşya bulunuyordu. Paşa'nın eşyalarının toplam değeri 1.121.159 kuruş tutuyordu. Firuz Paşa'nın söz konusu muhallefatı 25 Ocak 1789 tarihli kayda göre hesaplanarak deftere kaydedilmiş ve sonrasında satılmıştır.⁸⁹ Firuz Paşa'nın 23.188 kuruşluk malı nakde çevrilerek hazineye aktarılmıştır.⁹⁰ Firuz Paşa'nın 15.342 kuruşluk malı ise diğer muhallefatından ayrı olarak kaydedilmiştir.⁹¹ Paşa'nın hanımlarına ait olan eşyaları da zapt olunmuştu. Paşa'nın Ruha'da bu-

lunan eşleri zapt olunan eşyalarının iade edilmesini Asitane'den talep etmişlerdir.⁹² Talep yerinde bulunarak Paşa'nın eşlerine ait olan ev eşyalarının iade edilmesi hükümet merkezince kararlaştırılmıştır.⁹³ Keza Firuz Paşa'ya ait iki çuval içerisinde gelen akçeler satılmış ve darphaneye gönderilmiştir.⁹⁴ O'nun çuval içerisindeki parası 3.282,5 kuruş olup⁹⁵ bu meblağın dışında el konulan mallarının değeri ise 10.700,5 kuruş olarak hesaplanmıştır.⁹⁶

Adamlarından delil başısı, hazinedarı, silahdarı ve adı belgede belirtilmeyen mahrem-i esrarı da yolculuk müddetince ahaliye zulüm ve mal gasp ettikleri gerekçesiyle tutuklanmıştır.⁹⁷

3.1. Son Yılları ve Vefatı

Mâzul ve mağdur, yaşı 90'larda bir ihtiyar olarak, Midilli'deki sürgün cezası 1789'da affedilip Diyarbakır'a gönderilen Firuz Paşa'nın, bundan sonraki hayatına dair kaynaklardan pek az bilgiye rastlanır. Firuz Paşa, Midilli Adası'nda bulunduğu sırada 90 yaşına yaklaşmıştı. Bakıma muhtaç ihtiyar bir kişi olduğundan Paşa'nın hapisten çıkartılmasına onay verilmiş ama Ruha'ya gönderilmesi iç karışıklık çıkar düşüncesi ile uygun bulunmayarak kalan birkaç günlük ömrünü Diyarbakır'da *devam-ı ömr-i devlete dua ile* geçirmesi uygun görülmüştür. Bunun için Paşa'ya Diyarbakır Voyvodalığı'ndan aylık yarım kese akçe verilmesi üzerinde durulmuştur.⁹⁸ Bu durumda Firuz Paşa'nın Sicill-i Osmani'de belirtildiği gibi Midilli'de vefat ettiği bilgisi kesin bir bilgi değildir.⁹⁹

Bundan sonraki tarihlerde, Firuz Paşa'nın adının geçtiği birkaç belge, Kapıcıbaşı Mehmed Sadık Bey ile aralarındaki borç-alacak meselesi,¹⁰⁰ devlete olan borcu¹⁰¹ ve Paşa'ya tahsis edilen maaş ödemesi hakkındadır. Rakka sâkinlerinden Firuz Paşa'nın zimmetinde külliyele devlet alacağı biriktiği, fakat tahsilinin imkânı bulunmadığından başka, etrafına eşkıyânın toplandığı gerekçeleriyle, Malatya'ya nefyine karar verilmiştir. Bu hususta Rakka Valisi İbrahim Paşa'ya evâil-i Rebiülevvel 1212 (Ağustos 1797 sonları) tarihinde hüküm yazılmıştır.¹⁰² Bu tarihlere ait birkaç maliye evrakından, Firuz Paşa'nın, mukataa hesaplarıyla alakalı olarak Rakka valiliği zamanından kalan birtakım davaların hâlâ sürdüğü anlaşılmaktadır.¹⁰³

⁸³ BOA, C.AS, 502/20975.

⁸⁴ BOA, HAT, 1379. 54315.

⁸⁵ BOA, HAT, 1384/54779.

⁸⁶ BOA, HAT, 20/937.

⁸⁷ BOA, HAT, 11/381.

⁸⁸ BOA, HAT, 1379/54355.

⁸⁹ BOA, TS. MA. d, 2293.

⁹⁰ BOA, TS. MA. e, 234/1/3.

⁹¹ BOA, TS. MA. e, 234/1/8.

⁹² BOA, C. ML, 583/23984.

⁹³ BOA, HAT, 179/8037.

⁹⁴ BOA, HAT, 1379/54332.

⁹⁵ BOA, HAT, 1379/54273; BOA, HAT, 1379/54338.

⁹⁶ BOA, HAT, 1379/54354.

⁹⁷ BOA, HAT, 1379/54310.

⁹⁸ BOA, HAT, 1392/55550.

⁹⁹ Süreyya, *Sicill-i Osmani II*, 2:538.

¹⁰⁰ BOA, AE.SSLM.III, 2175/15899.

¹⁰¹ BOA, C.ML, 644/26412.

¹⁰² BOA, C.DH, 211/10512.

¹⁰³ BOA, C.ML, 281/11503, 232/9718.

Tablo 1: Firuz Paşa Vakfının Taşınmazları

Mahalli	Vakfedilen	Açıklama
Bey Şukkasında Beylice	Bahçe	3/5 sehim
Cülab Kal'acık Köyü	Şahverdi Bahçesi	Sulama hakkı ile birlikte
Cülab Kal'acık Köyü	Bahçe	Sulama hakkı ile birlikte
Babu'l-Emir kapısında	Nalbant dükkânı	Yeniden inşa ettirilmiş
Kara Musa câmisi bitişiği	Penbeci dükkânı	Bina ve tamir
Tatlık Mahallesinde	Birkaç ev ve konak	-
Tatlık Mahallesinde	Develik	-
Tatlık Mahallesinde	Ahır	-
Mollacık Bahçesi civarında	Kör Kadı Bahçesi	-
Kara Musa Câmisi	Menzilhane	-

■ **Kaynak:** VGM, d. 2150, 2. 80. s. 109-110; VGM, d. 2150, 2. 81.s.111-112; VGM, d. 2167, 53.s.85-86; VGM, d. 2167, VGM, d. 54.s.87-88.

Rakka Valisi Vezir Hasan Paşa'ya, Ruha kadısına, rikab-ı hümayun kaymakamı çukadarlarından Bolulu Mustafa'ya gönderilen bir yazıda Paşa'nın 1201 senesinden kalan 62.965,5 kuruş borcu ve sene-i bedeliyesinden 6.679 kuruş, kendi uhdesinde olan 6.815,5 kuruş, Firuz Paşa'nın ortaklığı bulunan Ruha Kahve Gümrüğü Mukataası'ndan 1200 senesinden 1210 senesine kadar 13.125 kuruş olmak üzere toplam 89.585 kuruş Firuz Paşa'dan tahsil edilmesi istenmiştir.¹⁰⁴

Firuz Paşa hakkında son arşiv kayıtları, Kapıcıbaşı Mehmed Sadık Bey'in verdiği istida üzerine düzenlenen maaş ödeme evraklarıdır. 6 Safer 1224 (23 Mart 1809) ve 26 Safer 1224 (12 Nisan 1809) tarihli bu belgeler, Hacı Firuz Paşa'ya Diyarbakır Mukataası malından tahsis edilmiş aylık 250 kuruş maaş hakkındadır. Paşa, 1124 yılı maaşını tam olarak almıştır.¹⁰⁵ Mehmet Sadık Bey, Paşa'da olan alacağının peşine düşerek eşi aracılığı ile alacağı için bir dilekçe yazmıştır. Mehmet Sadık Bey hakkının alınıp kendisine verilmesi talebinde bulunmuştur.¹⁰⁶ Mehmet Sadık Bey Firuz Paşa'dan alacağı varmış gibi Paşa'ya ait bir beyaz kâğıt elde ederek Paşa'nın borcu varmış gibi senet düzenlemiştir. *Firuz Paşa* ket-hüdasının yaptığı hileyi; *hengâm-ı pîr ve nâtuvânlığı-mızda bu durum olmuştur; eski gençlik ve kudretli günümüzde olsa bu durum olamazdı* şeklinde ifade etmiştir.¹⁰⁷ Mehmet Sadık Bey'in Firuz Paşa'da alacağı olan beş bin yüz seksen dört buçuk kuruşun İpsala'da mübayaa zahiresinden ödenmesi kararlaştırılmıştır.¹⁰⁸ Bundan sonrasına ait arşiv belgeleri, Firuz Paşa'nın hayatı ya da mematı hususunda sessizdir. Bu sessizlik, muhtemelen onun bu tarihlerde vefatına işaret etmelidir. Zaten, 17. yüzyılın sonu ya da hemen ardında doğduğu tahmin edilen Paşa'nın ömrü, neredeyse 110 gibi ileri bir yaşa ulaşmıştır.

3.2. Nesli / Evlatları

Firuz Paşa'nın neslini devam ettirecek evladının olup olmadığı hususu muğlak gibi görünmektedir. Bununla birlikte Paşa'nın, Midilli adasındaki sürgünlüğünde affi hususundaki evrakta, yukarıda da işaret ettiğimiz üzere onun, aylık tahsisatını Rakka Gümrüğü'nden almak şartıyla Ruha'da "iyâl ve evlâdıyla" (eşi ve evladıyla) oturmasına izin verilmesini talep ettiği belirtilmektedir.¹⁰⁹ Bu ifadenin yalın halinden, onun evlada sahip olduğu anlaşılr. Bununla birlikte Paşa'nın, kurduğu vakfın mütevelliliğine, yeğeni Seyyid Mehmed Ağa'yı tayin etmesi manidardır.¹¹⁰ Belki de vakfın kurulduğu tarihte mütevellilik yapacak rüşte erişmiş evladı bulunmadığı ya da sonradan evlat sahibi olduğu ihtimalini akla getirmektedir. Ayrıca arşiv metninde geçen ibareden, onun evladının erkek mi yoksa kız mı olduğu hususu da sarih değildir.

Firuz Paşa'nın çocukları konusunda, modern kaynaklarda bir tartışma da vardır ki, buradaki bilgiler, 18. yüzyıl başlarında üretilen arşiv belgelerine dayanmaktadır.¹¹¹ Ancak söz konusu belgelerin 1702 tarihli belge göz önünde bulundurulduğunda Firuz Paşa'nın bu tarihte evladının mümkün olması kronolojik olarak mümkün gözükmemektedir. Yine Firuz Paşa'nın Berazi Aşireti'nden olması konusunda¹¹² aynı belgede Firuz Paşa'nın evladının olması ve Berazi Aşireti'ne mensubiyetinin bulunması Paşa'nın bu belgede bahsedilen kişi ile aynı kişi olmadığını göstermektedir. Firuz Paşa'ya izafe edilen çocukların;¹¹³ ismi Firuz olan başka biri olması ihtimalini de ortaya çıkarmaktadır ki akla uygun olan durum da bu olsa gerektir.

¹⁰⁹ BOA, C.DH, 264/13167, 63/3150.

¹¹⁰ VGM, d. 2150, 2. 80. s. 109.

¹¹¹ Firuz Paşa'nın 18. yüzyılın başlarında yetişmiş çocuğunun olması mümkün görünmemektedir. BOA, A.DVNS.MHM.d. 112.414 künyeli belgenin tarihi 12 Ekim 1702 ve BOA, A.DVNS.ŞKT.d. 57. 140. s. 276 künyeli belgenin tarihi ise 8 Mart 1712'dir. Dolayısıyla Firuz Paşa'nın bu tarihlerde yetişkin bir çocuğunun olması mümkün görünmemektedir. Polat, "XVIII. Yüzyılda Ruha'da Mütegalibe Hareketleri", 150.

¹¹² BOA, A.DVNS.ŞKT.d. 139.1904; Polat, 150.

¹¹³ Polat, 150.

¹⁰⁴ BOA, C.ML, 509/20707.

¹⁰⁵ BOA, C.ML, 248/10291 (23 Mart 1809); keza: BOA, C.DH, 153/7608 (12 Nisan 1809).

¹⁰⁶ BOA, HAT, 192/9423.

¹⁰⁷ BOA, C. ADL, 88/5294.

¹⁰⁸ BOA, C.ML, 604/24916.



■ Karamusa Camii minaresi ve bitişiğindeki dükkanlar.

Firuz Paşa'nın karakteri ve özellikleri ile ilgili arşiv belgeleri O'nun hakkında birçok nitelermeler olduğunu ortaya koymuştur.

3.3. Bir Değerlendirme: Müfsit mi, Hayırsever mi?

Arşiv belgeleri incelenirken, Firuz Paşa'nın yapmış olduğu icraatlar ve takındığı tutumlar göz önünde bulundurulmuştur. Firuz Paşa belgelerinde, halka yaptığı zulümler karşısında bir vesikada ümmü'l-fesâd (fesâtın annesi), mecma'-ı fesâd (fesâtın toplandığı yer) şeklinde nitelendirilmiştir.¹¹⁴ Bu iki yaftalama Firuz Paşa'nın kavga çıkartan, Ruha'ya huzur vermeyen bir kişi olduğu izlenimi vermektedir. Bir başka arşiv belgesi Firuz Paşa'yı müfsid olarak nitelmiştir. 6 Nisan 1789 tarihli bir belgede, Sultan I. Abdulhamit, "Firuz Paşa'ya vezirlik verilse 100.000 kuruş değil 200.000 kuruş bile verir" ifadesi Firuz Paşa'nın idari ve şahsi hassasiyetlerini göstermesi açısından önemlidir.¹¹⁵ Sultan I. Abdulhamit 12 Ekim 1787 tarihinde gönderdiği bir hatt-ı hümayunda Firuz Paşa'nın bizzat her hal ve hareketinin kendisine bildirilmesini istemiştir.¹¹⁶

Paşa, vakfiyesinde Ruha âyanından olduğu ifade edilmektedir. Vakfiyeye göre Firuz Paşa Hacca gitmiş ve hacı olmuştur.¹¹⁷ Firuz Paşa'nın vakfını kurduktan yaklaşık beş ay sonra azlolunduğunu ifade eden bir belgeyi Ruha müftüsünün getirmesi ilginçtir. Bu durumda Firuz Paşa ileride azlolunma ihtimalini hesaplayarak mı mallarını vakıf sistemi ile koruma altına almaya çalışmıştır? Belgeler ışığında bu sorunun cevabını vermek mümkün görünmemekle birlikte, tarihi pratiklerin bu ihtimalinde mümkün olabileceğini göstermektedir.

4. Firuz Paşa'nın Yedigârı:

Firuz Paşa Vakfı ve Hizmetleri

Hacı Firuz Paşa'nın uzun hayatından geride bıraktığı, bir hayır kurumu olan vakfidir. Vakfın kuruluşuna ait vakfiyenin sonundaki "evâhir-i Muharremü'l-haram

sene isnâ mieteyn ve elf" (evâhir-i Muharrem 1202) ibaresinden, vakfın 1785 yılının Kasım ayının başında kurulduğunu anlıyoruz.¹¹⁸

Firuz Paşa, kurduğu vakfın ne gibi hizmetler yapacağını vakfiyesine yazdırmış ve vakfına bir takım gelir getirici mal ve mekânlar bağışlamıştır. Paşa, vakfına gelir sağlayabilmek amacıyla bir pamukçu dükkânı, bir nalbant dükkânı, sulama hakları ile birlikte dört ayrı yerde bahçe, ahır, develik, konak, menzilhane ve evlerini vakfetmişti. Bu hayır kurumunun vakfiyesine göre, insanların faydalanması için yerler oluşturulmuştur.¹¹⁹

Firuz Paşa'nın vakfettiği malların bir kısmı, Urfa şehir merkezinde Tatlık Mahallesi'nde idi. Paşa, Tatlık Mahallesi'nde bulunan birkaç meskeni, çeşitli evleri ve kendisinin yaşadığı konağını vakfetmiştir. Bu konak çevresinde bulunan ve Firuz Paşa'ya ait olan evler, meskenler, konak, buralara bağlı ve ilintili yerler de dâhil olmak üzere vakfedilmiştir. Firuz Paşa konak yakınında bulunan kendisinin olmayan bazı yerleri hüccet karşılığında satın almıştır. Firuz Paşa, konağına yakın satın aldığı yerlere develik ve ahırlık inşa ettirmiştir.¹²⁰

Firuz Paşa'nın mevkûfâtından biri de Urfa'nın dışında Bey Şukkası'nda Beylice denilen bir yerde bulunan bahçeydi. O, bu bahçeyi, Habekzâde Mustafa Çelebi ve Hatice ve Meryem adlı kadınlardan satın almıştı. Bahçenin güneyinde ve kuzeyinde Kara Koyun Nehri, doğusunda yol, batısında Molla Mustafa'nın vakfı bulunuyordu. Bahçenin tamamı 5 sehîm idi.¹²¹ Firuz Paşa beş



■ Kazancı (Eski Ömeriye) Camii.

sehîmin üç sehmine sahipti. İşte Firuz Paşa kendisine ait bu üç sehmi vakfına mülk olarak kaydettirmiştir.¹²²

Firuz Paşa, Kör Kadı Bahçesi denilen bir bahçeyi satın alarak bu bahçeyi de vakfetmiştir. Kör Kadı Bahçesi şehrin dışında bostanların arasında, güneyinde Mol-

¹¹⁴ BOA, HAT, 14/532.

¹¹⁵ BOA, AE, SABH, I, 4/383.

¹¹⁶ BOA, HAT, 1451/66.

¹¹⁷ VGM, d, 2150, 2. 80.

¹¹⁸ VGM, d, 2150, 2. 81. s. 112.

¹¹⁹ Vakfedilen yerleri incelemek için bkz. Tablo 1.

¹²⁰ VGM, d, 2150, 2. 80. s. 109.

¹²¹ Sehîm vârislerin terekede müstahak oldukları yarım, üçte bir, dörtte bir gibi belirli miktar maldır (Pakalın, 1993: 145).

¹²² VGM, d, 2150, 2. 80. s. 109.

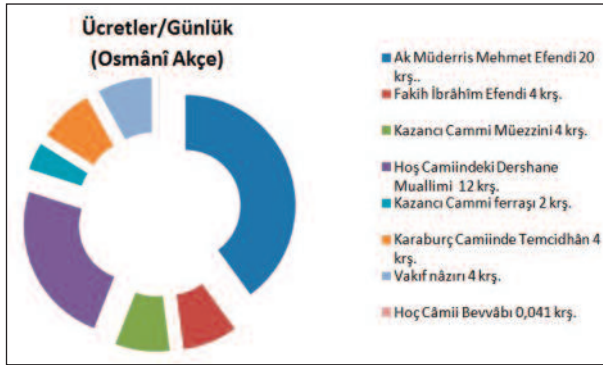
lacık Bahçesi, Kuzeyinde bir yol, doğusunda Kara zemin, batısında ise Acûze Vakfı bulunuyordu.¹²³ Firuz Paşa, Şahverdi Bahçesi denilen bir bahçeyi sulama hakkı da dahil olmak üzere kurduğu vakfa bırakmıştır.

Şahverdi Bahçesi, Ruha'ya bağlı Cülâb Nâhiyesi'ndeki Kalacık Köyünde bir bahçeydi. Bu bahçenin sınırları ahalice bilinmekteydi. Bu nedenle bahçenin sınırlarının nereye uzandığı, vakfiyeye etraflıca yazılmamıştır. O, Kalacık Köyü'nde, Rafi İsmail, Hacı Ömer ve Ayşe Hanım'dan bir kıta bahçe satın almış ve bu bahçeyi de sulama hakkıyla birlikte kurduğu vakfa bağışlamıştır.¹²⁴ Paşa'nın vakfettiği yerlerin ağırlıklı kısmının bahçe olması dönemin Ruhası'nda bahçeciliğin ne denli gelişmiş olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Rakka Âyanı Firuz Paşa, Babu'l-Emir kapısının bitişiğinde eski olan nalbant dükkânını yeniden inşa ettirerek vakfına bağışlamıştır. Firuz Paşa, Kara Mûsâ Câmii minaresine bitişik tamir ve inşa ettiği penbeci dükkânını ve evini de vakfetmiştir.¹²⁵ Kara Musa Camisi, Kara Musa Vakfı'na aittir. Vakfiye 17 Mayıs 1552 tarihlidir.¹²⁶

4.1. Firuz Paşa Vakfı'nın Hizmetleri

Firuz Paşa'nın vakfiyesi incelendiğinde, kurduğu vakıfla Ruha'nın gelişimine ve şehrin eğitim hayatına katkı sağlamayı hedeflediği anlaşılmaktadır. Paşa, vakfettiği malların kullanımını ve mütevelliliği kendi uhdesinde bulundurduğunu vakfiyesinde açıkça belirtmiştir.



Grafik1: Firuz Paşa Vakfiyesinde Görevlilerin Ücreti

■ **Kaynak:** VGM, d., 2150, 2. 80. s. 109-110.

Firuz Paşa kurduğu vakıftan, Ak Müderris Mehmet Efendi hayatta oldukça, her perşembe ve pazartesi günü Hasan Padişah Camisi'nde öğrencilere Kur'an-ı Kerim okuma dersi vermesi, meharic-i hurûfu anlatması karşılığında günlük 20 Osmanlı akçesi verilmesini istemiştir. Vakfiyeye göre Ak Müderris Mehmet Efendi vefat ettikten sonra, Ak Müderris'in evlatlarından Kur'an-ı Kerim



■ Eski Ömeriye Camii (Kazancı Camii) girişi.

okuma dersi vermeye, meharic-i hurûfu anlatmaya kabiliyeti olanlar, mütevellinin seçimi ile kurra atanması vâkıfça istenmiştir. Ak Müderris'in vefatından sonra atanacak kurrada liyakatın aranması vakfa hizmet edeceklerin nitelikli kişiler olması gerektiğini göstermektedir.¹²⁷ Görüldüğü gibi Firuz Paşa eğitim ve öğretim hizmetlerinde ne gibi derslerin öğrencilere verilmesi gerektiğini yani verilmesini düşündüğü eğitimin müfredatını kendisi tayin etmiştir.

Vakfiyeye göre Kazancı Câmisi kadîm câmilerdendir. Bu cami harap bir şekilde idi. Rakka Valisi Firuz Paşa, camiyi tamir ettirerek camiye minber koydurmuştur. Paşa, Şafii ulemalarından Sirac Mehmed Camisi'nde hatip olan Fakih İbrâhîm Efendi'yi Kazancı Câmisi'nde Şâfiî cemaate hitabetlik hizmeti, cuma namazını eda etmek, bayram namazlarını kıldırmak şartıyla günlük dört Osmanlı akçesi vakfından verilmesini istemiştir. Vâkıf, Fakih İbrâhîm Efendi vefat ettiğinde, Şâfi cemaate hitabet hizmeti vermesi karşılığında dindar bir kişinin mütevellinin izniyle atanmasını şart koşmuştu. Vâkıf, Kazancı Câmii'ne müezzin olan kişinin hizmeti karşılığında günlük dört akçe verilmesini istemiştir. Firuz Paşa, hizmetini yapmak kaydıyla ferraşa günlük iki akçe verilmesini şart koşmuştur. Vakıf kurucusu bu istihdam şekli ile ferraştan alacağı ücret karşılığında kendisinden istenilen işleri yapmasını şart koşmuştur.¹²⁸ Firuz Paşa camilerde görev yapan kişilerin ne gibi hizmetleri ne

¹²³ VGM, d., 2150, 2. 80. s. 109.

¹²⁴ VGM, d., 2150, 2. 80. s. 109.

¹²⁵ VGM, d., 2150, 2. 80. s. 110.

¹²⁶ VGM, d., 605, s. 192 sıra 267.

¹²⁷ VGM, d., 2150, 2. 80. s. 110.

¹²⁸ VGM, d., 2150, 2. 80. s. 110.



■ Firuz Paşa'nın tamir ettiği Kazancı (Eski Ömeriye) Camii minber ve mihrabı. (Foto: İbrahim Halil Şeker)

kadar ücret karşılığında yapmaları gerektiğini kurduğu vakfın vakfiyesinde belirlemiştir.

Vakıfta; Ak Müderris Mehmet Efendi günlük 20 kuruş ücret, cami bevvabı ise en düşük ücreti alıyordu. Bevvabın aldığı ücret yıllık 10 kuruştur.¹²⁹ 10 kuruşu 365 güne böldüğümüzde bevvabın günlük 0,027 kuruş ücret aldığı görülmüştür. Bu durumda ilmiye sınıfının eğitim ve öğretim kanadının aldığı ücret aynı sınıfa mensup hatip, müezzin gibi görevlilerinin aldığı ücretten bir hayli yüksektir. Bevvap ile müderris arasında ise ciddi bir ücret farklılığı görülmektedir.

4.2. Firuz Paşa Vakfiyesi'ne Göre Urfa'da Çocuk Eğitimi ve Yetişkin Eğitimi

Osmanlı Devleti zamanında Urfa'da eğitim öğretim hizmetleri genellikle vakıflar eliyle yürütülmüştür.¹³⁰ Bu çerçevede Urfa'da bazı vakıflar eğitim ve öğretim işlerine etkin bir şekilde katılmışlardır. Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanat yıllarında, Behram Paşa Vakfı aracılığıyla Urfa'da Dârü't-talim inşa ettirmiştir. Bu okulun muallimine günlük dört akçe verilmesi vâkıfça şart koşulmuştur.¹³¹ Urfa'ya ait vakfiyelerde Urfa'nın eğitim ve öğretim yönünden geliştirilmesi ile ilgili şartlar ve istekler vardır. Gerek yetişkinlerin eğitim ve öğretimi olsun, gerek çocukların eğitim ve öğretimi olsun birçok vakfiyede, eğitim ve öğretim ile ilgili koşullara rastlan-

maktadır. Eğitim ve öğretime katma değer sağlamak amacıyla kurulan birçok vakıfta; ister genç olsun, ister yetişkin olsun eğitim ve öğretim yapılması şartının yanı sıra bu eğitim öğretimin içeriğinin neler olması gerektiği ile ilgili eğitim müfredatına yönelik hükümler bulunmaktadır.

Firuz Paşa kurduğu vakfı aracılığıyla Ruha'nın eğitim ve öğretimine katkı sunmuştur. Firuz Paşa, Ömeriye Câmii'nin ya da vakfiyedeki adı ile Kazancı Câmii'nin yanında çocukların eğitim ve öğretimi için daha önce var olan bir binayı eski olmasından dolayı yeniden inşa etmiştir. İnşa edilen bu hücrede vâkıf, Müslüman çocukları eğitim ve öğretim görmelerini şart koşmuştur.¹³² Firuz Paşa vakfiyesinde yer alan Kazancı Camisi'nin yanındaki bu hücrenin eğitim müfredatı şu şekilde idi: Vâkıf, çocukların Kur'an öğrenmelerini, namaz kılmalarını ve iman meselelerini öğrenmelerini istenmiştir.¹³³

Firuz Paşa, arşiv belgelerinde sert mizaçlı, halka zulmeden bir fotoğraf verse de, vakıf şartına göre, eğitime önem veren bir vezirdi. O, caminin avlusundaki minarenin bitişiğinde bir dersane bina ettirmiş, bu dershanede ders vermesi gereken kişilerin bildiği ile amel eden, her açıdan anlayışlı olan, faziletli davranışlar sergileyen kimseler olmasını istemiş idi. Bu şartları taşıyan efendi, dershanede ikamet etmeli idi. Firuz Paşa, muallim görevini yaptığı takdirde, günlük on iki akçe verilmesini vasiyet edilmiştir.¹³⁴

Vakfiyeye göre çocukların eğitiminde görevli muallime, günlük dört akçe verilmesi; Firuz Paşa tarafından

¹²⁹ Bkz. Grafik 1. Firuz Paşa Vakfiyesinde Görevlilerin Ücreti

¹³⁰ Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003), 207-24.

¹³¹ Abdullah Ekinci ve İsmail Asoğlu, "Osmanlı'da Sıbyân Mektepleri ve Urfa Örneği", *Osmanlı Urfası I*, ed. Abdullah Ekinci, c. 1 (İstanbul: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Urfa Okulu Yayınları, 2018), 333-44.

¹³² *VGM, d., 2150, 2. 80. s. 109.*

¹³³ *VGM, d., 2150, 2. 80. s. 110.*

¹³⁴ *VGM, d., 2150, 2. 80. s. 110.*

istenmiş, çocuklara dinî bilgileri öğreten kişilerin sâlih yani doğru dürüst, ibadetini ihmal etmeyen kişiler olmasını şart koşmuştur. Paşa, vakfına seçtiği muallimlerin sulehadan olmasını istemiştir ki bunun sebebi hiç şüphesiz Paşa'nın, muallimin çocuklara rol model olması gerektiğini bilmesi idi. Rol model olmak konusuna Firuz Paşa önem vermiştir. Bu nedenle de Kazancı Camisi'nde cemâata hitap eden, Cuma ve bayram namazları kıldıran Fakih İbrâhîm Efendi vefat ettiğinde mütevellinin seçimi ile bu görevin muttaki, perhizkâr bir insana verilmesi vakfiyede şart koşulmuştur.¹³⁵

Firuz Paşa, ücreti kendi kurduğu vakıfça karşılanmak üzere, Allah'a dua etmek, yalvarmak ve yakarmak, bütün Müslümanlar için dua etmek için güzel ve hüznü bir sesle ilahiler okuması için bir kişiyi Karaburç Camisi'ne temcidhân olarak atamıştır. Temcîd aynı zamanda sabaha karşı minarelerden dua okumak anlamına gelmektedir.¹³⁶ Temcîdhân ise bu duayı okuyan kişidir. Hayır kurumu tesis eden Rakka Valisi Firuz Paşa, Karaburç Camisi'ne bir temcîdhan atamasının sebebi muhtemelen insanların manevî duygularını harekete geçirmeyi amaçlamış olmasıdır. Temcîdhânın atanmasının bir diğer sebebi mûsikî okumakta, ilâhî okumakta, ezan okumakta halka rol model olarak, halkın da bu şekilde estetik yönünü ve duyarlılığını geliştirmektir. Firuz Paşa bu amaçları gütmese, temcîdhânın sesinin niteliğini, yakarmasının hüznü olmasını vakfiyesinde yazma gereksinimi duymazdı. Rakka Valisi yukarıda ifade edildiği gibi vakfiyede namaz kıldırın kişinin muttaki olmasını istemişti ki Paşa bu isteğiyle muhtemelen namaz kıldırın kişinin cemaate rol model olmasını amaçlamıştır. Temcîdhânın bu hizmetinin karşılığı olarak günlük dört akçe verilmesi vakfın âmir hükümlerinden biri idi.¹³⁷

4.3. Firuz Paşa Vakfiyesi'nde Çevre ve Şehircilik Faaliyetleri

Medeniyetin önemli göstergelerinden biri, bir şehrin alt yapısıdır. Firuz Paşa'nın kurduğu vakfın vakfiyesi incelendiğinde şehrin altyapısını ilgilendiren birçok aktiviteler olduğu görülür. Vakfiyeye göre Câmî-i Kebir'in atık suyu ve lağımının aktığı arklar tamamıyla yıkılmış ve harabe olmuştu. O, hem Cami-i Kebir'in lağım yolunu hem de camiden akan havuzu tamir ettirmiştir. Paşa, bu tamirâtı yaptırma sebebinin Allah'ın rızasını kazanmak olduğunu belirtmiştir. O, lağım suyu ve atık sularının ortada açık bir şekilde akması hem koku, hem kirlilik noktasında iyi bir görüntü vermediğinin farkında olması



■ Karaburç (Hızanoğlu) Camii

ki kanalizasyon noktasında hassas davranmıştır.

Firuz Paşa, kurduğu vakfı aracılığıyla yaptığı bu icraatı bir kereliğine yapmamıştır. Paşa, atık suların düzenli akabilmesi için lağım yollarının düzenli bir şekilde tamir, bakım ve temizliği için ve caminin havuzu için yıllık kırk kuruş tahsis etmiştir. Bu durum büyük bir hassasiyetin ve medenî olmanın ya da şehirliliğin göstergesi olsa gerektir. Gelecekte meydana gelebilecek bir arızaya, âdetâ bir fon tahsis etmek vakfiyenin tarihe düştüğü önemli bir not olsa gerektir.¹³⁸

O'nun altyapı ve şehircilik çalışmalarına duyarlı yaklaşım sergilemesi, Paşa'nın Rakka valiliği gibi kamusal bir görevin kendisine yüklemiş olduğu kentten sorumlu bir valilik yapma anlayışının duyarlılığı olarak değerlendirilebilir.

Firuz Paşa, Cami-i Kebir'in havuzundan çıkıp Nime-tullah ya da Ak Cami havuzuna giden su kanallarının tamiri için de yıllık yirmi kuruş para tahsisi yapmıştır. Bu para sadece Ak Cami ve Cami-i Kebir arasındaki su arkaları için değildi. Rakka valisi, bu paranın, aynı zamanda Ak Camisi'nin tuvaletlerinin temizliği için de kullanılmasını vakfiyede şart koşmuştur. Cami tuvaletlerinin, lağım ve lağım yollarının, camilerde bulunan havuzun

¹³⁵ VGM, d., 2150, 2. 80. s. 110.

¹³⁶ Doktor Hüseyin Remzi, *Lügat-ı Remzi*, 1. bs, c. 1 (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 328.

¹³⁷ VGM, d., 2150, 2. 80. s. 110.

¹³⁸ VGM, d., 2150, 2. 80.



■ Firuz Paşa Vakfı'nın aydınlatmasını sağladığı Kara Musa Camii avlusundan bir görünüm. (Foto: İ. Halil Şeker)

ve akan temiz suyun arkları ve mecraları için tamir, temizlik yapılması önemli bir durumdur. Firuz Paşa Vakfı, Urfa'da imar ve bayındırlık konusundaki hassasiyeti göstermesi açısından örnek teşkil eden önemli bir vakıftır.¹³⁹ Firuz Paşa, vakfiyeye göre Ruha'da Babu'l-Emir bitişiğinde bulunan caminin havuzunu yaptırmıştır.

Rakka valisinin yaptırdığı bu havuzun tamir ve bakımı için bir bevvab atanmıştır. Bevvab, yıllık on kuruş karşılığında istihdam edilmiştir. Bu havuzun tamirata, daha önceki havuzların tamir, bakım ve temizliğinde olduğu gibi hizmet satın almak yoluyla değil bir bevvab atamak ile olması vakfın istihdama olan katkısını göstermesi bakımından da önemlidir.¹⁴⁰

Paşa, Suruç Caddesi'nde Payamlı ve Deve Akabesi denilen yerlerde yeniden ve tamir olmak üzere iki musluk yaptırmıştır. Vakfiye, bu musluklardan gelip geçen yolcuların yararlanmasını istemiştir. Musluklarda suyun toplanma yerinin bakım ve temizliği için ise bir görevli istihdam etmek yerine, bu kez hizmet satın almak yolu ile yıllık beş kuruş muslukların bakım ve temizliği için planlama yapmıştır.¹⁴¹

Firuz Paşa vakfında bulunan mekân, mahal, eşya ve nesneler tamire gereksinim duydukça, bunların bakımı için Rakka valisi bir nazır atadı. Nâzır, vakfın şartlarının yerine getirilip getirilmediğini inceleyen bir nevi müfet-

tiştir.¹⁴² Atanan nâzır, Bağhâne Medresesi Müderrisi Şerif Efendi Zâde Mustafa Efendi'ydi. Nâzır-ı vakfa yaptığı hizmet karşılığında günlük dört Osmanlı akçesi bağlanmıştı. Firuz Paşa önemli masraflar yapıldıktan sonra vakıfta kalan parayı kendi aslî ihtiyaçlarına sarf etmek için vakıftan verilmesini şart koşmuştu.¹⁴³

4.4. Firuz Paşa Vakfiyesi'ne Göre Mekânların Aydınlatılması

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde sosyal mekânların aydınlatılması ve aydınlatma için yapılan masraf az değildi. Bu masrafların bir kısmı dönemin sivil toplum kuruluşu olan vakıflarca karşılanmıştı. Sosyal mekânların iç aydınlatması önemli idi. Sabah namazı için cami ya da mescide gelen cemaatin duvarda bulunan hattı ya da cami duvarını, minberini ya da secde yerini görmesi önemlidir. Aynı şekilde cami, mescit gibi yapıların dış mekânlarının aydınlatılması hem caminin görüntüsü hem şehre farklı bir görünüm kazandırması hem can emniyeti, hem güvenlik açısından önemlidir. Firuz Paşa da vakfını kurduğunda, Rakka'nın valisi olması hasebiyle aydınlatmanın önemini kavramış olmalı ki paşa sancağı olan Ruha'da birçok iç ve dış mekânın aydınlatılması için vakfiyesinde gerekli harcamaların yapılmasını şart koşmuştur.

Rakka Valisi Firuz Paşa, vakfiyesinde ayrıca eski câmililerden olan ve tamirini Hazanzade el-Hac Halil Ağa-

¹³⁹ VGM, d., 2150, 2. 80.

¹⁴⁰ VGM, d., 2150, 2. 80. s. 109.

¹⁴¹ VGM, d., 2150, 2. 80. s. 110.

¹⁴² Halil İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik çağ*, çev. Ruşen Sezer, 26. bs (İstanbul: Kronik Yayınları, 2019), 184.

¹⁴³ VGM, d., 2150, 2. 80. s. 110.

nın yaptırdığı Karaburç Câmisi'nin aydınlatması için yıllık on akçe verilmesini, mübarek gecelerde minarenin aydınlatılması için ise vakfiyesi aracılığı ile vasiyet etmiştir. Karaburç Camisi, arşiv belgelerinde Karaburç Mesciti olarak kayıtlıdır. Söz konusu Karaburç Mesciti bir vakıftır. Karaburç Mesciti Vakfı'nın birçok kira, mâlikâne vb. geliri olarak 12.136 kuruş yekûnu vardı.¹⁴⁴

Firuz Paşa, Kazancı Câmisi'nin ya da diğer ismi ile Ömeriye Câmisi'nin hem iç aydınlatması hem de minare aydınlatması için yıllık yirmi kuruş verilmesini şart koştur. Paşa, Kara Musa Camisi'nin iç aydınlatması için 10 ve minare aydınlatması için 10 olmak üzere vakfından yıllık yirmi kuruş tahsis etmiştir.¹⁴⁵

Paşa'nın kurduğu vakfın yapmış olduğu hizmetler göz önünde tutulduğunda bu vakfın hayır yapmak için kurulduğu anlaşılabılır. Vakfın müsadereye karşı kurulmadığı açık olmakla birlikte; Firuz Paşa'nın hayır işlerinden sonra arta kalan parayı kendisinin tasarruf edeceğini belirtmesi akıllarda bir soru işareti bırakmaktadır. Ancak Paşa'nın vezirliği ref edildikten sonra kapı kethüdası olan Mehmet Sadık'a olan borcunu ödemekte zorlanmasına rağmen kurduğu vakıftan bu borcu eda etmeye çalışmaması vakfın hayır amaçlı kurulduğunu göstermektedir.

Sonuç

Firuz Paşa Rakka âyanlığı, mütesellimliği Rakka ve Diyarbakır valilikleri yapmış önemli bir devlet adamıdır. Osmanlı Devleti, Millili Timur Paşa'yı tasfiye edebilmek için Firuz Paşa'dan yararlanmaya çalışmıştır. Arşiv belgelerinden öğrendiğimize göre Firuz Paşa, hakkındaki şikâyetlerden dolayı, vezareti alınarak Midilli adasına sürgüne gönderildiyse de daha sonra affedilerek Ruha'ya dönmesi sağlanmıştır. Firuz Paşa Vakfı, çevre ve şehircilik tarihi bakımından önemli faaliyetler icra etmiştir. Ruha'nın kadim eserlerinden bazılarını tamir ettirmiştir ki, Kazancı Camii bunlardan biridir. Paşa tamamen harap olmuş bu camii yeniden inşa ettirmiştir. Vakfiyede bazı camilerin lağım, kanalizasyon tertibatının tamir, bakım ve temizlikleri için yapılan işler çevre ve şehircilik bakımından önemli görünmektedir. Yine camilerin su yolları, arkalar ve havuzlarının temizliği için önlemler alınması hem çevre hem sağlık hem de şehircilik açısından önemli bir hizmet olarak değerlendirilmiştir. Camilerin iç ve dış ışıklandırılması ve bu hizmetlerin hem camilerde ibadet etmek hem de şehir ve mekânın estetik görünümü açısından önemli görülmüştür. Camilerin ışıklandırılması ve temizlikleri için vakfiyede ileriye dönük



■ Firuz Paşa Vakfı'nın altyapısına destek verdiği Nimetullah (Ak) Camii

planlamaların olması, hizmetlerin devamlılığının sağlanması amacıyla vakfın gelirlerinin bir kısmı bu hizmetlere ayrılmıştır. Vakfiyede; safi bir âlimin eğitim ve öğretim hizmetlerine atanması yetişkin eğitime verilen değeri göstermesi açısından önemlidir. Firuz Paşa, çocuklar için dersane ve hücre inşa ettirmiştir. Bu da paşanın eğitim işlerini mühimlediğini ortaya koymaktadır. Paşa, inşa ettirdiği dersanelerde çocukların hangi müfredat üzere eğitim almaları gerektiği hususunda da vakfiyesine bazı açıklamalar koymuştur. Bu açıklamalar, Ruha sancağında eğitim ve öğretim hizmetlerinin işleyişini göstermektedir.

Firuz Paşa Vakfı istihdama katkı sağlamış, vakıfta belirtilen hizmetler için makama, göreve göre; günlük ya da aylık ücret karşılığı atamalar yapmıştır. Paşa, hizmet satın almak yolunu da tercih ederek bazı görevler için alınacak hizmet ve bu hizmete karşılık verilecek ücreti vakfiyesinde belirtmiştir. Vâkıf, hizmeti satın almak ya da vakıfta bulunan bir kadroya atama yapmanın dışında dolaylı olarak işsizliği engellemek, Ruha ekonomisini canlandırabilmek için vakfiyede zikredilen yerlere yapılacak masraf ve sarf malzemelerinin satın almasından bahsetmesi de dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda önemlidir.

Firuz Bey, vakfını; Rakka valisi olarak atandıktan sonra kurmuştur. Arşiv belgeleri değerlendirildiğinde paşa, devletçe fesat çıkartan bir insan olarak görülmüştür. Firuz Paşa, vakfın tüm masrafları karşılandıktan sonra vakıf gelirlerinin geriye kalanını kendi işleri için almak şartını koyması Firuz Paşa'nın bir şekilde kendisini de düşündüğünü ortaya koymaktadır. Vâkıf, vefat ettikten sonra vakfın idaresini kendi nesline, evladına ya da akrabalarına bırakmak iradesini ortaya koyması, paşanın devletçe mallarına el konulması tehlikesini vakıf kurarak bertaraf etmek istediği düşüncesini güçlendirmektedir.

¹⁴⁴ BOA, TK, GM, d., 412/15.

¹⁴⁵ VGM, d., 2150, 2. 80. s. 110.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- *Ali Emiri Sultan Abdulhamid I. (AE. SABH. I).* 4/383; 14/1268; 45/3204; 47/3398; 69/4752; 135/9100; 168/11259; 209/13856; 245/16337; 286/19244; 322/21951; 364/25380.
- *Ali Emiri Sultan Mustafa III. (AE. SMST. III).* 190/14969.
- *Cevdet Adliye (C. ADL).* 88/5294.
- *Cevdet Askeri (C. AS).* 502/20975; 896/38581; 1013/44400; 1110/49161; 1118/49551.
- *Cevdet Dahiliye (C. DH).* 20/997; 63/3150; 196/9762; 211/10512; 264/13167.
- *Cevdet Maliye (C. ML).* 116/5156; 232/9718; 449/18177; 509/20707; 550/22604; 550/22634; 583/23984; 604/24916.
- *Bab-ı Defteri Başmuhasebe Kalemî Defterleri (D. BŞM. d.).* 5346/1.
- *HAT.* 11/381; 11/400; 11/401; 11/434; 14/517; 14/520; 14/530; 14/532; 14/536; 15/608; 20/937; 22/1080; 23/1169; 24/1208; 72/3003; 179/8037; 192/9423; 1378/54239; 1379/54273; 1379/54295; 1379/54310; 1379/54315; 1379/54327; 1379/54329; 1379/54332; 1379/54338; 1379/54353; 1379/54354; 1379/54355; 1384/54779; 1392/55550; 1442/59233; 1451/66.
- *İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS).* 37/1541.3.
- *Topkapı Sarayı Müzesi Defteri (TS. MA. d.)* 2293.
- *Topkapı Sarayı Müzesi evrakı (TS. MA. e).* 234/1/3; 234/1/8; 389/75; 548/56; 693/32; 952/28.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

- *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Vakıf Defteri (VGM.d).* 2150/2/80.
- *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Vakıf Defteri (VGM.d).* 2167/53.
- *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Vakıf Defteri (VGM.d).* 2167/53. s.85-86.
- *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Vakıf Defteri (VGM.d).* 605/267. s. 192.

Temel Kaynaklar

- Ahmet Vâsıf Efendi. *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr.* Editör Mücteba İlgürel. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994.
- Aynî Ali. *Aynî Ali Efendi'nin Kavânin Risâlesi Düstûru'l-Amel,* 1609.

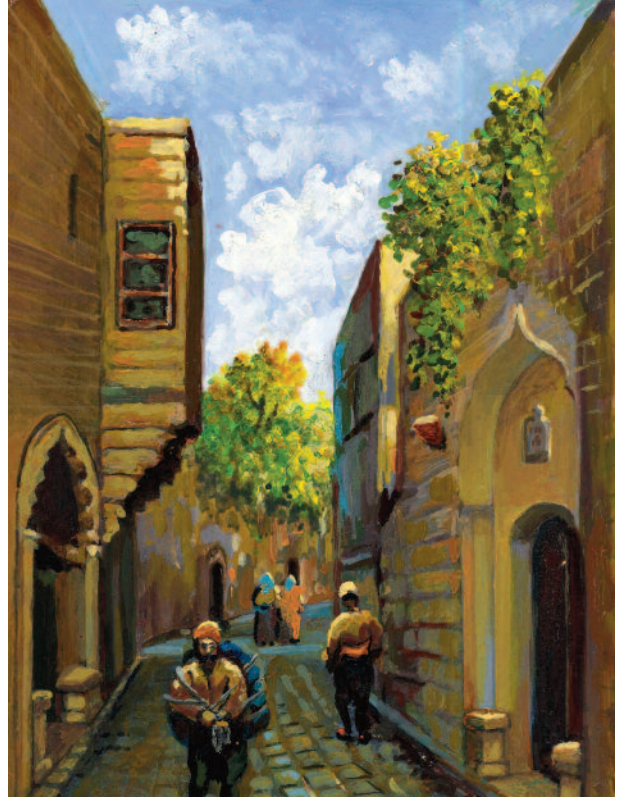
Araştırma Eserleri ve İncelemeler

- Agoston, Gabor, ve Bruce Masters. *Encyclopedia of The Ottoman Empire.* New York: Facts on File An Imprint of Infobase Publishing, 2009.
- Ahmet Vâsıf Efendi. *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr.* Editör Mücteba İlgürel. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994.
- Anastasopoulos, Antonis, ve H. Ebru Aksoy, ed. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri.* İstanbul: Küre Yayınları, 2021.
- Aynî Ali. *Aynî Ali Efendi'nin Kavânin Risâlesi Düstûru'l-Amel,* 1609.
- Bay, Abdullah. "Trabzon Eyaleti'nde Müttegallibe Hareketleri ve Ayanlık(1750-1850)". Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Beydilli, Kemal. "Tirsiniklioğlu İsmâil Ağa". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 41:204-5. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.
- Bulduk, Abdulgani Fahri. *Diyarbakır Valileri.* Editör Eyyüp Tanrıverdi ve Ahmet Taşgîn. 1. bs. Ankara: Medrese Yayınları, 2007.
- Çevikel, Nuri. "Ayâns in The Ottoman Cyprus in The Second Half Of The 18TH Centur". *Belleten* 72, sy 264 (Ağustos 2008): 567-90.

- Doktor Hüseyin Remzi. *Lügat-ı Remzi.* 1. bs. C. 1. 2 c. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Durkan, Halil Haluk. "Silistre Ayanı Yılıkoğlu Süleyman Ağa'nın Hayatı ve Ayanlık Faaliyetleri". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Ekinci, Abdullah, ve İsmail Asoğlu. "Osmanlı'da Sıbyân Mektepleri ve Urfa Örneği". İçinde *Osmanlı Urfası 1*, editör Abdullah Ekinci, 1:333-44. İstanbul: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Urfa Okulu Yayınları, 2018.
- Ekinci, Abdullah, ve Murat Polat. "XVIII. Yüzyılda Şark Valilerinin İktidar Oyunları ve Bir Feodalın Güç Devşirmesi: Millîlî Timur Paşa". *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, sy 14 (2022): 95-118. <https://doi.org/10.21021/osmed.1084394>.
- Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi.* 16. bs. İstanbul: ÖtügenYayınları, 2000.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik çağ.* Çeviren Ruşen Sezer. 26. bs. İstanbul: Kronik Yayınları, 2019.
- Khoury, Dina Rizk. "The Ottoman Centre Versus Provincial Power-Holders: An Analysis of The Historiography". İçinde *The Later Ottoman Empire, (1603-1839)*, editör Suraiya N. Faroqi, 3:135-56. New York: Cambridge University Press, 2006.
- Köprülü, Fuad. "Âyân". İçinde *İslam Ansiklopedisi*, 2:40-41. İstanbul: MEB., 1979.
- Kurt, Yılmaz. *Menemencioğulları tarihi.* Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Marangoz, Emre. "İç Mimaride Aydınlatmanın Tanımı ve Ofis Mekanlarında Aydınlatmanın Kriterlerinin İncelenmesi". Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi, 2018.
- McGovan, Bruce William. "Ayanlar Çağı 1699-1812". İçinde *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, editör Halil İnalcık, 2:761-884. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006.
- Mert, Özcan. "Âyan". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4:195-98. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991.
- Nagata, Yuzo. *Tarihte Âyanlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme.* 1. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- Özkaya, Yücel. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık.* 2. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I.* 4. bs. C. 1. İstanbul: MEB., 1993.
- Polat, Murat. "XVIII. Yüzyılda Ruha'da Müttegallibe Hareketleri". Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023.
- Sarı, Mevlüt. *El-Mevârid Arapça-Türkçe Lügat.* İstanbul: Bahar Yayınları, 1982.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmani II.* Editör Nuri Akbayan. Çeviren Seyit Ali Kahraman. C. 2. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Ursinus, Michael. "Yerel Elit Olarak Manastır'ın 'Çiftlik Sahipleri' (17. Yüzyıl Sonundan 19. Yüzyıl Başlarına)". İçinde *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri*, editör Antonis Anastasopoulos, çeviren H. Ebru Aksoy, 353-67. İstanbul: Küre Yayınları, 2021.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa.* 2. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- Üner, Mehmet Emin. *Osmanlı Dönemi Rakka Valileri.* 1. bs. İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2015.
- Yediylidiz, Bahaeddin. *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.

Firûz Paşa Sokak

Müslüm C. AKALIN



■ Ressam Burhan Vural'ın fırçasından Firûz Sokak.

1900'lü yıllara kadar sur içinde yaşayan bir şehir görünümünde olan Urfa'nın şehrin kuzeyine bağlantısı, Hacıkâmilzâde Hacı Mehmet Efendi'nin Ondokuzuncu yüzyılın son yarısında yaptırmış olduğu köprüyle sağlandı. Köprünün yapımından sonra 20. Yüzyıl başından itibaren sur dışında yapılan binalar, Dergezenli Mahallesi ve Kanberiyi Mahallesinde yoğunlaştı. Urfa Devlet Hastanesi binası, Kürkçüzade Mahmut Nedim ve Osman Remzi Efendilerin konakları, Parmaksızade Hacı Bekir Efendi'nin yaptırmış olduğu Şehbenderiye Camii ve Şehbenderiye Hanı, Yusuf Kâmil Efendi'nin sayfiyesi, bugün Kültür Müdürlüğü olarak kullanılan Köy Yatı Mektebi binası, Kürkçüzade Ömer Edip Efendi konağı vs. bunlardan bir bölümüydü. Cumhuriyet'in ilânından sonra Karakoyun Deresi kenarına Belediye Binası ve bir kısım binanın yapılmasıyla şehrin kuzeye doğru surları aşılıp genişleme faaliyetleri, 1939 yılında yapılan betonarme köprüyle hız kazandı.

Artık sur içindeki eski Urfa doğrudan şehrin kuzeyine bağlanmıştı. 1940'lı yılların başında onaylanan Urfa Belediye mühendis-mimarı Himmet Ölçmen'in imar planı etüdü de o yıllara rastlar ve bu çalışmaları Erkek Sanat Okulu, Kız Enstitüsü ve Urfa Şehir Stadyumu ve diğer

kamu binalarının yapımıyla 1950'li yıllardan sonra da Bahçelievler ve Yenişehir Yapı Kooperatiflerinin kurulması takip eder.

1960-70'li yıllar ve sonraları ise eski Urfa şehrinin sakinlerinin Bahçelievler ve Yenişehir mahallelerine taşınma sürecini yaşadıkları yıllardır. Sahipleri yeni mahallelere taşınan eski evlerin bir kısmı kendi haline terk edilmiş, bir kısmı kırsaldan şehre göçen ailelere satılmış, ekonomik durumu taşınmaya elverişli olmayan küçük bir bölümü ise yerlerinde kalmış ve sokaklarla evlerin büyük bölümü hayatîyetlerini devam ettirmişlerdir.

1990'lı yıllarda ŞURKAV'ın başlattığı sur içindeki eski evlerin restorasyonu ve onarımı çalışmaları eski evlere olan ilgiyi artırarak sahiplerine evlerini onarma ve restore etme hevesi vermiş, 2000'li yıllardan sonra da bu ve benzeri evler turizmde kullanılmak amacıyla ticarî ve bireysel ilgi merkezleri olmuşlardır. Ancak tahribatı davet eden kâr amaçlı aşkın kullanımlar özgün yapıları proje dışı müdahalelere maruz bırakmış, bürokrasinin ihmal ve zâfiyetiyle evlerin bulundukları sokaklar, tabelâ vs. müdahalelerle ve yok edilen isimleriyle tanınmaz hale gelmişler, kimliklerini kaybetmişlerdir.



■ 6 Şubat 2023 depremlerinden önce Firuz Sokak (Foto: M. Sadık Alican)

Bu hoyratlıktan nasibini alan sokaklardan biri de bugün Urfa'nın Eyyubiye ilçesi sınırları içinde yer alan Firûz Sokak'tır. Haşimiye Meydanı'ndan¹ doğuya, Arap-meydanı'na doğru uzanan Meşarkkiye Caddesi üzerindeki "Çarhoğlu Camii"² karşı tarafında kuzey-güney istikametinde uzanan bu sokak, halk arasında "Harun Beğ'in Yokuşu"³ denilen yokuşuyla, iki cephesinde yer alan Urfa sivil mimarisinin özgün örnekleriyle tanınır. Bu yol, kuzeybatıdan doğuya dönen Köleler Sokak ve Köroğlu Sokak'larıyla kesilir, karşı tarafa geçip adını Urfa'lı yazar Bekir Yıldız'ın ailesinden alan Şahap Sokak'la devam eder ve Yaşar Sokak'la buluştuktan sonra Hızanoğlu Sokağı'na çıkar.

Çocukluğumuzda Firûz Sokak adını taşıyan sokak adının, nasıl "Prüz"e dönüştüğünü anlatmak için araştırma yaparken bir Şer'i Mahkeme kararına rastladım. Urfa'nın Debbaghane Mahallesi sakinlerinden Hüseyin oğlu Çarhoğlu Dellal Müslüm'ün evini Molla Halil oğlu Abacı Müslüm'e satışına dair Şer'i Mahkeme kararında,

hudutlarında Harran Şeyhizade Mehmet oğlu Hüseyin'in evinin de bulunduğu ifade edilen evin, **Debbaghane Mahallesi'nin Firûz Paşa sokağında, 1. defterde 6 numaralı kapı** olarak yer aldığı, yazıyordu.⁴

1860'lı yıllardan sonra mahallelerin ve sokak isimlerinin kapı numaralarıyla resmi kayıtlara geçmesi Urfa'da belediye teşkilatının kurulduğu tarihlere rastlar. Nitekim, Dabbakhane Mahallesi'nde "Firûz Paşa Sokak" adıyla yapılan kaydın tarihi, Urfa Belediyesi'nin kurulduğu tarihten hemen sonrası olan 1870 yılıdır. Yine M.1881 tarihli Hakverdi bini Abdullah Vakfı'nın vakfiyesinde, "Firûz Mahallesi sakinlerinden Tırşik Mehmet bin İshak bin Abdullah" kaydı bulunmaktadır. Bu şahıs 25 Mart 1880 tarihli bir Şer'i Sicil kaydında, Firûz Paşa Vakfı'nın yöneticisi ve Firûz Paşa'nın yeğenzadesi Ayşe Hanım'ın vekili olarak görünmektedir.⁵

Kaydın denetimi için yaptığım araştırmalarda, sokağın doğu yakasında Harranşeyhi ailesinin evlerinin bulunduğu ve çoktan el değiştirmiş bulunan bu evlerin eski tapu kayıtlarında "Çarhoğlu" ya da "Çarhoğlu Müslüm" ifadelerinin yer aldığı görülüyordu.

¹ Haşimiye Meydanı, bugün çoğunluğu "Yetkin" soyadını almış bulunan ailenin büyüklerinden Hacıkâmilzade Hacı Haşim Efendi tarafından yaptırılmış olması nedeniyle *Haşimiye Çarşısı* olarak anılırken çarşının yıktırılmasıyla meydan haline gelmiştir.

² Eski Meşarkkiye Camii.

³ "Medine-i Urfa'nın Debbaghane Mahallesinden İran Devlet-i Fehimesi Şehbenderi vekili Musevi milletinden Harun Dayan Beg" UŞS 206/4 B:748; UŞS 208 B:132; UŞS 227/1 B: 113,115, 143, 559.

⁴ UŞS 214/1 B:174- 11 Ağustos 1870

⁵ BOA. UŞS 208 B:671.



■ 6 Şubat 2023 depremlerinden sonra Firuz Sokak (Foto: İbrahim Halil Şeker)

Böylece sokaklara resmi olarak ad ve kapı numarası verilen 1870’li yıllarda “Fîrûz Paşa Sokak” adı verilen sokağın bu sokak olduğu, Cumhuriyetten sonra resmi kayıtlarda sokak adının “Fîrûz Sokak”’a, daha sonra da tabelâ yazıcılarının cehline maruz kalarak “Pürüz sokak”’a ve son olarak da “Prüz sokak”’a dönüştürülmüş olduğu ortaya çıkıyordu.

Gezerken başınızı sık sık çevirerek baktığımız eski bir sokak, yalnızca evlerin sıralandığı ince uzun bir yol değildir. Orası zengin ve fakir ailelerin birlikte yaşadıkları; ölüm ve doğumların, üzüntü ve sevinçlerin, ağtırlarla kahkahaların yüksek sağır duvarlardan taşıp komşuluğun ortak ruhunda bulunduğu canlı mekânlardı. Fîrûz Paşa Sokak da bu özellikleri taşıyan tipik Urfa sokaklarından biriydi.

1. Kuzey-Güney istikametinde Fîrûz Sokak’a girildiğinde sağ tarafta görkemli bir kapı göze çarpar. Üstünde, bir taşa oyulmuş olan Fetih Suresi’nin birinci âyeti “İnnâ fettahnâ leke fethan mübînâ” yazılı 1890 tarihli kitâbe ile aile üyelerinden Mollazade Abdurrezak Efendi’nin Hac dönüşünde, bezemesi yenilenen kapının üstüne yazılan 1963 tarihli “Maşallah” yazısı; evin için-



■ Fîrûz Paşa konağının 6 Şubat 2023 depremi öncesi kapısı. (Foto: Av. Müslüm C. AKALIN)



■ Mollazadeler evi inşâ kitabesi- Maşallah mübarek bâ
Fî 1273 H. (M.1857)

deyse 1857 tarihli “Maşallah Mübarek bâ” yazılı bir kitâbe ve yine şair Sabir tarafından ebced hesabıyla tarih düşürülen 1899 tarihli başka bir kitâbe yer alır. Bu ev; Buhara’dan gelip Urfa’ya yerleşmiş bulunan Muhammed oğlu Hacı Süleyman Efendi’nin, şehirde Mollaoğulları diye bilinen ailesinin evleriydi⁶.



■ Mollazadeler evinde şair Sâbir’in kitâbesi-
Dedim cevherle Sabir ben de tarih koyub icad-ı kasr-ı Molla-
oğlu - H.1285 - M.1899

Süleyman Efendi, “93 Harbi”nde, Rumeli’de Şıpka Muhârebesi’nde⁷ şehit olan oğlu Ahmet’in ölüm haberini bu evde almış; ömrü cephelerde geçen, Karadağ’dan Kerkük’e, Kosova’dan Şıpka’ya kadar nice savaşlara katılıp Ruslara esir düşen ve Padişah’ın verdiği “3. Dereceden Mecidiye Nişanı” na sahip büyük oğlu Miralay Abdurrahman da yıllar sonra İstanbul’dan misafirlğe geldiği Urfa’da bu evde ölmüştü.

Süleyman Efendi’nin üçüncü oğlu, “Faik” mahlaslı şair Muhammed Durak, Hafif Süvari Alay kâtibi olarak katıldığı Kut’ül-Ammare muharebelerinde iki defa göğsünden yaralandıktan sonra üçüncü defa kalbinden kurşunla vurulup 1916’da şehit düştüğünde de ölüm haberi bu eve gelmişti, tıpkı kendisinden 29 gün sonra, katıldığı 1. Dünya Savaşı’ndan şehadet haberi yine bu eve gelen

şair oğlu 21 yaşındaki askerî tıbbiye öğrencisi Abdulhadi gibi..

Dar’ülfünun Hukuk Fakültesi’ni bitiren ilk Urfalı talebelerden biri olup “orta mektep müdürlüğü” de yapmış olan diğer oğlu, ateşli hatip, Kaymakam Abdulgani Özbay ile Galatasaray Lisesi ve İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümü mezunu, Urfa Belediye Başkanlığı (1953-1954) ve Urfa Milletvekilliği (1954-1957) yapan, “Çoban Armağanı” adıyla yayınladığı şiir kitabını “hürriyet dostlarına” ithaf etmiş olan küçük kardeşi, Abdulaziz Özbay da bu evde doğmuşlardı.⁸

Fransız işgali altındaki Urfa’nın jandarma kumandanlığına atanan Yzb. Ali Saip Bey’in, kendisinden önce işgale karşı kurulmuş bulunan Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti’yle yaptığı gizli tanışma toplantısı da Süleyman Efendi’nin “12’ler”den olan küçük oğlu Mollazade Mahmut Efendi’nin sahiplerinden olduğu bu sokaktaki evde gerçekleşmişti⁹.

Bu tarihî evin kapısının üstündeki “innâ fettahnâ leke fethan mübînâ” yazılı kitâbe, depremde sonra duvardan çıkarılarak kaybolmuş, ev etrafındaki harabeler arasında kaderine terk edilmiş görünümüne bürünmüştü.

2. Firûz Sokak’a halk arasında “Harun Beğ’in Yokuşu” denilen yokuşla girilir. Kayıtlarda, “Urfa’nın Debağhane Mahallesi’nden tebaayı devlet-i aliyye-i Rusya ve Musevî milletinden İran Devlet-i Fehimesi Şehbenderi vekili Davut oğlu Harun Dayan Beğ” olarak adı geçen Harun Beğ, zengin bir insan olup şehirde çok sayıda kıymetli mülkleri vardır. Harun Beğ tarafından satın alındıktan sonra “Yahudi Hanı” adıyla anılmaya başlanan¹⁰, Sakıbiye Tekkesi’nin kurucusu, mutasavvıf ve şair Sakıp Efendi’nin oğlu Halil Beğ’in yaptırdığı “Halil Beğ Hanı” bunlardan biriydi. Ama satın aldığı en özellikli mülk, 1869 yılında Firûz Sokak’ın güneydeki girişinden doğuya doğru Köroğlu Sokak boyunca uzanan ve Urfa’da pek az örneği bulunan ve küçük bir saray benzeri olan evdir. Evin satıcısı, 1857 yılında Padişah tarafından “dirâyetli, liyâkâtli ve vücûhluga lâıyk olduğundan” kendisine **Dergâh-ı Âli Kapucubaşılığı** ünvanı verilen Köroğluzâde Haydar Ağa’dır. Kırım Savaşı’nda bölgesinin gönüllü kuvvetleri başında Sergerde¹¹ olarak yer aldığı Rumeli Ordusu emrinde Silistre’de vefât etmiş olan Köroğluzâde Muhammed Bakır Ağa’nın kardeşi olan Hay-

⁸ Akalın, Müslüm, “Urfa’da Mollazade Ailesi”, ŞURKAV Dergisi Sayı: 22, sf.21.

⁹ Ahmet İlyas-Ebru Çoban “İstiklâl Savaşı Kahramanlarından Urfalı Ömer Avni Şit’in Hatıraları” İst.2020 sf. 51. İşgale karşı Urfalıların kurmuş olduğu ve 12 kişiden oluşan gizli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti “12’ler” olarak adlandırılmıştı.

¹⁰ Şimdi Barutçu Hanı adıyla hizmet vermektedir.

¹¹ Binbaşı



■ Depremler sonrası harap hale gelen tescilli sokaklardan bir görünüm. (Foto: İbrahim Halil Şeker)

dar Ağa, ölen kardeşinin mirasçılarıyla birlikte yarısına miras yoluyla; diğer yarısına da satın alma yoluyla malik olduğu evi şu şekilde satmıştı:

“Debbağhane mahallesinde vaki, tarafları Harran



■ Köroğlu Haydar Ağa Evinin ayakta kalan yerlerinden bir bölüm.

Şeyhîzâde Mehmed menzili ve Nâzlı Hatun menzilleri ve tarîk-i 'âmm ile mahdûd bir konak, harem, harem içinde yönü kibleye bir büyük ahır ve yönü şarka iki adet kab ve önünde dört göz üzere eyvan ve üstünde yönü kibleye iki adet çardak ve içinde bir hazine odası ve yönü şarka bir büyük köşk ve Harem dairesinde yönü kibleye bir büyük kab ve bir odunluk katı ve bir koçboynuzu kab ve bir su kuyusu ve iki memşahane ve iki aded avlu ve Konak ve Harem dâiresinde bulunan havuzlarda Narıncı Câmî'-i Şerîf'den gelen akarsuyun tamamını ve akan suyun yolları tamir gerektirirse yapılacak masrafların altı sehimde bir sehimî müşteri üzerine olmak üzere vassıfları belirtilen bir Konak ve Haremin tamamını, yirmi-beşbin kuruşa adı geçen Harun'a kesin surette sattım. Konak ve Haremden benim asla ve katiyen müdahalem ve alâkam kalmamıştır, gönlünce, dilediği şekilde, seçtiği gibi kullansın.”¹².

Satılan evin bitişiği olan ve Köroğlu Haydar Ağa'nın eşlerinden Nazlı Hanım'a ait olan bir başka büyük ev de yıllar sonra satılarak el değiştirmişti.

3. Firûz Sokak'ta kuzeyden güneye doğru ilerleyip yokuş aşağı inmeye başladığınızda sağ tarafta, çok derin olmayan bir tetirbede¹³ mütevazı bir ev vardı. Bu ev, Urfa'nın son zamanlarda yetiştirdiği büyük hafızlardan olup, icazetini hocası Çiftçioğlu Muhammed Hafızdan alan, Hacı İsmail Efendi'nin oğlu Kurra Muhammed Hafız'ın (1896–1972) eviydi.

¹² UŞS 206/4 B:748. 12 Eylül 1869

¹³ Çıkamaz sokak.



■ Mollozadeler Evi'nin karşısında deprem sonrası harabe hale gelen evlerden biri. (Foto: İbrahim Halil Şeker)

Akkafa soyadını taşıyan ve aslen Şamlı olup ailesi 1870 senelerinde Urfa'ya gelen Muhammed Hafız Nakşibendî tarikatına mensup olup şeyhi Kerküklü Abdurrahman Efendi'ydi ve haktan kaçmaz, doğrudan şaşmaz olarak bilinirdi. “Harun Beğin Yokuşu”ndaki evinden Karaköprü'deki bağına ve Cuma namazına gitmek dışında çıkmayıp, evinin kapısının yanındaki hücrede çok sayıda talebe yetiştiren Muhammed Hafız, Urfalıların karşılaştığı sorunlara bulduğu pratik ve akılcı çözümleriyle de meşhurdur. Karaköprü'de bağının olduğu mevkideki bulvara adı verilmiş olan Hafız'ın; “ölümünün ilân edilmeden cenazesini sokak aralarından geçirilerek sessizce Bediüzzaman mezarlığına defni” şeklindeki vasiyeti ailesince yerine getirilerek Bediüzzaman mezarlığına defnedilmişti¹⁴.

Sayırsız hatıraların yaşadığı Firüz Sokak'taki evlerin büyük bölümü deprem sonrası kepçeyle indirilen duvar ve evlerin yıkıntılarıyla harabe-zâra dönmüştü. Niteliksiz dış duvarlara sahip az sayıdaki bir kısım evin bulunduğu sokakta depremle yıkılan niteliksiz malzeme ve taşlarla örülü bu duvarlar fırsat bilinip kepçeyle dalınan sokakta çoğu sağlam kapı, duvar, avlu, eyvan, merdivenler gibi unsurlar, yerle bir edilmiş, yıkılıp terkedilen bu evlerde malik ya da kiracı olarak yaşamını sürdüren Göncü, Tekten, Bağdiken, Sunay, Algın, Özbay, Çakallı, Us, Aydın, Çarhoğlu, Köroğlu, Ethemoğlu, Kardeşoğlu, Çayırıcıoğlu, İncigöz, Kutluay ve soyadını unuttuğumuz çok sayıda Urfalı ailelerin bir kısmı “korunması gerekli eski

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
ŞANLIURFA KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA BÖLGE KURULU
KARAR

Toplantı Tarihi ve No: 27.04.2010- 89
Karar Tarihi ve No: 27.04.2010- 1123

Toplantı Yeri
ŞANLIURFA

Şanlıurfa ili Merkezde yer alan ve 2863 sayılı yasa kapsamına giren sokak ve meydanların tescil edilmesine talebinin, Avukat Müşhim AKALIN'ın 10.12.2009 Tarihli başvurusu, raporları, raporlar, fotoğraflar, tescil fiyeleri, bilgi ve belgeler incelendi. Yapılan görüşmeler sonucunda;

Aşağıdaki listede illi, ilçesi, nuru, adresi, eski ve yeni adları verilen 12 (oniki) adet sokakın 2863 sayılı yasa kapsamında Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı olarak tesciline, Sivil Mimarlık özelliği gösteren taşınmazların 2. Grup yapıları olarak belirlenmesine karar verildi.

Sıra No	İl	İlçe	Yapının Türü	Eski Adı	Yeni Adı	Adresi
1	Şanlıurfa	Merkez	Sokak	Pınar Sokak	Pınar Sokak	Türkmen Mahallesi
2	Şanlıurfa	Merkez	Sokak	Mahkeme Sokak	1009 Sokak	Kurtuluş Mahallesi
3	Şanlıurfa	Merkez	Sokak	Güllüoğlu Sokak	Güllüoğlu Sokak	Beykapı Mahallesi
4	Şanlıurfa	Merkez	Sokak	Yorgancı Sokak	994 Sokak	Beykapı Mahallesi
5	Şanlıurfa	Merkez	Sokak	Karadikkapı Sok.	1362 Sokak	Cami-i Kebir Mahallesi
6	Şanlıurfa	Merkez	Sokak	Vefi Sokak	934 Sokak	Hekimöde Mahallesi
7	Şanlıurfa	Merkez	Sokak	Madenli Sokak	Saray Sokak	Yusufoğlu Mahallesi
8	Şanlıurfa	Merkez	Sokak	At Pazarı Sokak	Hekimöde Sok.	Hekimöde Mahallesi
9	Şanlıurfa	Merkez	Sokak	Zincirli Sokak	893 Sokak	Yusufoğlu Mahallesi
10	Şanlıurfa	Merkez	Sokak	Rastgele Sokak	Rastgele Sokak	Cami-i Kebir Mahallesi
11	Şanlıurfa	Merkez	Sokak	Şehit Nureti Sok.	1751 Sokak	Cami-i Kebir Mahallesi
12	Şanlıurfa	Merkez	Sokak	Yıkıl Sokak	1267 Sokak	Beykapı Mahallesi

ASLI GİRİDİR
Ferhat KARAKOZLU
Mühür

Başkan
Yrd. Doç. Dr. Mahmut AYDOĞAN
(İMZA)

Başkan Yardımcısı
Yrd. Doç. Dr. Ayşe Gül GÜZEL
(BULUNMADI)

ÜYE
Doç. Dr. Mehmet ONAL
(İMZA)

ÜYE
Yrd. Doç. Dr. A. Cihat KURUCUOĞLU
(İMZA)

ÜYE
Müslüm C. AKALIN
(BULUNMADI)

ÜYE
Seyhan DİNCEL
(BULUNMADI)

ÜYE
Yasir İzzettin TURKALAR
(İMZA)

ÜYE
Ahmet AL
Şanlıurfa Bölgeye Temsilci
(İMZA)

eser” olarak tescilli evleriyle anıları, yıkık duvar ve taşların ve harabelerin altında kalmıştı.

Ancak Firüz Sokağın bir özelliği vardı. 2009 yılı sonlarında Şanlıurfa Kültür Varlıkları Bölge Kurulu'nun aldığı bir kararla, eski şehrin sivil mimari dokusunu temsil eden tescilli evlerin bulunduğu bazı sokaklar “sokak bazında tescil edilerek” ikinci bir korumaya alınmıştı. Sokakta yer alan **tescilli evler** ve bitişiğindeki yapılar

¹⁴ Karakaş, Mahmut *Urfa Evliya ve Âlimleri*, Urfa; Güler-Uzungöl, “*Urfalı Kadın Molla Müftü Vaiz Müderris ve Âlimler* Urfa 2021 sf.88-89

mimarî ve fonksiyon yönünden Kurul kararına tabi ol-
duktan başka sözü edilen **tescilli sokaklar da bütü-**
nüyle, silüet, fonksiyon ve kullanım şartlarıyla artık
Kurul denetimine tabi olacaklardı.

Bir başka deyişle özel ve tüzel kişilerin; yalnız tescilli
yapıların ve bitişiklerinin değil, tescilli sokaktaki özgün
silüet, görünüm ve yapı fonksiyonları dışına çıkabilmesi,
sokağın özgün kullanımından farklı bir kullanım için
ruhsat alınabilmesi artık yasal olarak mümkün değildi.

Peki sokağa adı verilen Firûz Beğ ya da Firûz Paşa kimdi?

3. Doğum tarihi bilinmeyen ve aslen Urfa'lı olduğu
kayıtlardan anlaşılan Firûz Beğ ya da Firûz Paşa, tarihi
kaynaklarda “Ruha Âyânı Rehavî Hacı Firûz Bey¹⁵” ola-
rak geçmektedir.

Dönemin mültezimlerinden¹⁶ olan Firûz Bey, uzun
süren yaşamında Urfa'da, çoğunluğu dinî mimarîye ve
su mimarîsine ait olmak üzere çok sayıda hayır hizmet-
lerinde bulunmuş ve daha sonra da bu hizmetlerin deva-
mını sağlamak için de Vakfiyesinde bağışlar yapmıştır¹⁷:

1760: Ağ Cami'nin tamirini yaptıran Firûz Bey, ca-
minin minaresinin kuzeyine bitişik dikdörtgen planlı bir
oda şeklindeki çeşme ve sebili yaptırmıştır. Kitabesinde
Hacı Firûz Beğ'in “*Ağ Cami'in eski ve harabe bir kilise
iken tamir edilerek camiye çevrildiği*” yazılıdır.

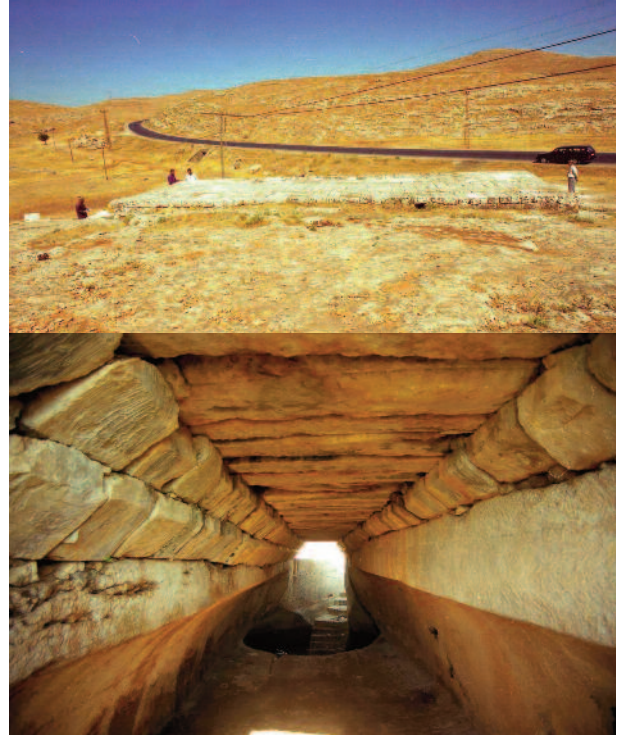
Firûz Beğ, bu havuza gelen su yollarıyla keneflerin
onarım ve temizliği için 1787 tarihli Vakfiyesinde senelik
bağışta da bulunmuştur.

1771: Firûz Bey, Suruç yolunda “Şebeke Dağları”
eteğinde “Deve Akabesi” adlı ve haritalarda “Feriz Paşa
Boğazı” olarak da geçen mevkide ve yine Payamlı mev-
kiinde yaptırdığı hayratlarına gelen su yolları ve yatak-
larının temizlenmesi için Vakfiyesinde senelik bağışta
bulunmuştur.

¹⁵ Âyân, 18. Yüzyıldan dan sonra Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli yerlerinde, bulundukları bölge-
lerde hükümetin merkezinden gönderilen idarecilerin önüne geçerek hükümet ile bölge halkı
arasında bir vasıta vazifesini gören sosyal bir zümredir. Bunlar, Voyvodahık, Mütesellimlik hatta
Valilik gibi önemli memuriyetleri kazanmak suretiyle vilâyetin siyasi hakimiyetini elde etmiş
ve aynı zamanda mültezim, vakıf kurucusu gibi sıfatlarla bölgelerinde sosyal ve iktisadi nüfuz
kazanmış kimselerdir. Bkz. Yuzo Nagata, *Tarihte Âyânlar*. Ankara 1997 sf. IX.

¹⁶ Devlete ait gelir kaynaklarının bir kısmı peşin, kalanı taksitler halinde ödenen paralar karşılı-
ğında kişilere bırakılması. Bu tür vergi müteahhitlerine *mültezim* denilirdi. Bunlar iltizam konusu
olan geliri devlet güçlerine dayanarak toplarlar, ödediklerinden fazlası kârları olurdu.

¹⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğünde 2150-2 Nolu Defterin 109. Sayfasının 55. Sırasında kayıtlı Şanlıurfa'da Kurulu “Firûz Paşa Vakfı”na ait 10 Muharrem 1202 H. (22 Ekim 1787 M.) tarihli Vak-
fiyede: “...Aslen Ruha beldesi Âyan'ından olup, Allah vergisi kabiliyeti ve hakkıyla layık olduğu
yüce vezirlik rütbesiyle başı yükselen bilfiil Rakka Eyâleti Valisi Veziri devletlü inâyetlü el-Hac
Firûz Paşa” olarak ifade edilmektedir. Ayrıca Bkz. Mahmut Karakaş, *Sahib'ül Hayrat ve 'l Ha-*
sanat Firûz Beğ, Harran Kültür ve Folklor Dergisi, Sayı 32, Şanlıurfa 1990, Sayfa, 11 ve Mahmut
Karakaş, *Urfa Kitâbeleri*, 2011, sf. 222 vd.; Cihat Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa Su Mimarisi*, Ankara
1992, sf. 26,40. Firûz Paşa hakkında farklı kişiliklerin yer aldığı bir değerlendirme için bkz. Dr.
Murat Polat, *XVIII. Yüzyılda Ruha'da Mütægallibe Hareketleri*. Harran Üniversitesi Sosyal Bil-
imler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi” (2023).



■ Akabe mevkiinde bulunan Firuz Bey Hayratı'nın dıştan ve içten görünümü. (Foto: Cihat Kürkçüoğlu)

1772: Kadim mescitlerden olup, harabe haline gelmiş
olan **Kazgancı Mescidini** (Ömeriye) onartıp minber ek-
leten Firûz Beğ, mescidin, hatip, müezzin, ferraş, yağ
mumu, kandil, ihtiyaçları için Vakfiye'den günlük ve
aylık para tahsis ettikten başka çocukların eğitimi için
yaptırdığı hücrede verilecek dini eğitim görevi için de
günlük ücret tahsis etmiştir. Bu caminin onarım kitabe-
sinden Firuz Beğ'in baba adının Ali Beğ olduğu anlaşılmak-
tadır¹⁸.

1772: Saraç Mahallesi Mescidi harâb ve evkafı mün-
hal ve ziyan olmakla, hayır sahiplerinden Hacı Firûz
Beğ, bu mescidi tamir ve onarıp vakfa yeterli kaynak
sağlayarak yeni minber yaptırmıştır¹⁹.

1787 tarihli vakfiyesinde Firûz Beğ, yine Memlûk
dönemi Çerkes Ümerasından Temürboğa tarafından inşa
ettirilen medrese ve kadim yapılardan olup bütünüyle
harap olmakla Hızanzade el-Hac Halil Ağa'nın yeniden
bina edip tamir eylediği **Karaburç Camii Şerifi** deru-
nunda mihrap tarafında parlamaya hazır iki adet yağ mu-
munun tamiri gibi ihtiyaçlarla “mübarek gecelerin
seherinde hazin sesli temcithan için” aylık ve günlük üç-
retler tahsis etmiştir.

1780: Beykapısı'ndaki **Karamusa Cami**'inin ona-
rım kitabesinde “*Fahrü'l âyân Hacı Firûz Beğ cömertlik*

¹⁸ Karakaş, Mahmut, *Urfa Kitâbeleri*, Urfa 2011, sf. 19

¹⁹ Karakeçili Enver, *Hurufat Defterlerine Göre Ruha Kazası (1690-1837)* ŞURKAV yayını,
Şanlıurfa 2017 sf. 193

ve cömertlerbaşı” olarak nitelenip “Allah, onun ömrünü uzun ve iki cihanda mutlu kulsın. O hayır sahibi, hem Kızıl Cami’i (Ulu Camii) hem de Ağ Cami’i (Nimetullah Cami) yenileyerek tamir ettirdi.” diye yazmaktadır. Firûz Bey yaptırmış olduğu havuza gelen su yolunun onarımı için tutulan görevliye ücretten başka kandil ve mum masrafları için de senelik gelir tahsis etmiştir.

Ulu Cami’nin kadimden beri su akan kârizlerinin yatak ve yolları külliye harabe ve yıkılmış olmakla suyun aktığı havuz ve yolların, sebillerin onarım ve temizliği için **1787** tarihli Vakfiyesinde senelik ücret tahsis etmiştir.



■ Ulu Cami - Firuz Beğ çeşmesi ve kitâbesi.
(Foto: Cihat Kürkçüoğlu)

1781: Ulu Cami güneyindeki Nakibzade İbrahim Efendi Medresesi’nin²⁰ güney duvarındaki çeşme kitabesinde “..Yüce dergâhın âyanından Kapucubaşı, himmet kaynağı cömertlik ve ihsan denizi olan Hacı Firûz

Bey, Rakka’nın her tarafını hayratlarla donatmıştır. İşte bu cümleden olmak üzere hayırlı yerlere ve işlere su gibi servetini akıtmış, Urfa’nın da birçok köşesini böyle cennet yurduna çevirmiştir” yazılıdır²¹.

1781: Ulu Cami minaresine bitişik yeni yaptırdığı dersane hücrelerinde halka eğitim vermeye muktedir bir hoca için Vakfiyesinde günlük ücret tahsis etmiştir.

1787 tarihli vakfiyesiyle 1641’de Molla Musa Efendi tarafından **İhlâsiye Camii** adıyla bina edilip daha sonra **Kardeşler Camii** adıyla anılmış olan camiye bir adet havuz²² ve sebil yaptırmıştır.

Hacı Gâzi (Halvetiye) Tekkesi haricinde sebil ve bir adet selsebil yaptırmıştır²³. Bu hayratın “Firuz Paşa’nın yeğeni tarafından yapılan onarımı” için **1891 tarihli kitâbesi** Şeyh Saffet Efendi tarafından yazılmıştır²⁴.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi kayıtlarında Ruha Ayânı Firûz Beğ, Rakka Mütesellimi (1778), Rakka Valisi (1786) ve Diyarbakır Valisi (1787) olarak geçmekte olup 1770’li yıllardan itibaren sosyal ve kamusal alanda görünürlük ve etki kazanmıştır.

“Bağdad Kalesi’nin muhafazası için Rakka ve havalisinde Ruha ağalarından Firûz Bey marifetiyle yazılan sipahi neferleri” ifadesinden arazi mültezimlerinden olduğu²⁵ anlaşılan Firûz Beğ, 1770 yılında Rakka Valisi **kethüdası**²⁶ ve daha sonra **Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşı**, 1779 yılında Vezir Hasan Paşa’ya tevcih olunan Rakka eyaleti için **Mütesellim** nasbedilmiş²⁷, 1786 yılında kendisine **Vezirlik** görevi verilerek Rakka Eyaleti tevcih edilmiştir²⁸.

²¹ Karakaş, Mahmut. *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitâbeler*, Urfa 2011, sf.221.

²² UŞS 208 B.671; Bugün Cami’kebir Mahallesi sınırları içinde bulunan eski Kunduracı Pazarı’nda yer alan cami.

²³ Sebül, özellikle kandil vs. kutsal günlerde hayır maksadıyla ücretsiz dağıtılan içme suyudur. Selsebil ise mimâride üzerinde küçük, zarif çıkıntılar şeklinde su yalakları bulunan, bir duvara yerleştirilmek üzere yekpâre mermerden çok ince bir işçilikle oyularak yapılmış çeşme aynası. Sürekli akan su, en üstteki yalakten daha aşağıdakilere döküle döküle inerken hem tatlı ve dinlendirici bir ses çıkarır hem de çevreye serinlik verir. Bkz. *Kubbealtı Lugatı*.

²⁴ UŞS 208 B.671; Bugün Eyyubiye İlçesi Kurtuluş Mahallesi sınırları içinde bulunan Ellisekiz Meydanı’ndaki Halvetiye Tekkesi’nin ön cephesinde yer alan ve üzerinde Şeyh Saffet Efendi tarafından yazılan 1309/1891 tarihli kitâbe bulunan Çeşme.

²⁵ BOA. AE. SABH. I 322/21951, 01.12.1190 H./1776 M. Bu belgede” ..Bağdad kalesinin muhafazası için Rakka ve havalisinde Ruha ağalarından Firûz Beğ marifetiyle yazılan sipahi neferleri gerekenin ancak yarısı olduğundan bu maksatla Hazine’den çıkan meblağın fazlasının iadesi” istenmiştir. Bir arşiv belgesinde “Eyaletin tımar ve zımetlerinin ekseri Firuz Beğ ile İbrahim Efendi’nin olması nedeniyle Milli Timur üzerine gönderilecek Eyalet askeri temininde ağır davranılan hareketlere Firuz Beğ sebep gösterilip Firuz Beğ’e hitaben yeni emir gönderildiği” belirtilmiştir. BOA. HAT. 15/608 01.07.1200

²⁶ AE.SMST.III 2/99 29.12.1184.

²⁷ BOA. AE. SABH. I 45/3204, 20.12.1192; Mütesellim, görevi teslim alan, yürüten anlamındadır. Tanzimat’dan önce valilik görevine doğrudan gidemeyenler bu adla bir vekil atayarak eyaleti uzaktan idare ederlerdi.

²⁸ BOA. SABH. I 286/19244, 10.01.1201; Hakkındaki 29.12.1201 tarihli yazıda ise “..Rakka Valisi Firûz Paşa kullarının vezaret ihsanı karşılığında Darbhane-i âmiyeye yüzbin kuruş vereceği ve bu paranın Esmâ Sultan Hazretlerinin saray masrafı için harcanacağı” bildirilmektedir. Mahmut Karakaş, bir çalışmada Urfa âyanından Firûz Paşa’nın Rakka Valiliğine atanmasını şöyle anlatmaktadır: “ Rakka Eyaleti kendisine Tevcih edilen Firûz Bey, bu mübarek sene tevcihlerinde Rakka Eyaleti Ereğli’li Vezir Halil Paşa’ya ihsan olunup bir-iki günden sonra ölüm haberi gelmiş bu ana dek eyalet bir kimseye tevcih olunmamış idi. Urfa’da eşraf-ı â’yan’den olup vezirliği hak ettiği aşikâr olan Firûz Bey.. Muharrem ayı başında vezir olarak söz konusu eyalete atandı”. *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitâbeler*, Urfa 2011, sf.225.

²⁰ Osmanlı döneminde, bir ara *İrfaniye Mektebi* olarak da kullanılan bu medrese, Cumhuriyetten sonra Atatürk İlkokulu’na uzun yıllar ev sahipliği yapmıştır.

Daha sonra Tuna boylarında harbeden Ordu için Anadolu'nun sağ ve orta kollarından asker sürücülüğü²⁹ şartıyla Diyarbakır Valiliğine tayin edilen Firûz Bey bu görevdeyken tuğ ve âlemi alınarak “*ettiği zulümler duyulduğundan hemen vezirliğinin kaldırılarak Yedikule'ye hapsedilmesi*”³⁰ ferman kılındığından, Yedikule'ye hapsedilmiş,³¹ ihtiyaçlarının giderilmesini isteyen Firûz Paşa, Yedikule'de hizmetini görmesi için akrabasından bir nefer ile iki azatlı kölesiyle bir Mushaf-ı şerif ve bir takım elbise gönderilmesini de istemiştir³².

3.1. Son Yılları ve Vefatı

Mâzul ve mağdur, yaşı 90'larda bir ihtiyar olarak, Midilli'deki sürgün cezası 1789'da affedilip Diyarbakır'a gönderilen Firuz Paşa'nın, bundan sonraki hayatına dair kaynaklardan pek az bilgiye rastlanır. Firuz Paşa, Midilli Adası'nda bulunduğu sırada 90 yaşına yaklaşmıştı. Bakıma muhtaç ihtiyar bir kişi olduğundan Paşa'nın hapisten çıkartılmasına onay verilmiş ama Ruha'ya gönderilmesi iç karışıklık çıkar düşüncesi ile uygun bulunmayarak kalan birkaç günlük ömrünü Diyarbakır'da *devam-ı ömr-i devlete dua ile* geçirmesi uygun görülmüştür. Bunun için Paşa'ya Diyarbakır Voyvodalığı'ndan aylık yarım kese akçe verilmesi üzerinde durulmuştur.³³ Bu durumda Firuz Paşa'nın Sicill-i Osmani'de belirtildiği gibi Midilli'de vefat ettiği bilgisi kesin bir bilgi değildir.³⁴

Vezirliği alınan Firûz Paşa hakkında bir süre sonra Rakka halkından Saray'a şikâyetler gelmeye başlarken, bir ara zimmetinde birçok mirî malı olduğundan ve rahat durmayıp asayiş bozan hareketlerde bulunduğundan Malatya'ya sürgünü bile söz konusu olmuştur³⁵. Rakka valiliği zamanında eyaletin mukataalı malından zimmetinde kalan paranın hesabı istenen Firûz Paşa'dan mukataalardan kalan borçlar, vezirliği sırasında mirî araziden biriken borçları ve zimmeti de takibe alınmıştır³⁶.



■ Halvetiye Tekkesi çeşme ve kitabesi.

1808 yılında Urfa'da vefat eden Firûz Paşa Ulu Camii haziresine gömülmüştür. Taşında, “*Defn-i evvel sahib-i hayrat el-Hac Firûz Bey, sene 1223*” yazılı olan mezarına, kendisinden yıllar sonra Urfa'da vefat eden Mutasarrıf Süleyman Rüştü Bey de defnedilmiştir.

Firûz Paşa'nın soyunu devam ettirecek çocukları bulunmamaktadır ve *körocak* olarak vefat etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle olmalı ki Vakfiyesinde yeğeni Seyyit Mehmet'i mütevellî nasb ve tayin etmiş, onun vefatında ise evlâdı ve evlâd-ı evlâdından akıl ve reşit olanın mütevellî olacağını belirtmiştir.

Zaten Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Başbakanlık Arşivlerindeki çok sayıda kayıta Vakıf tevliyetinin yeğenleri tarafından sürdürüldüğü görülmektedir³⁷. Vakfiye sonrası mütevellî görevini Firûz Beğ'in yeğeni, bacasının oğlu Seyit Mehmet, Seyit Mehmet'in oğlu Abdülbaki kızı Rahime ve yine Seyit Mehmet'in oğlu Deliâğa Ahmet'in³⁸ kızı Ayşe sürdürmüşlerdir.

²⁹ “Yeniçeri teşkilâtı bozulmadan önce acemi oğlanların Hristiyan çocuklarından devşirildiği zamanlarda, *sürü* denilen 100-200 kişilik kafielerden oluşan erlerin başlarında bulunan görevliye “*Sürücü*” denilirdi. BOA.C.DH.32/1569. 13.07.1202: “Diyarbakır valiliğine ve Anadolu'nun orta kol askerlerinin sevkine tayin edildiğine teşekkürle beraber müzayaka-yı maliyesinden bahisle ileride tediye olunmak üzere Hazine'den 75.000 kuruş verilmesine dair Firûz Paşa'nın talebi. BOA.C.AS. 621/26204 29.11.1202: “Tuna boylarında harbeden Ordu için Anadolu'nun sağ ve orta kollarından asker sürücülüğüne memur edilen Rakka valisi Vezirimin vazifesine itina etmesine dair hüküm.” BOA. HAT 24/1208 29.12.1203/M.1789: “Sabika Rakka Valisi Firûz Paşa'ya Rakka eyaleti ve sürücülük tevcihi edilmiş iken eshab ı garazın iftiralariyle mezkur eyalet ve sürücülük Cezzar Ahmet Paşaya verilerek Firûz Paşa hizmete arzulu ve kudreti olduğundan ve Timur üzerine sürücülükle nasbında hizmet edeceğinden bahisle tayinini istirham eylemiş... Cezzar Ahmet Paşa Timur gailisiyle Rakka'dan beri gelemeyeceğine ve sürücülere Diyarbakır Eyaletinin tevcihi mesbuk bulunduğu binaen Firûz Paşa hizmet etmek şartıyla Diyarbakır Eyaletiyle orta kol sürücülüğünün tevcihi münasip olacağı.”

³⁰ BOA.C. AS. 896/38381 29.03.1203; BOA.C.ML. 116/5156, 29.03.1203

³¹ BOA.HAT 1379/54310 29.12.1203

³² BOA.HAT 1379/54315, 29.12.1203

³³ BOA. HAT, 1392/55550.

³⁴ Süreyya, *Sicill-i Osmani II*, 2:538.

³⁵ BOA.C.DH. 211/11503 30.03.1212

³⁶ BOA.C.ML. 281/11503 29.04.1212; BOA.C.ML. 232/9718 14.07.1214;

BOA.C.ML.509/20707 09.09.1215,

³⁷ USS 205/2 B.625; USS 213/2 B.1167; USS 208-B.671; USS 227/1 B.593.

³⁸ Firûz Paşa'nın yeğeni Seyit Mehmet oğlu Ahmet'in kendi vakfettiği iki dükkân için bkz. USS 205/2 B.625.

Öz

Urfa’da, evlerde ekmek yapıldığı gibi kazanın çeşitli semtlerinde bulunan fırınlarda da ekmek üretimi yapılmaktaydı. Kentleşmeyle profesyonel anlamda ortaya çıkan fırınlar, yeni bir meslek olan fırıncılığın ortaya çıkmasını sağlamıştı. Çalışmamız, temel gıda ürünlerinden olan ekmek ve bu ekmeklerin üretiminden mesul olan ekmekçi esnafına odaklanmaktadır. Bu bağlamda Urfa kazasında yer alan ekmek fırınları, imal edilen ekmeklerin gramajları ve fiyatlarıyla ekmekçi esnafının sosyal hayatlarındaki durumları ele alınması amaçlanmaktadır. Bu çerçevede yürütülecek olan çalışmanın pek çok bulgusu olduğunu belirtmek gerekir. Bulgulardan biri, ekmekçi esnafının örgütlenme biçiminin diğer esnaf gruplarından farklı olarak kentin muhtelif semtlerinde yer almasıdır. Diğeri ise şehrin ticarî döngüsüne katkı sunan esnafın dükkânlarının çoğunun bir vakfa dahil olmasıdır. Bu durum, bağlı bulundukları vakıflara gelir sağlamasının yanı sıra kentin fizikî dokusuna da katkı sunmuştur. Urfa sakinlerine hizmet veren esnaf, ihtiyaç hasıl olduğunda orduya da ekmek ve peksimet imal etmiştir. İmece usulüyle hazırlanan peksimetlerin askeri karargâhlara keleklerle sevk edilmesi, çalışmanın diğer bulguları arasındadır. Mekânsal sınırlamamız Urfa kazasını ihtiva etmektedir. Zamansal sınırlamamız ise 1822-1918 yıllarını kapsamaktadır. Ancak çalışmaya bütünlük sağlaması açısından 17. ve 18. yüzyıllara değinmek zorunlu olmuştur. Terekeler, alım satım işlemleri, esnafın denetimine dair kayıtlar ekmekçi esnafının sosyo ekonomik hayatına dair verileri içerdiğinden Urfa Kadı Sicilleri başvuru kaynaklarımızdan biridir. Ayrıca arşivde perakende biçimde bulunan vesikalar, vakıfların evkaf kayıtları ve konuyla ilgili tetkik eserlerde istifade ettiğimiz kaynaklar arasındadır. Ekmek ve ekmekçilere odaklanan çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden veri doküman analizi kullanılmıştır. Örnek olay incelemesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Urfa, Ekmek, Ekmekçiler

Abstract

In Urfa, bread was baked in homes as well as in bakeries located in various neighbourhoods of the city. The professional bakeries that emerged with urbanisation led to the emergence of a new profession, bakery. Our study focuses on bread, which is one of the basic food products, and the bakers who were responsible for the production of this bread. In this context, it is aimed to examine the bread bakeries in Urfa, the weights and prices of the bread produced, and the social life of the bakers. It should be noted that the study to be conducted within this framework has many findings. One of the findings is the fact that the organisation of the bread shopkeepers is located in various districts of the city, unlike other tradesmen groups. The other is that most of the shops of these tradesmen, who contributed to the commercial cycle of the city, belonged to a foundation. This situation not only provided income to the foundations to which they were affiliated, but also contributed to the physical fabric of the city. Serving the residents of Urfa, tradesmen also produced bread and rusks for the army when the need arose. Among the other findings of the study is that the rusks prepared by the cooperative method were delivered to the military headquarters with keleks. Our spatial limitation includes the kaza of Urfa. Our temporal limitation covers the years 1822-1918. However, in order to ensure the integrity of the study, it was necessary to mention the 17th and 18th centuries. Since the records on the socio-economic life of the baker's tradesmen, such as the records related to the sale and purchase transactions and the supervision of the tradesmen contain data on the socio-economic life of the baker's tradesmen, the Urfa Kadi Registers are one of our reference sources. In addition, the documents found in the archive in retail form, the records of the foundations' evkafs and the works of research on the subject are among the sources we have benefited from. In the study focusing on bread and bread makers; data document analysis from qualitative research methods was used. A case study was analysed.

Key Words: Urfa, Bread, Bakeries

Ekmek ve Ekmekçi Esnafına Dair Bir İnceleme: Urfa (1822-1918)*

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
Rahime TÜRKMEN



■ Harran Saray/Kale kazılarında ortaya çıkarılan bir fırın.
(Foto: Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ)

Bu çalışmanın konusu, 1822-1918 yıllarında ekmek üretimi ve Urfa kazasında bulunan ekmekçi esnafının faaliyetleridir. Ekmek üretimi ve ekmekçi esnafının incelenmesi sosyal ve ekonomik açıdan önemli veriler sunacaktır. Konuya dair müstakil çalışmanın bulunmaması bizi araştırmaya yöneltmiştir. Başkent olması hasebiyle yapılan çalışmaların çoğu İstanbul'u kapsamaktadır (Aynural, 201; Camgöz, 2017; Bilgin, 2023; Tızlak, 2015). Oysa biz bu çalışmada, Urfa kazasındaki ekmekçi esnafını inceleyerek, taşradaki esnaf yapılanması hakkında fikir sahibi olmayı amaçladık.

Kentin ekonomik döngüsüne katkı sağlayan esnafın faaliyetlerine odaklanarak, ahalinin tüketim alışkanlıklarını saptamaya çalıştık. Urfa'daki ekmekçi esnafının faaliyetlerine dair Mar Yeşua'nın *Vekayinâme 494-507 Yıllarına Ait Urfa, Amid ve Güneydoğu Anadolu Vak'aları Bizans Sasânî Savaşları*, adlı çalışması önemli bilgiler içermektedir. Ancak Mar Yeşua'nın eseri VI. yüzyıla ait verileri kapsamaktadır (Mar Yeşua, 1958). Biz bu çalışmada 1822 ile 1918 yıllarını inceledik. Ekmekçi esnafının faaliyetlerini saptayabilmek için çeşitli sorulara cevaplar aradık. Bu minvalde esnafın örgütlenme biçimini şekillendiren unsur nelerdi? Ekmek üretimi yapan esnafın etnik dinsel iş bölümü mevcut muydu? Mevcutsa ne gibi sorunlar yaşanmıştı? Ekmekçi dükkanları vakıfların mı tekelindeydi, yoksa bireysel girişimcilerin mi mülkiyetindeydi? Esnafın müşterileriyle problemleri var mıydı? Varsa nelerdi? Fırınlarda ne tür ekmekler imal edilmekteydi? Ne gibi ürünler pişirilmekteydi? Şeklindeki sorulara yanıtlar aranmıştır.

* Bu makale, Cumhuriyet Üniv. Fen Ed. Fak. Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 48 Sayı: 2, s. 165-177'de yayınlanmıştır.

Ülkeden ülkeye, kültürden kültüre değişen mahsuller bulunmaktadır. Bu mahsuller, tüketim alışkanlıklarımızın belirleyicisi durumundadır. Bunlar, bazı ülkeler için mısır bazıları için pirinç veya buğdaydır (Aysu, 2019: 157). Ekmeğin ham maddesi olan buğday hem doyuruculuğuyla hem de kalorisiyle diğer tahıllardan ayrı bir öneme sahiptir (Uhri, 2019: 11). Tarih öncesi olarak isimlendirilen taş devirlerinde insanoğlu genellikle bitki kökleriyle, meyveleri toplayarak veya bazı hayvanları avlayarak yiyecek temin etmekteydiler. Neolitik devirde, avcı toplayıcı topluluklar, yerleşim alanları kurarak çiftçiliğe yöneldi ve tahılları ıslah etti (Güveloğlu, 2015: 120). Tarımsal devrimin gerçekleştiği bu dönemde, tarımı yapılabilen hububatları eken biçen insanoğlunun tüketim alışkanlığı değişmeye başladı. Bu değişimin ana nedenlerinden birinin ağız sağlığıyla ilgili olduğu düşünülmektedir. (Scott, etc. 2000; Stock, etc. 2011:1-13).



■ Öğütme taşı - Neolitik Çağ - Gürcü Tepe (Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi)

Yakın Doğu'da bir dizi iklimsel ve çevresel değişimin görülmesi, gıda temini ve geçim kalıplarındaki radikal değişiklikler, Epipaleolitik dönemin sonunu işaret eder. Bu büyük geçiş dönemi, Natufian kültürünün ve yerleşikliğin (MÖ 13000-9500) gelişimine karşılık gelir. Bitki üretimi ve hayvancılığın geri dönüşü olmayacak noktaya kadar gıda yollarını tamamen değiştirdiği Erken Neolitik'ten (MÖ 9500-6400) hemen öncedir. Natufian davranışları, örneğin hareketliliğin azaltılması ve bazı durumlarda tamamen yerleşik bir yaşam biçiminin benimsenmesi (Yeshurun and etc, 2018: 173-186; Weissbrod, etc, 2017: 4099-4104; Valla, etc, 2018:19-33), gıda toplama, saklama ve muhtemelen depolamada büyük değişikliklerin habercisiydi. Daha önceki Epipaleolitik avcı toplayıcılar, muhtemelen mevcut gıda kaynakları hakkında kapsamlı bir bilgiyle sonuçlanan geniş spektrumlu avlanma ve toplama stratejileri (Steiner, Munro, Surovell, etc, 1999: 190-194; Weiss, Wetterstrom, Nadel, etc, 2004: 9551-9555; Stutz, Munro etc, 2009:294-306; Ramsey, Rosen, 2016: 5-19) uyguladılar. Natufian'lar genellikle; avlanma, balık tutma ve toplayıcılıktan elde



■ Bazalt öğütme taşı - Neolitik Çağ - Akarçay Tepe (Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi)

edilen ürünlerle beslendiler. Natufian bölgelerinde korunmuş bitki kalıntıları nadir olduğundan, ilk olarak bitki türlerini yetiştirmiş olma olasılığı belirsizliğini korumaktadır ve hala tartışılmaktadır (Hilman, etc, 2001: 383-393).

Hiç şüphe yok ki, yabani tahıl ve bakliyat yetiştiriciliği MÖ. onuncu-dokuzuncu binyılların ortalarında yaygındı (Bocquentin, etc, 2021:25). Tarımsal devrimin gerçekleştiği bu dönemde, tarımı yapılabilen hububatları eken biçen insanoğlunun tüketim alışkanlığı değişmeye başladı. Bu değişimin ana nedenlerinden birinin ağız sağlığıyla ilgili olduğu düşünülmektedir. Avcı-toplayıcıdan tarımsal diyete geçişin genellikle ağız hastalıklarında ciddi bir artışla bağlantılı olduğu varsayılmaktadır (Scott, etc. 2000; Stock, etc. 2011:1-13). Tarımsal diyet daha fazla karbonhidrat açısından zengin bitkilerin (tahıllar gibi) tüketilmesine yol açarak dişleri daha fazla çürük lezyonuna maruz bırakmıştır. Daha yüksek aşınma oranları sağlayan taş havanların kullanımı veya yiyeceklere yapışkan bir kıvam veren ve bakteri büyümesini kolaylaştıran kaynatma yöntemleri gibi yeni gıda işleme tekniklerinin tanıtılması da (Molleson, 1993: 479-486) potansiyel bir diş sağlığı etkisi olarak anılmaktadır (Bocquentin, etc. 2021:28).

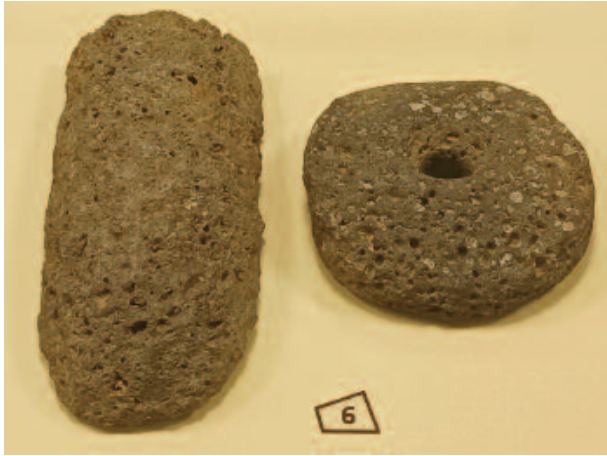


Foto: Bahattin ÇELİK

■ Urfa Ayanlar Höyük'te (Gre Hut) bulunan neolitik döneme ait bazalt taştan tencere, o dönemde sulu yemeklerin tüketildiğinin keşfi olarak belirtiliyor.

Urfa'da neolitik döneme ait arkeolojik buluntular arasında bazalt taştan tencereler yer almaktadır. Bu da neolitik dönemde sulu yemeklerin tüketildiğinin keşfidir. Sulu yemek keşfi öncesi Neolitik Dönem insanları, avladıkları hayvanların etlerini ateşte pişirip tükettiler. Bu da bir anlamda kebab türü yemeklerin ilk örnekleriydi.

alandan tüketilen tüm bitki kalıntılarını temsil etmez; yeşillikler, yumrular ve yabani meyveler genellikle yetersiz temsil edilmektedir (Antolín, etc. 2021: 236). Urfa ve çevresinde yer alan Neolitik alanlardaki ilk çiftçiler arasındaki bitkisel besin üretim ve tüketimi ile mutfak kültürüne dair araç ve gereç tercihleri¹ hakkında bize bir şeyler anlatabilecek çok önemli bulgular söz konusudur.



■ Bazalt öğütme taşı - Demir Çağı - Harran (Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi)

Evcilleştirilmiş bitkiler, toplanmış yabani bitkiler ve muhtemelen tam olarak evcilleştirilmemiş ancak ekili bitkiler (örneğin haşhaş) Neolitik diyetin ayrılmaz bir parçasıydı (Antolín, etc. 2021: 235-253). Bitkisel gıda tüketiminin arkeolojik çalışması, arkeolojik tortularda organik kalıntıların şans eseri korunmasıyla sınırlıdır. Sadece nadiren kazara yakılan işlenmiş gıda kalıntıları saklanmıştır ve analiz için kurtarılmıştır. Neyse ki, tohum ve meyve kalıntıları arkeolojik alanlarda yaygın olarak mevcuttur.

Çoğunlukla kömürleşmiş halde bulunduklarından organik çürümeden etkilenmemişlerdir. Bu tür bulgular,



■ Yanmış buğday tahl - Tunç Çağı - Titriş Höyük (Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi)

Tahıl bazlı gıdaların günlük beslenmenin temelini oluşturduğu varsayılır. Bu kaniya rağmen geçmişte kişi başı tüketilen günlük tahıl miktarını hesaplayamıyoruz. Tahılın öğütülmesi ve kabuklarını ayıklamaya ilişkin işlemler, bazı deneylerle kanıtlanmıştır. Bölgeler arasında gözlemlenen farklılıklar, tüketilebilir tahıl elde etmek için kabuk ayıklamanın yaygın olarak yapıldığını ancak zaman alıcı bir faaliyet olduğunu göstermektedir. Neolitik dönemin beslenme alışkanlığına dair bulgular, serbest harman tahıllarının seçimi, bu görevlerden bazılarını kolaylaştırmış, ekmek yapımı için daha uygun olabilecek temiz tahıl türleri ve un elde etmeyi daha kolay ve hızlı hale getirmiş olabilir.

¹ Urfa Mutfak Kültürü'nde Araç ve Gereçler'e dair yaptığımız çalışmada, Urfa mutfak araç ve gereçlerinin Neolitik Dönem'den Osmanlı Dönemi'ne uzanan süreçte farklı malzemelerden yapılmış zengin mutfak araç gereçlerine sahip olduğu tespit edilmiştir.



■ *Urfa'da evde ekmek yapan kadınlar.*

(Kaynak: : <https://www.houshamadyanorg/tur/haritalar/halepvilayeti/urfa/yerelozellikler/urfafoods.html>)

Her durumda, tarih öncesi ekmeğin artık alıştığımız ekmeğe benzemediğini ve çeşitli türlerde üretilmiş olduğunu belirtmek gerekir (Antolín, etc. 2021:250-252).

Arkeobotanik bulgular, buğdayın ana yurdunun Urfa/Karacadağ olduğunu göstermektedir.² Bereketli Hilal'in gözdesi olan Urfa'da buğday ile başlayan, diğer tahıllarla devam eden süreç, bölgenin ehemmiyetli hububat üretim merkezi olmasını sağlamıştır (Şahin:13). Braudel, üretimi yapılan hasatların insanoğlunun maddi hayatına hükmettiğini aktarır (Braudel:32). Braduel'in bu yaklaşımı, ilk Neolitik çiftçi topluluklarının birçok tekniğini ve gıda hazırlama uygulamalarını yeniden yapılandırmamızı sağlar.³

Öğütme araçlarının Neolitik alanlarda her yerde bulunması, yalnızca büyük miktarda tahılı una indirgemek için faydacı nesneler olarak temel rollerini değil, aynı zamanda günlük görevleri yapılandırma biçimlerini de yansıtır (Hamon, 2021: 275-298). Ayrıca Braudel'in değerlendirmesi sadece mahsulün hazırlama tekniğinin değil, tüketim alışkanlığını da şekillendirdiğini göstermektedir. Bu durum, bölgedeki tarım geleneğinin Urfa mutfak kültürüne nüfuz ederek yiyecek alışkanlığını et-

kilediğini kanıtlar niteliktedir. Öyle ki, mutfaklarda yapılan yemeklerde ya buğdaydan ya da buğdaydan imal edilen ürünlerden; çorba, sulu yemek, pilav, ara sıcak ve tatlılar yapılmıştır. Bu yemeklerden hamurlu yerelde kaşığa binen olarak adlandırılan çorba türüdür (Rızvanoğlu, 2012:227).

Et yemeği olarak yapılan tirit ise genellikle sünnet törenlerinde ya da hayır amaçlı ziyafetlerde tüketilen ekmeklerin konulduğu sulu yemeklerdendir (Rızvanoğlu, 2012:231). Ağzı açık, ağzı yumuk, semsek, bişe, ara sıcak olarak tüketilen yiyeceklerdendir (Soran, vd, 2018: 268-275). Kendine özgü isli kokusu ve tadıyla firikten yapılan pilavlar vardır.⁴ Ayrıca ana malzemesi ekmek olup ekmekten yapılan ekmek aşı, döğmeç denilen yiyecekler de mevcuttur (Soran, vd, 2018:287-288). Tatlı olarak şıllık (Rızvanoğlu, 2012: 281-282), zingil (Soran, vd, 2018: 356) karşımıza çıkmaktadır.

Mutfak kültürüne nüfuz eden buğdayla ilgili aktarımdan sonra temel tüketim maddesi olan ekmeklerin işlenme sürecine değinmek gerekir. Bölgede üretilen buğdaylar, değirmenlerde öğütülerek un haline gelmiştir (Ekinci ve Polat, 2023a: 69). Ancak kentte ve taşrada öğütülen buğday için Urfa Meclis Azası ayrı fiyat belirlemiştir. Buna göre; kentte buğdayın kilesi 3.5 kuruşa, taşrada ise 2.5 kuruşa öğütülmesi kararlaştırılmıştır. Kent

² Uhri, Uygarlık Buğdayla Başladı Zeytin-İncir- Üzümlle Devam Etti," *Buğdayın Akdeniz'deki Yolculuğu*, 13. Arkeolog Doç. Dr. Ahmet Uhri, arkeobotanik veriler üzerinden yapılan DNA analizlerine dayanarak bilgileri aktarmıştır.

³ Urfa ve çevresinde yer alan Neolitik alanlardaki ilk çiftçiler arasındaki bitkisel besin üretim ve tüketimi ile mutfak kültürüne dair araç ve gereç tercihleri hakkında bize bir şeyler anlatabilecek çok önemli bulgular söz konusudur. Urfa mutfak kültüründe araç ve gereçlere dair yaptığımız çalışmada, Urfa mutfak araç ve gereçlerinin Neolitik Dönem'den Osmanlı Dönemi'ne uzanan süreçte, farklı malzemelerden yapılmış zengin mutfak araç gereçlerine sahip olduğu tespit edilmiştir.

⁴ Olgunlaşmaya yakın buğdayın yeşil başakları toplanıp ateşe verilir. Kavurma işlemiyle sert kabuklar savrulur. Kalan taneler hazmedilir hale gelir. Priscilla Mary Işın, *Avcıktan Gurmeliğe Yemeğin Kültürel Tarihi*, 5. bs, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022), 27, *Tandırlıktan Gelen Lezzet Geleneksel Urfa Yemekleri*, Ed. Ebru Okutan Akalın, (Altan Özyurt Matbaacılık, 2016,) 142.



■ Harran Kazıları Başkanı Prof. Dr. Mehmet Önal, Harran Medresesi kazılarında ortaya çıkan yaklaşık 40 cm çapındaki bulgunun bir ekmek kalıbı olduğunu düşündüklerini açıklamıştı. Baklava dilimi deseniyle günümüz turnaklı pidesini anımsatan kalıp, hamur üzerinde de denendi. (Foto: Mehmet Önal)

merkezindeki fiyatların taşradan yüksek olarak belirlenmesi muhtemelen işçi ücretleri ve kira maliyetinin yüksek olmasındandır⁵ (Taş, 2019:303). Öğütülen buğdayın una dönüşmesi sonucunda evlerde üretilen ekmek, kentleşmeyle birlikte fırıncılığın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylece çarşı ve pazarlarda da imal edilmeye başlanmıştır (Ünsal:29).

Ekmeğe (Fırıncı) Esnafı ve Urfa'da Fırınlara

Urfa'daki fırıncıların faaliyetleri hakkında Mar Yeşua önemli bilgiler nakletmektedir. Yeşua'nın aktardığına göre 500 yılının Mart ayında Urfa'da çekirge istilası meydana gelmiştir. Bu istila nedeniyle Urfa kırsalında yaşayan ahali, kent merkezine göç etmeye başlamıştır. Ahalinin kente akın etmesiyle birlikte nüfus yoğunluğu yaşanmıştır. Göçün etkisiyle kentte ekmek sıkıntısı baş göstermiştir. Bu durum ekmeğeçilerin yükünü arttırmıştır. Esnafın yükünü hafifletmeye çalışan Urfa Valisi, gücü yeten herkesin ekmek yapmasını istemiştir, yaptıkları ekmeğleri de çarşıda satmalarına müsaade etmiştir. Yahudi kadınlara devletin deposundan buğday tahsis eden Vali, onların da ekmek yapmalarına olanak sağlamıştır (Yeşua, 1958:23-24). 503 senesinin Nisan'ında Pers ve Bizans arasındaki rekabet sefer hazırlıklarına neden olmuştur. Devam eden mücadeleler nedeniyle Bizans imparatoru generalleriyle hazırlıklara başlamıştır. Generallerinden askerin levazımıyla ilgilenen Appion'u Urfa'ya göndermiştir. Ordunun ekmek ihtiyacının karşılanması için fırıncılardan yardım isteyen generale karşı fırıncılar orduya ekmek yapmaya muktedir olmadıklarını belirtmişlerdir. Bunun üzerine general hane sakinlerine buğday verilmesini emretmiştir. Urfalılar, ilk pişirmede "630 000 modii" (Modius haberi, 2018) ekmek imal etmişlerdir (Yeşua, 1958: 33). Daha önce de askeri levazımını Urfa'dan tedarik eden Bizans, 504 mayısında da ekmek

temin etmek için Halepli General Kalliopius'u görevlendirmiştir.

Urfa'ya yerleşen general, askerlere ekmek hazırlamaları için Urfa sakinlerine buğday dağıtmıştır. Urfalılar, bu kez Bizans ordusuna 850000 modii buğdaydan ekmek ve peksimet (külünçe) yapmışlardır (Mar Yeşua, 42; Urfa Külünçesi, 2017). 505'te de Urfalılar levazım generalinin buyruğuyla 630000 modii peksimet (külünçe) pişirmişlerdir (Yeşua, 1958: 46). Daha önce de belirtildiği gibi Yeşua'nın aktardığı veriler VI. Yüzyıla ait bilgileri içermektedir. Ancak biz bu çalışmada 1822 ve 1918 yıllarına odaklanarak ekmeğeç esnafının faaliyetlerini inceleyeceğiz.

Osmanlı'da ekmeğin üretiminden ve halka nakledilmesinden ekmeğeç esnafı mesuldü. Temel tüketim ürünlerinden olan ekmeğin, makul fiyatlarla temin edilmesi hususu yönetim için önem arz etmekteydi. Bu nedenle ekmeğin imali kontrol altında tutulmaktaydı. Olası aksamaların önüne geçebilmek için kanunnâmeler yayınlanmaktaydı. Yayınlanan kanunnâmeler vasıtasıyla belirlenen standartlara uyulması amaçlanmaktaydı (Genç, 2007: 60). İstanbul başkent olması nedeniyle tebdili kıyafetle padişahlar, sadrazamlar ve kaymakam paşalar esnafı denetlemekteydi (Tızlak, 2015:338). Taşrada ise esnafın teftişi kadı tarafından yapılmaktaydı (Ortaylı, 1994:21).

⁵ Bu veriler 13 Kasım 1854 tarihli narh listesine göredir.





■ Urfa, Kurtuluş Mahallesi Malhut Sokak girişinde 200 yıldan fazla zamandır aktif olan bir fırın. (Foto: İbrahim Halil Şeker)

Osmanlı'da esnaf kuruluşları hiyerarşik bir biçimde örgütlenmiştir. Bu sistemin içerisinde *esnaf şeyhi*, *esnaf kethüdası*, *yiğitbaşı*, *usta*, *kalfa* ve *çırak* yer almaktaydı. Karşılıklı denetim ve yardımlaşma esasına göre teşekkül eden esnaf birlikleri (Kal'a, 11:424) kendi aralarından bir şeyh tayin ederlerdi. Bu şeyhte esnaflar arası meslekî sorunları çözümlerdi (Taş, 2019:300). Urfa'da Müslüman esnaf liderleri, şeyh unvanını kullanırken gayrimüslim esnaf liderleri şeyh unvanı yerine çoğunlukla "*baş*" unvanını tercih etmekteydi. Esnafların sorunlarıyla ilgilenen bu kişiler, esnaf üyelerine gerektiğinde mahkemede kefil ya da şahit olurlardı (Asoğlu, 2019:184).

Urfa'da XIX. yüzyılın ortalarında yaklaşık yetmiş kişi ekmekçilik yapmaktaydı (Asoğlu, 2019:195). Bu kişilerin çoğunluğu Sasunlu olup (Taşçıyan, 2016), Ermeni sakinlerden oluşmaktaydı (Asoğlu, 2019:195). Gayrimüslim olan bu ekmekçilerin İslami usullere göre ekmek imal etmeleri talep edilirdi (Özkul, 2018:865). Kentte gayrimüslim esnafın dışında Müslüman olan ekmekçi esnafı da vardı. Ekmekçi Mahmut (BOA, UŞS, 213, s.240: h.364; Küçükaçar, 2017:292), Ekmekçi Selim (BOA, UŞS, 212, s. 7, h. 19; Karabulut, 2016:47), Ekmekçi Mustafa (BOA, UŞS, 223, s. 11 h:138; Asoğlu, 2014:59) da bunlardan birkaçıydı.

Fakat Ermeni esnafın Müslümanlara nazaran çoğunluğu oluşturması, loncanın başında bulunmalarını sağlamıştır. 1878'de ekmekçi loncasının başında Ermeni Ekmekçi başı Ohanis vardı. 1880'de bu görev Ekmekçi başı Serkis'in uhdesindeydi. 1894'te ise Ekmekçi başı Vanis'in mesuliyetindeydi (Asoğlu, 2019:196). Ancak Ekmekçi esnafının kahir ekseriyetinin Ermenilerden

oluşması zaman içerisinde kentte sorunlara yol açmıştır. Öyle ki 1915'te yaşanan olaylarda ekmekçi esnafı da dâhil olmak üzere Ermeni esnafın kepenk kapatması, şehirde ekmek sıkıntısının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yönetim, Ermeni fırıncıların güvenliğini temin etmek için güvenlik güçlerini görevlendirmiştir. Esnafın dükkânlarını açıp ekmek imal etmelerine de imkân sağlamıştır (Künzler, 58).

Tehcir başladığı zaman ise sevke tabi tutulan Ermenilerin yanı sıra tehcirden muaf tutulan Ermeniler bulunmaktaydı. Bunlar seksen kişiden oluşan Ermeni fırıncılardı (BOA.DH.EUM.2. Şub.2.56.73.63.2). Bu durum muhtemelen daha önce yaşanan ekmek sorununu önlemeye yönelik tedbirlerden biriydi. Ancak kısa bir süre sonra alınan radikal bir kararla demirciler, fırıncılar ve hekimler de tehcir kafilesine dâhil edilmişlerdi (Kieser, 2005:679). Tehcir kafilesinin işlerini yönetim üstlenmiştir. Sevke tabi tutulanların sefaletini önlemek için Ermeni muhacirlerin sevk ve iskânları hakkında elli altı maddelik talimatnâme yayınlamıştır (BOA. DH. EUM. 15.71.2; DH. EUM. 15.71.3; DH. EUM. 15.71.4).

Talimatnâmeye göre sevk merkez mahallerinde her nüfus başına yarım kıyye ekmek veyahut un verilmesi beyan edilmiştir. Ayrıca Ermeni muhacirine verilen unun ekmek haline getirilebilmesi için menzil mahallerinde sevk muhacirinin yevmiye ile işletmek üzere fırınların tesis edilmesi uygun görülmüştür. İmkân dâhilinde olmadığı takdirde ise hiç olmazsa çeşitli vilâyetlerden muhacirinin ekmek yapmak için gerekli araç gereçlerin temin edilmesi emredilmiştir (BOA. DH.EUM.15.71.5).

Kentsel örgütlenme içinde Urfa'da bulunan esnaf birliklerine ait ayrı birer çarşı veya pazar bulunmaktaydı (Taş,2019:310). Fakat ekmekçi esnafı bu örgütlenme biçimlerinden farklı olarak kentin muhtelif semtlerinde yer almaktaydı. Attar Pazarı'nda Said Ağa'nın fırını (BOA, UŞS, 208, s. 129, h. 764; Şilen, 2015:438-440), Bakkal Pazarı'nda Ekmekçi Ömer'in fırını (BOA,UŞS, 207, s. 291, h. 607), Eskiçi Pazarı'nda Hacı Fazlı Efendi'nin ekmekçi fırını, (BOA, UŞS, 208,s. 307, h. 3; Şilen, 2015:1002), Mızrakçı Pazarı'nda Haydar Ağa'nın ekmekçi fırını (BOA,UŞS, 208, s. 345, h. 218; Şilen, 2015:916-918), Neccâr Pazarı'nda Hacı Haşim'in ekmekçi fırını (BOA, UŞS, 208,s. 381,h. 288;Şilen, 2015:986), Keçeci Pazarı'nda Hacı Bekir Ağa'nın fırını (BOA, UŞS, 225, s. 28,h. 3; Umut, 2008:134),

Koyun Pazarı'nda Hacı Abdurrahim Efendi'nin ekmekçi fırını, Gümrük Hanı civarında Hacı Haşim Ağa'nın ekmekçi fırını çarşı içlerinde bulunan fırınlardan birkaçıdır (BOA, UŞS, 219, s.11, h.45; Tekin, 2019:64). Çarşı içlerinde bulunan fırınların yanı sıra mahalle aralarında bulunan fırınlar da vardır. Bu fırınlardan biri Hızanoğlu Mahallesi'nde Hafız Ali ve İmam'ın fırınları (BOA, UŞS, 225, s. 47, h. 3; Umut, 2008: 159-161), diğerleri ise Hacı Gazi Mahallesi'nde Hacı Gazi Tekkesi'ne bitişik olan Hacı Abdullah Efendi fırını (VGM.2167, 21) ve Hasan Paşa Mahallesi'nde bulunan iki büyük ekmekçi fırınlarıdır (Yıldırım, 2020:30). Kentin ekonomik döngüsüne katkı sağlayan bu fırınların çoğu vakıflara aitti. Koyun Pazarı'nda bulunan fırın, Hacı Abdurrahim Efendi⁶ tarafından vakfedilen fırınlardandır (VGM. d.2167, 24-29). Keçeci Pazarı'ndaki Hacı Bekir Ağa fırını, Damad Süleyman Ağa Vakfı'nın akarları arasındadır (BOA, UŞS, 225, s. 28, h. 3; Umut, 2008:134). Akarbaşı civarında olan ekmekçi fırını Ümmügülüm Hanım Vakfı'na merbuttur (BOA, UŞS, 208, s.69, h.667; Şilen, 2015: 335). Eski Asar/Arasa çarşısında dört bir etrafı İplik Pazarı ve menzillerle çevrili ekmekçi fırını Hacı Mehmet Sakıp Efendi Vakfı'na aittir (BOA, UŞS, 213, s. 230, h. 331; Küçükakar, 2017: 250).

Vakıflara gelir sağlayan fırınların yıllık kirası 750 (BOA, UŞS, 208, s. 89, h. 667; Şilen, 2015: 335-336) ile 2000 kuruş arasında değişmektedir (BOA, UŞS, 221, s. 522, h. 279). Fırınların sahibi Müslümanlar olsa da kiracılar ekseriyetle gayrimüslim esnafardan oluşmaktadır. Miftahizâdelerin ekmekçi fırını Koyun Pazarı'ndadır. Bu fırını Ekmekçi Avanis işletmektedir. Koyun Pazarı'nda bulunan bir diğer fırını ise Ekmekçi İpek veledi Aslan



■ Tırnaklı ekmek yapımı. (Foto: İbrahim Halil Şeker)

çalıştırmaktadır (Asoğlu, 2019: 196). Görüldüğü üzere Urfa'daki çarşı ve pazarlarda ekmek üretimi erkeklerin tekelindedir. Oysa İstanbul (Aynural, 2017:190) ve Kahire'de ekmek üretimi yapan kadın fırıncılar da vardır (Faroghi, 2016:235).

Ekmekçi esnafının meskeni olan fırınların satışları kadı huzurunda gerçekleşmekteydi (Aynural, 2017: 189). Urfa'nın Kebiri Kenisa Mahallesi'nden Ermeni Kasap Sohak, aynı mahalle sakinlerinden Kivo'ya Narıncı mahallesinde, etrafı Neccâr Sofi ve Azizoglu menzilleriyle, Muharrem hamamı külhani ve genel yol ağıyla çevrili ekmekçi fırınına 3700 kuruşa satmıştır (BOA, UŞS, 213, s. 7, h. 1077; Sert, 2019:64-65). Bir diğer fırın satışı 4 Şubat 1892'de yapılmıştır. Telfutur Mahallesi'nden Ermeni Ekmekçi Karabet, Demirci Pazarı'nda olan ekmekçi fırınına Ohanis'e 100 Fransız altınına devretmiştir (BOA, UŞS, 222, s.?, h. 467; Kuş, 2018: 205).

Ekmekçi esnafı, satış işlemlerinde olduğu gibi kira sözleşmelerinde de mahkemeye başvurmakta idi. Kiracı ile mülk sahibi arasında yaşanan anlaşmazlıkları da kadı huzuruna taşımaktaydı. 25 Mart 1880'de, Fatma Hanım ve kiracısı Ermeni Çömlek Aro arasında kira anlaşmazlığı yaşanmıştı. Akarbaşı civarında Fatma Hanım'ın mütevelliyesi olduğu vakfın ekmekçi fırınına Çömlek Aro, seneliği 750 kuruşa kiralamıştı. Ancak taraflar arası yaşanan anlaşmazlık nedeniyle mahkemelik olmuşlardı (Asoğlu, 2019:197).

Kira anlaşmazlıklarının yanı sıra ekmekçi esnafını mağdur eden, durumlardan biri de fırınların tahribine yol açan yangınlar olmuştur. Yangınları önlemek için fırınların bacaları daima temizlense de fırın yangınları çıkmaya devam etmiştir (Aynural, 2017:184). 13 Aralık 1914'te yangının çıktığı yer, Eskiçi Pazarı'nda Tomas

⁶ Fırın, vakıf kurucusu olan Hacı Abdurrahim Efendi'ye aittir.

oğlu Agob ve ortağı Karabet'in kiracı oldukları fırındır. Civar jandarma karakolhanesi olay yerine gelip, yangının etrafa yayılmasını önlemiştir. Yapılan incelemelerde de zayıfın az olduğu bildirilmiştir (BOA. DH. EUM. 14.20).

Kentin ekmek ihtiyacını karşılayan ekmekçi esnafı, müşterilerine ekmekleri nakit olduğu gibi borca da vermekteydi. Ancak müşterilerin bir kısmı borcunu ödememekteydi. Böyle bir durumda ekmekçi esnafı müşteriyi şikâyet ederek hakkını aramaktaydı. Hakkını arayan esnaflardan biri Ekmekçi Mahmut'tu. 1118 yılında Ekmekçi Mahmut, sattığı ekmeklerin parasını almak için askeri taifeyi şikâyet etmiştir (Polat, 2023:320). Mahmut'un borcunu ödemesini istediği kişi ya da kişiler hayattaydı. Peki ekmek alan müşterilerin borçlarını ödmeden vefat etmeleri durumunda sorun nasıl çözülecekti? Olası vefat durumunda esnaf alacağı olan meblağı, merhumun terekasinden tahsil etmekteydi (Asoğlu, 2019: 196; Özkul, 2018: 867). Böylelikle esnafın mağduriyeti ortadan kalkmaktaydı. Terekelerdeki ekmek borçlarını ele aldığımızda farklı meblağlarla karşılaşmaktayız. Misalen, merhum Yüzbaşı Osman Ağa'nın Samsad Kapısı'ndaki Ekmekçi Davud'a 9 kuruş (BOA, UŞS, 205, s. 36, h. 76; Korkmaz, 2006:95), Suruç taburu Kolağası Salih Efendi'nin, Ekmekçi Aruş'a 11.30 para (BOA, UŞS, 216, s. 320, h. 832; Öztürk, 2020:234-235), Hamidiye alay kumandanı Hamdi Bey'in, Ekmekçi Aruş'a 413 kuruş (Asoğlu, 2019: 196), Hacı Haliço'nun Ekmekçi Mustafa'ya 494 kuruş (BOA, UŞS, 204, s. 85, h. 147; Yıldız, 2010: 247) ekmek borçları bulunmaktaydı. Bu borçlar daha önce de ifade edildiği gibi borçlu kişilerin terekelerinden temin edilmekteydi. Borçlar dışında esnafın farklı türde yaşadığı problemler de mevcuttur. Misalen Ekmekçi Cebinlioğlu'nun, unu çalındığına dair mahkemede kayıt oluşturulmuştur (BOA, UŞS, 204, s. 70, h. ?; Yıldız, 2010: 229). Ekmekçi Agob ve Avanis veledi Ekmekçi Davit de vakfettikleri mülk gelirlerine mütevellî tayin etmek için mahkemeye başvurmuşlardır BOA, UŞS, 219, s. 304, h. 477; Tekin, 2019, 754). Ekmekçi Vanis ve Ekmekçi Merdo da vefat eden Peykar Haçir'in veraset davası için mahkemede hazır bulunmuşlardır (Yıldırım, 2020: 182-183). Yaşadığı sorunları çözümlmek için kadı mahkemesine müracaat eden esnaf ayrıca vekillik (BOA, UŞS, 219, s. 235, h. 368; BOA, UŞS, 215, s. 113, h. 608; Türkmen, 2019:284), kefillik (BOA, UŞS, 209, s. 217, h. 396; Yakan, 2019: 740), şahitlik (BOA, UŞS, 206, s. 426, h. 388; Çoban, 2018:215), alacak verecek (BOA, UŞS, 206, s. 665, h. 453; Yıldırım, 2020: 177) mevzularında da mahkemede kayıt oluşturmuştur.



■ Ev ekmeği (Yufka ekmeği)

<https://m.youtube.com/watch?v=scSoeahxxWk>:

Temel gıda maddesi olan ekmek, yalnız hanelerin değil, medrese ve tekkelerin de günlük olarak temin etmesi gereken başlıca ihtiyaçlarındandı (Asoğlu, 2019: 196). Hindiyân Tekkesi günlük otuz iki adet ekmeği, Halilurrahman Vakfı'ndan tedarik etmekteydi (Ekinci, Torkak, 2023: 108). Sakıbiye Tekkesi ekmeği kendi bünyesinde imal edip her gün yarım buğday ekmeğini tekkedeki talebelerle, misafirlere dağıtmaktaydı (Taş, 2019: 243). Tekkelerin yanı sıra vakıflar da ekmek dağıtımını yapmaktaydı. İylekzâde Vakfı da bu vakıflardan biriydi. Her sene cuma geceleri fukaralara dağıtmak üzere 46 kuruşluk ekmek tayinatı tahsis etmiştir (BOA. EV. d.12373:12).

Urfa evleri taş duvarlarla çevrili, içe dönük bir şekilde dizayn edilmiştir. Bu yapı tarzını mahremiyet algısı ve güvenlik kaygısı biçimlendirmiştir. Evler genellikle avlu, eyvan, oda, dam, hamam, hela, kiler ve tandırlık gibi mimari öğelerle organize edilmiştir. Bu mekânsal organizasyon içerisinde, ekmeğin hazırlandığı ve pişirildiği yerler tandırlıktır. Çok işlevli olan tandırlıklarda ocak bulunmaktaydı. Bu ocaklar da damlardaki bacaya/piherike bağlıydı. Sabit olan ocaklar olduğu gibi seyyar olan ocaklar da vardı (Ekinci, 2016: 374). Hane sakinleri de ya sabit ocakları ya da seyyar ocakları kullanarak ekmek yapardı. Elekte elenen (BOA, UŞS, 215, s. 298, h. 264), unlar (BOA, UŞS, 221, s. 42, h. 300), hamur leğeninde yoğurulup (BOA, UŞS, 214, s. 386, h. 233, Kuşulay, 2018: 643), hamur tahtasında (BOA, UŞS, 211, s. 36, h. 766), oklavayla açılırdı (BOA, UŞS, 208, s. 171, h. 858; Şilen, 2015: 536). Üç ayak (BOA, UŞS, 226, s. 350, h. 733) veya taş üzerine konulan seyyar saclar üzerinde (BOA, UŞS, 211, s. 109, h. 976) yufka ekmekleri pişirilirdi. Evliya Çelebi, sacda pişen bu ekmekleri pembe gül yaprağına benzetir (Dağlı, 2006: 207). Ayrıca yufka ekmeğine göre kalın açılan bazlamaç (Soran, vd, 2018: 270), yağ sürülerek yapılan katmerler de saclarda yapı-



■ Tırnaklı Ekmek (Foto: Burhan AKAR)

lırdı (Parlatır, 1998: 1239). Sac ekmeği olarak pişirilen ekmeklerin yanı sıra evlerde tandır ekmeği de imal edilirdi. Bu ekmeklere Ermeniler bedinkeş adını vermişlerdi (Asoğlu, 2019: 53).

Evlerde ekmek üretimi yapıldığı gibi, ekmekçi esnafı da fırınlarda çeşitli ekmekler imal etmekteydi. Ekmek pişirme mekânları olan fırınlar, önceleri evlerde inşa edilmişti (Örs, 1969: 162). Daha sonra umumî fırınların tesis edilmesiyle çarşılarında birer işletme olarak ortaya çıkmaya başlamıştı. Kara fırın veya taş fırın olarak adlandırığımız bu fırınlarının mucidi Romalıları. Tabanları taş döşeli ve içten yanmalı olan fırınlar, kubbeli tarzda dizayn edilirdi. Fırın tabanına ince çakıl, iri çakıl, kum ve tuz döşenerek sıcaklığın sabit tutulması için izolasyonla yalıtım sağlanırdı. Kentleşmeyle yaygınlaşan bu fırınlar, ekmek imal ederlerdi (Budak, 2019). Bu ekmekler nân-ı has, nân-ı harcî ve nân-ı azizdi. Nân-ı has, has un ya da ikinci kalitede olan meyane unundan yapıldı. Nân-ı harcî ise, fodula unu olarak adlandırılan kalitesi düşük undan üretilirdi (Genç, 2007: 64). Nân-ı aziz ekseriyetle ekmeğin genel adı olsa da bir nevi somun ekmeği idi (Bilgin, 2023: 24). Bu ekmekler buğday ile diğer hububatların unundan üretilirdi (Pakalın, 1983: 653).

İncelediğimiz kadı sicillerinde ekmekle ilgili narh listeleri bulunmadığı için Urfa'da üretilen ekmeğin çeşitlerini bilemiyoruz. Ancak kayıtlarda geçen *nân-ı aziz*⁷ (BOA, UŞS, 216, s. 314, h. 821; Öztürk, 2020: 223-224) ifadesinden kentte imal edilen ekmeğin türünü öğrenmekteyiz. Aslında kentte imal edilen ekmeklere dair çeşitli müelliflerin çalışmalarına göz atmak yerinde olacaktır. Seyahati esnasında Urfa'ya uğrayan Evliya Çelebi'nin notlarında, kentte üretilen has ve beyaz lavaş ekmeğinin çeşitlerine rastlamaktayız (Dağlı, 2006: 207). Etnograf ve filolog Taşçıyan'ın çalışmasında, ekmek fırınlarında iki tür ekmek imal edildiğini görmekteyiz. Bu ekmeklerden biri tırnaklı pide olarak bilinen yuvarlak



■ Açık Ekmek - Lavaş (Foto: Burhan AKAR)

ekmek diğeri ise açık ekmek olarak bilinen uzun ve ince ekmektir (Taşçıyan, 2016). Bu durumda kentte, somunun yanı sıra tırnaklı ve açık ekmeklerin imal edildiğini söyleyebiliriz.

Ünsal eserinde fırınlarda pişirilen macunlu pidelere değinir. Urfa'da kıymalı/lahmacun olarak bilinen bu pidelerin de fırınlarda pişirildiğini aktarır (Ünsal, 2021: 228-230). Ayrıca fırınlarda pişirilen acılı ve tatlı peynirli ekmekler de vardır (Soran vd, 2018: 278-279). Ancak fırınların sadece ekmek veya pide tarzı ürünlerin pişirildiği mekânlar olmadığını belirtmek gerekir. Ayrıca fırınlar tepsilerde yapılan paşa kebabları (Soran vd, 2018: 85), patlıcanlı, soğanlı ve elmalı tepsi kebabları (Akalin, 2016: 242-244), fırın tavaalarında yapılan frenk (domates) tavası, çömlekte/güveçte (Çömlük, 2023) yapılan türlü çömlük, isot (biber) çömlüğü (Rızvanoğlu, 2012:236), frenk çömlüğü (Akalin, 2016: 87) gibi yemekler ve külünçelerin/peksimetlerin pişirildiği mahâllerdendir (Budak, 2019).

■ Çömlük türlü



⁷Tür olarak somun ekmeği olsa da ekmeğin genel adı olarak kullanıldığına da belirtmek gerekir.

Peksimet pişirme konusunda mahir olan Urfa'daki ekmekçi esnafı kentte imalat yapmaktaydı. Ayrıca ihtiyaç olması durumunda çevre şehirlere gidip üretime katkı sunmaktaydı. Ocak 1631'de Mardin'de bir miktar peksimet pişirilmesi gerekmekteydi. Bunun için Urfa'daki mütesellime, habbâzlardan/ekmekçilerden yirmi şatırın Mardin'e gönderilmesi gerektiği bildirilmişti. Gönderilen şatırların her birine ücretlerinin önceden verilmesi tembihlenmişti. Ancak görevlendirilen şatırlara ne kadar ücret verildiğini, şatırların ne kadar peksimet pişirdiklerini bilemiyoruz (BOA, USS, 207, s. 269, h. 571).

Seyyah Fletcher çalışmasında Urfa'da imal edilen ekmeklerin fırınlarda satıldığı gibi kentin çeşitli muhitlerinde kurulan tezgâhlarda da satıldığını belirtmektedir (Fletcher:3). Seyyahın ekmek satımına dair aktardığı bilgiler mahalle aralarında ya da farklı yerlerde küfe ya da tablalarda ekmeğin satıldığına işaret etmektedir. Fırın dışında ekmek satımına dair karar 13 Temmuz 1870'de yayınlanan Ekmekçilik Nizamnamesi'nde düzenlenmiştir. Nizamnamenin sekizinci ve dokuzuncu maddelerinde beyan edilmiştir. Bu maddelerde satılan ekmeğin cinsine göre habbâzan meclisinin vereceği karara göre fiyat tarifi uygulanacaktır. Ayrıca satılan ekmeklerin hangi fırının ürünü olduğunu bilmek için küfe ve dükkânların üzerine ekmek temin edilen fırının mevkisi ve numarası levhalarla asılı olacaktır (Düstür, 529). Maddeler halinde beyan edilen bu durum, ekmeği imal eden fırını teşhis etmeye olanak sağlamıştır. Ayrıca, üretilen ekmeğin kontrolünü kolaylaştırmıştır.

Üretilen ekmeğin çeşidi kadar gramajı da önemlidir. Gerek merkez gerek taşra yönetimi, ekmeğin gramajına göre üretilmesi hususuna dikkat çekmiş, esnafa uyarılarda bulunmuştur (Demirtaş, 2015: 233). 24 Kasım 1870'deki jurnalde, bakkal ve ekmekçi esnafının birer ve ikişer dirhem noksan oldukları beyan edilmiştir. Bunun üzerine esnafa, belediye meclisinden damgalı dirhem kıyeye verilmesi, esnafın belirlenen dirhem ve kıyeye üzerine satış yapması istenilmiştir. Aykırı davranmaya devam eden esnafın da belediye meclisine havale edilmesi emredilmiştir (BOA, USS, 225, s. 46, h. 171; Günoğlu, 2023:151).

Urfa'da ekmeğin tane ile satışı hakkında belediye meclis idaresinden karar alınmıştır. Alınan karardan dolayı ekmekçi esnafından bazıları duruma itiraz ederek merkeze dilekçe göndermişlerdir. Bunun üzerine 31 Aralık 1911'de Şurâ-yı Devlet tarafından incelemeler yapılmıştır. Yapılan incelemelerde, Urfa'daki ekmeğin tane

ile satılması ve ağırlığının kırk altı dirhem (147,5 gram) olarak kabulü, ahali ve esnafın tane ile ekmek satışına alışkın olmalarıyla beyan edilmiştir. Ayrıca ekmekçi esnafının suiistimaline meydan verilmemesi maksadından kaynaklandığı belirtilmiştir (BOA, ŞD, 1283.2.1) Ekmekçiler nüfusnâmesi Dersaâdet'e mahsus olması nedeniyle ekmeğin tane ile satışı lüzumuna dair livâ meclisinde kabul edilen karar çerçevesinde muamele olunması istenmiştir. Bu durum 24 Ocak 1914 tarihli tezkire ile Dâhiliye Nezâreti'ne bildirilmiştir. Ekmekçi esnafının itirazları ise kararı değiştirmeyi icap edecek mahiyette görülmemiştir (BOA, ŞD, 2248.6.1).



■ Peksimet

Kaynak: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mardin/nealinir/peksimet>

Piyasa fiyatlarını oluşturan en belirleyici faktör arz ve talep miktarıdır. Bu ikiliyle birlikte dünyadaki hâkim iktisadi konjonktür, siyasi bunalımlar, kıtlık kuraklık gibi meteorolojik hadiseler ve nüfus hareketleri hububat fiyatlarına, dolayısıyla ekmeğe etki eden diğer faktörlerdir (Camgöz, 2017: 27). Doğal afetler kıtlığı tetiklemiştir. Ancak siyasi anlaşmazlıklar sonucu ortaya çıkan savaşlar da kıtlığın ortaya çıkmasında etkili olan faktörlerden olmuştur. XX. yüzyılda I. Cihan Harbi'nin başlamasıyla Doğu Cephesi'ndeki ahali yerini yurdunu terk edip, çevre vilayetlere göç etmiştir. Ahalinin iltica ettiği livâlardan biri de Urfa olmuştur (Dündar, 2002:171). Ülke genelinde savaşın başlaması nedeniyle sığınmacılara gıda yardımı yapılamamıştır (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi:403). Kıtlık ve hububat noksanlığı nedeniyle Urfa'da, yirmi beş kuruş olması gereken bir ekmek doksan kuruştan yukarı satılmıştır. Ekmek fiyatındaki bu artış mültecilerin açlıktan hayatlarını kaybetmesine sebep olmuştur. Hayatta kalabilenler ise kesimhanelerdeki hayvan kanıyla, leşlerini yiyerek açlıkla mücadele etmiştir (Meclisi Ayân Zabıt Ceridesi, 1918: 425). Ayrıca mülteciler şehrin sokaklarında, sabahın erken saatlerinden gece yarısına kadar dilenci kâfilesinde dolaşıp kapıları çalıp ekmek dilenmek zorunda kalmışlardır (Kieser, 2005:688).

Peksimet/Külünçe

Kara ve bahriye ordusunun vazgeçilmez levazımlarından olan peksimet, Arapçada baksimat, Venedik lehçesinde pasimata, Rumencede pesmet olarak adlandırılan iki kez fırınlanmış ekmektir (Işın, 2020:29). Çok sayıda kişinin beslenme gereksinimini karşılayan peksimet, besin değerini kaybetmeden uzak mesafeler boyunca muhafaza edilmekteydi (Husam, 2023:111). Sefer güzergahı boyunca stratejik bölgelerdeki depolar, kale ambarları çeşitli hububatlar, harp teçhizatları ve peksimetle doldurulmaktaydı (Işın, 2020:244).

Osmanlı seferlerinde erlere ekmek verilmekteydi. Ancak ekmek imal etmek için gerekli hububatin mevcut olmadığı durumlarda ya da vaktin ekmek yapmaya uygun olmadığı mekânlarda askerlere tahsis edilen peksimet ekmeğin alternatifi olan yiyeceklerdendi (Ertaş, 2000:103). Bu nedenle ordu için ehemmiyetli gıda maddelerindendi. Askeri personel için farklı kentlerde peksimet üretilirdi. Başta İstanbul olmak üzere Gelibolu, Varna, Balçık, Burgaz, Selanik, Kıbrıs ve Kili sefer organizasyonlarında peksimetin temin edildiği yerlerdi. (Taş, Nisan 2019:294-296). Ayrıca seferin düzenlendiği yere yakın mıntıkalar da peksimet tedarik edilirdi (Bostan, 1992:245). İşte bu mıntikalardan biri de Urfa'ydı. 26 Nisan 1611'de Şark seferleri için Urfa'da 3000 kantar peksimet pişirilmişti. 2000 kantar peksimet daha pişirilerek toplam 5000 kantar peksimet temin edilerek Diyarbakir yoluyla askeri karargâhlara gönderilmiştir (BOA. MAD. d.3260: 105; İşbilir, 1996:59). Belgede imal edilen peksimetlerin kaç günde hazırlandığı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak konuyla ilgili Saybir, 2000 kantar peksimetin 21 günde hazırlandığını belirtmektedir. Hazırlanan peksimetlerin de nemini gidermek için 11 gün sergide bekletildiğini aktaran Saybir, 2000 kantar peksimet temini için 32 gün gerektiğine işaret etmektedir (Saybir, 2021: 24-25). Fakat 32 gün süren peksimetin tedarik süreci bir işletme üzerinden örneklenmiştir. Bu nedenle genel bir tedarik süreci olarak değerlendirilmemelidir. Ayrıca incelediğimiz belgede geçen bilgilere istinaden Urfa'da peksimethane tarzı bir işletmenin olmadığı söylenebilir. Daha çok ahalinin peksimet üretim sürecine dahil oldukları, imece usulüyle orduya peksimet imal ettikleri anlaşılmaktadır.

Gerek tedarik süreci gerekse çeşitli araç gereçlerin eksikliği peksimetlerin nakillerinde gecikmelere neden olmuştur. 3 Mart 1612'de Urfa'da pişirilen peksimetlerin sevkiyatlarında aksamalar görülmüştür. Bunun nedeni kentte yeterli miktarda çuval olmamasından kaynaklan-



■ Urfa'daki Şatırların peksimet pişirmek için Mardin'e gönderilmesine dair belge. Kaynak: BOA, USS, 207, s.269, h.571

mıştır. Söz konusu durumla ilgili Rakka beylerbeyine ve kadısına gönderilen hükümde, yeterli miktarda çuvalın Mardin'den tedarik edilip, Urfa'ya gönderilmesi talep edilmiştir. Urfa'da hazırlanan peksimetlerin bir an evvel gönderilen bu çuvalara konularak orduya sevk edilmesi istenilmiştir (BOA. MAD. d. 3260, 143). Peksimetler askeri karargâhlara çuvalara konulup develerle kara yoluyla nakledildiği gibi (İşbilir, 1996:57-58) su yoluyla da gemiler veya keleklerle (Streck, 1977, VI:550-551) sevk edilirdi. 29 Haziran 1727'de Urfa'da pişirilen peksimetler, Fırat nehri üzerinden keleklerle nakledilecekti. Kentte imal edilen peksimet için kaç kile buğday gerektiği, peksimetleri pişirmek için kaç çeki odun temin edildiği, kaç kantar peksimet pişirildiği, kaç keleşe yükleme yapıldığını bilemiyoruz. Ancak nakliyat için gerekli dümenci ve kürekçinin gönderilmesine engel olan Mütesellim Rışvanoğlu Süleyman'ın azledilerek Rakka Kalesi'ne kalebind olduğu bilgisine ulaşmaktayız. Yerine de başka birinin tayin edildiğini öğrenmekteyiz (BOA. A. {DVNS.MHM. d. 134, 517).

Sefer organizasyonu için üretilen peksimet için un, su ve tuz karışımından hamur elde edilir. Dinlendirilen hamura şekiller verilir, fırınlanmaya hazır hale getirilirdi. İşte üretimin asıl önemli aşaması bundan sonra başlardı. Uzun süre bozulmadan dayanması için iki kez fırınlanırdı. Fakat iki kez fırınlanması peksimetin sert olmasına neden olurdu (Saybir, 2021:24). Bu sertlikten dolayı Şanizade peksimeti "takoz" olarak tanımlamıştı (Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi: II:1285).

Şanizade'nin peksimeti takoz olarak tanımlaması, sert dokusu hakkında fikir sağlamaktadır. Ancak sert olan bu gıda maddesi doğrudan tüketilmezdi.



■ Külnünce (Foto: Burhan AKAR)

Suda bekletildikten sonra nemli bir tülbenkte sarılıp, yumuşadıktan sonra yenirdi (Işın, 2020: 245). Ya da un haline getirilip lapa şeklinde tüketilirdi (Saybir, 2021:18).



■ Haşhaşlı Kahke (Foto: Orhan Alparslan Mestanoğlu)

Urfa'da askeri seferler için imal edilen peksimetler dışında bayramlarda misafirlere ikram etmek üzere hazırlanan peksimetler de bulunmaktadır. Kent sakinlerinin *külnünce*⁸ olarak adlandırdıkları bu peksimetlerin ordu ve donanma mürettebatı için hazırlanan peksimetlerden farklı olduğunu belirtmek gerekir. Evlerde şekerli ve tuzlu olarak yapılan külnünce'nin içerisine muskat, rezene ve mahlep gibi baharatlar eklenip yoğrulduktan sonra özel aparatlarla şekiller verilirdi (Akbıyık, 2009:50). Ancak hanelerin yanı sıra vakıfların da külnünce yaptıkları, yapılan külnünce'leri de dağıttıkları muhtemeldir.

⁸ Hazırlama aşamasında beze haline getirilen hamurun yuvarlak şekilde yapılanlarına külnünce, yuvarlak olan hamurun dörde bölünüp üçgen şeklinde kesilmesine de peksimet denilmektedir. Biçimsel olarak farklı olsa da genel olarak her iki şekil de Urfa'da külnünce olarak adlandırılmaktadır. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/sanliurfa/neyenir/urfa-sanliurfa-kuluncesi>

Vakıfların varidat kayıtlarını incelediğimizde külnünce için tahsisatlar ayırdıklarını görmekteyiz. Bu minvalde, İylekzâde vakfı her sene külnünce pişirmek için 100 kuruş tahsis etmiştir (BOA. EV. d. 12373, 12). Çamkerten Vakfı da külnünce için 432 kuruş ayırmıştır (BOA. EV. d.15803, 9). İmam Sekâkî Vakfı ise külnünce masrafı için 24 kuruş tahsis etmiştir. Fakat Çamkerten ve İmam Sekâkî vakıfları tarafından tahsis edilen bu meblağlar, külnünce'nin yapımı ya da pişirilmesi belirtilmeden kayıt altına alınmıştır (BOA. EV. d.15803, 5).

Son olarak, Asurca samidu kelimesinden gelen Urfa'da kahke olarak bilinen simitlere de değinmek gerekir (Işın, 2020: 15). Üzerine susam ya da beyaz haşhaş tohumu eklenen bu gıda maddeleri özel fırınlarda pişirilirdi (Işın, 2022, 263). Ancak incelediğimiz arşiv vesikalarında Urfa'da üretimin yapıldığı mekâna dair bilgi bulunmamaktadır. Belgelerde daha çok kahkecilik yapan kişilerin isimlerine rastlanmaktadır. Bunlar Kahkeci Salih (BOA. UŞS, 206, s. 380, h. 236), Kahkeci Kerbo, (BOA, UŞS, 206, s?, h. 281), Kahkeci Aroş (BOA. UŞS, 219, s. 97, h150), Kahkeci Bogos (BOA. UŞS, 209, s. 148, h. 138), Kahkeci Ador (BOA, UŞS, 217, s. ?, h. 100), Kahkeci Karabet'tir (BOA. UŞS, 224, s. 152, h. 129). Görüldüğü üzere Müslüman olan kahkecilerin yanı sıra gayrimüslim olan kahkeciler de bulunmaktadır. Bu durum her iki topluma mensup kahkecilerin kazada faaliyet gösterdiklerine işaret etmektedir.

Sonuç

Urfa'da, evlerde ev ekmekleri yapıldığı gibi çarşı ve pazarlarda da çarşı ekmekleri açık/lavaş ve tırnaklı ekmek imal edilmiştir. Kentin muhtelif bölgelerinde yer alan fırınlarda, farklı ekmek türleri satışa sunulmuştur. Satışa sunulan ekmeklerin fiyatlarını ve gramajlarını gerek merkez gerek taşra yönetimi takip etmiştir. Ancak yine de satışa sunulan ekmeklerin eksik gramajda üretildiği olmuştur. Esnafın ürettiği ekmekler fırınlarda satışa sunulmuştur. Ancak üretilen ekmekler tabla ve küfelerde kentin muhtelif bölgelerinde de piyasaya sürülmüştür. Fırınlarda üretilen ekmeklerin tabla ve küfelerde satımıyla ilgili kararlar Ekmekçilik Nizamnamesi'nde düzenlenmiştir. Düzenlemeye göre; satışa sunulan ekmeklerin hangi işletmenin mamulü olduğuna dair levhalar asılı olacağı belirtilmiştir. Böylelikle hem ekmeği imal eden fırını tespit etmeye olanak sağlanıp hem de imal edilen ekmeğin kontrolü kolaylaşmıştır.

Urfa'da Müslüman ekmekçi esnafı olsa da esnafın çoğunluğu Ermeni sakinlerden oluşmuştur. Bu durum ekmekçi loncasının başında bulunmalarını, ekmekçiliğin tekellerinde olmalarını sağlamıştır. Fakat siyasi bunalımların etkileriyle yaşanan sorunlar, Ermeni fırıncıların kepenk kapatmasına kentte ekmek sıkıntısının baş göstermesine neden olmuştur. Yönetim esnafın güvenliğini sağlayıp dükkânlarını açmalarını sağlamıştır. Ancak alınan radikal kararlar Ermeni olan esnafın da tehcir edilmesine karar vermiştir. Kentte ekmek sıkıntısının yaşanması siyasi bunalımlarla ortaya çıkmıştır. Fakat meteorolojik hadiselerden olan kuraklığın etkisiyle ortaya çıkan kıtlığın tesiri de şehirde görülmüştür. Bu durum kentte hububatın noksanlığına, ekmek fiyatlarının yükselmesine yol açmıştır. Açlık ve sefalet içinde olan ahalinin dilenci kabileleri halinde dolaşarak ekmek dilenmelerine neden olmuştur.

Çarşı içlerinde bulunan fırınların yanı sıra mahalle aralarında bulunan fırınlar da vardır. Bu fırınların mülk sahipleri Müslümanlar olsa da kiracıları ekseriyetle gayrimüslim esnaftan oluşmaktadır. Ayrıca fırınların çoğu bir vakfa dahildir. Fırın kiralari 750 ile 2000 kuruş arasında değişmektedir. Bu durum dükkânın büyüklüğü ve konumu ile açıklanabilir. Ekmek üretimi yapan esnaf ayrıca tepsilerde, çömlerlerde ve fırın tavalarda yapılan yemekleri, pide tarzı yiyecekleri, peksimetleri/külünçeleri de pişirmiştir.

Extended Abstract

The subject of this study is the production of bread and the activities of the bakery tradesmen in Urfa in the years 1822-1918. Since the records on the socio-economic life of the bakery tradesmen, such as the records on the sale and purchase transactions, the records on the supervision of the tradesmen contain data on the socio-economic life of the bakery tradesmen, the Urfa Kadi Registers are one of our reference sources. In addition, the documents found in the archive in retail form, the records of the foundations' evkafs, and works of research on the subject are among the sources we have used. In the study focusing on bread and bread makers; data document analysis, one of the qualitative research methods, was used. A case study was analysed

Analysing the bread production and bread shopkeepers provided important social and economic data. For this reason, it prompted us to conduct research. In addition, the lack of an independent study on the subject has led us to research. In this study, we aimed to have an idea about the artisan structure in the provinces by analysing the bread shopkeepers in Urfa. By focusing on the activities of the artisans who contributed to the economic cycle of the city, we tried to determine the consumption habits of the people. We sought answers to various questions in order to determine the activities of the bread shopkeepers. In this context, what were the factors that shaped the organisation of the artisans? Was there an ethno-religious division of labour among the artisans producing bread? If so, what kind of problems were experienced? Were the bread shops monopolised by foundations or owned by individual entrepreneurs? Did the artisans have problems with their customers? If so, what were they? What kind of bread was produced in the bakeries? What kind of products were baked? Answers to these questions were sought.

One of the findings of the study is that the organisation of the bakers was located in various districts of the city, unlike other tradesmen groups. The other is that most of the shops of the tradesmen, who contributed to the commercial cycle of the city, belonged to a foundation. This situation not only provided income to the foundations to which they were affiliated, but also contributed to the physical fabric of the city. Serving the residents of Urfa, tradesmen also produced bread and rusks for the army when the need arose. The bread and rusks prepared by the cooperative method were delivered to the military headquarters with keleks.

It should be noted that there was no ethno-religious division of labour among the bakers in Urfa. However, although there were Muslim bread makers in the town, the majority of them were Armenian residents. This situation enabled them to be at the head of the bakers' guild and to monopolise the bakery business. However, the problems caused by the political crisis led to the closure of Armenian bakers and a shortage of bread in the city.

KAYNAKÇA**Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşiv Belgeleri (BOA)****Bab-ı Asaî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNS. MHM. d)**

BOA, A.DVNS. MHM. d. 134 (H. 30 Ramazan 1139/ M 21 Mayıs 1727).

Evkâf Defterleri (EV. d.)

BOA, EV. d. 12373. (H 29 Zilhicce 1260/ M9 Ocak 1845)

BOA, EV. d. 15803. (H. 29 Zilhicce 1272/ M 31 Ağustos 1856).

Meşihat Defterleri Urfa Kadı Sicilleri (UŞS)

204,205,206,207,208,209,211,212,213,214,215,216,217,218,219,221,222,223,224,225, 226.

Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti (DH. EUM)

BOA, DH. EUM. 14.20. (H. 25 Muharrem 1333/M.13 Aralık 1914).

BOA, DH. EUM. 15.71.2 (H. 25 Zilhicce 1333/M 3 Kasım 1915).

BOA, DH. EUM. 15.71.3(H. 25 Zilhicce 1333/M 3 Kasım 1915).

BOA, DH. EUM. 15.71.5(H. 25 Zilhicce 1333/M 3 Kasım 1915).

Dâhiliye Nezâreti İdare-i Umûmiye Dâhiliye Evrakı (DH. İ. UM)

BOA, DH. İ. UM. 20.2 (H. 25 Rebiülevvel 1336/ M.8 Ocak 1918).

Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti İkinci Şube (DH. EUM 2. Şb.)

BOA, DH. EUM. 2. Şb. 2/56. 73.63.2.

Şûrâ-yı Devlet (ŞD)

BOA, ŞD. 1283. 2.1. (H. 12 Safer 1332/ M 1 Şubat 1912).

BOA, ŞD. 2248. 6.1. (H. 4 Rebiülahir 1332/ M2 Mart 1914).

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD. d)

BOA, MAD. d. 3260 (H 29 Zilhicce 1020/ 3 Mart 1612).

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGM. d)

VGM. d. 2167. (H1 Recep 1281/M 30 Kasım 1864)

DUSTÜR

Dustür, Tertip I, Cilt II.

MECLİSİ AYÂN ZABIT CERİDESİ

M.A. Zabıt Ceridesi, Devre 3, C. 1. (H. 12 Cemaziyevvel 1336/M 23 Şubat 1918).

TBMM ZABIT CERİDESİ

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 3.

Araştırma Eserler; Ansiklopediler, Kitaplar, Tezler ve Makaleler

- Asoğlu, İ. (2019). *Birlikten Yol Ayrımına Urfa Kazasında Gayrimüslimler (1880-1910)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Asoğlu, İ. (2014). 223 Numaralı Şanlıurfa Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (H.1304-1334/M.1887-M.1916),(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aynural, S. (2017). İstanbul'un Değirmencileri ve Fırıncıları (1750-1840), Suraiya Faroqhi, Randi Deguilhem, Ortadoğu'da Zanaatlar ve Zanaatkârlar, (1. Basım, 170-213), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Aysu, A. (2019). Buğday Beslenme Kültürü ve politikalar, buğdayın Akdeniz'deki yolculuğu, Ed. Alp Yücel Kaya, İzmir Büyükşehir Belediyesi Akdeniz Akademisi. DOI: 10.32325/iaak.1802712
- Benzer, Z (2015). 222 Numaralı Urfa Şer'iyye Sicilinin (Birinci Kısım) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1308-1309/M. 1891-1892), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), KTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon
- Braudel, F. *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV- XVII. Yüzyıllar*, 1. bs, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: Gece Yayınları, I.
- Bilgin, A. (2023). Ekmek fırınının ağızında: Kanuni dönemi İstanbul'unda fırınlar, ekmekçiler ve ekmekler, KADİM, (6), 1-48. DOI:10.54462/kadim.1300586
- Bocquentin, F, etc, (2021). The Subsistence and Foodways Transition During the Neolithization Process, Food & History, (19), 25.DOI:10.1484/J.FOOD.5.126399
- Borrell, F. Etc, (2015), Synchronous and Cultural Change in the Emergence of Agricultural Economies 10,000 Years Ago in the Levant, Plos One, 10, (8), 1-19. DOI:10.1371/journal.pone.0134810
- Bostan, İ. (1992). Bahriye Teşkilâtı: XVII Yüzyılda Tersâne-i Amire, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Camgöz, M. (2017). Ekmek, Buğday ve Şehir 19. Yüzyıl İstanbul'unda İaşe Meselesi, (1. Baskı), İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Çoban, H. (2018). 206/3 Numaralı Urfa Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (367-602),(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirtaş, M. (2015). Osmanlı'da Fırıncı Esnafının Yaptığı Usulsüzlükler ve Uygulanan Yaptırımlar, ed. Emine Gürsoy Naskali, Ekmek Kitabı, (2. Baskı,ss 221-244), İstanbul: Kitabevi 586 Yayınları.
- Dündar, F. (2002). İttihat ve Terakki'nin Müslümanları iskân politikası 1913-1918, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ekinci, A. (2016). Urfa'da Mutfak ve Mutfak Kültürünün Tarihi Arka Plânı, Tandırlıktan Gelen Lezzet Geleneksel Urfa Yemekleri, Ed. Ebru Okutan Akalın, (3. Basım, ss 374-377), Altan Özyurt Matbaacılık.

- Ekinci, A, Polat M. (2023). Ruha'da Bir Münazaa Konusu: Su ve Değirmenler, ŞURKAV, (44), 69.
- Ekinci, A, Torkak, B. (2023). Urfa'da Mistik Bir Mekan: Hindiye Tekkesi, ŞURKAV, (44),108.
- Ertaş, M. Y. (2000). Mora'nın Fethinde Osmanlı Sefer Organizasyonu (1714-1716), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Faruqi, S. (2016). Osmanlı Zanaatkarları İmparatorluk Döneminde Zanaatlar ve Loncalar, çev. Zülal Kılıç, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Fletcher, James Phillips. Notes From Nineveh And Travels in Mesopotamia, Assyria and Syria 30. Volüme.
- Genç, S. (2007). XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Balıkesir'de Ekmekçi Esnafı, Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8,(12), 59-70. ID. JA75BF48HB.
- Günoğlu, A. İ (2023). 224/1 Numaralı Urfa Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (H.1287-1290), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güveloğlu, A. (2015). Eski Doğu Topluluklarında Beslenme ve Damak Tadı, Cahit Günbattı'ya Armağan, ed. İrfan Albayrak vd, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları No: 476.
- Evliya Çelebi. Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Konya-Kayseri- Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne, (1.kitap:3.cilt), Haz. Seyyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları-2353, 2006.
- Hamon, C. A. (2021). Revolution in Food Preparation? Grinding and Pounding Plants in the First Farming Communities of Western Europe and the Mediterranean Region, Food and History, (19), 275-298. DOI:10.1484/J.FOOD.5.126408
- Hilmann, G. H, etc.,(2001). New Evidence of Lateglacial Cereal Cultivation at Abu Hureyra on the Euphrates, the Holocene, 11, (4),383-393. DOI:10.1191/095968301678302823
- Husam, F. H. (2023). Sultan'ın Nehirleri Osmanlı imparatorluğu'nda Dicle ve Fırat, çev. Bestami S. Bilgiç, (1. Baskı), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ibáñez, J. J, etc. (2018). The Emergence of the Neolithic in the Near East: A Protracted and Multi-Regional Model, Quaternary International, 470, 226-52.
- Işın, P. M. (2020). Berekatli İmparatorluk: Osmanlı Mutfağı Tarihi, çev. Ahmet Fethi Yıldırım (1. Baskı) , İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Işın, P. M. (2022). Avcılıktan Gurmeliğe Yemeğin Kültürel Tarihi, (5. Baskı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İşbilir, Ö. XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İlaş, İkmâl ve Lojistik Meseleleri, ((Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kal'a, A. "Esnaf," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 11: 424.
- Karabulut, E. (2016). 212 Urfa Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (H. 1290-1294/M. 1873-1877), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kieser, H. L. (2005). İskalanmış Barış Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik Etnik Kimlik ve Devlet 1839- 1938, (1. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Korkmaz, S. (2006). 205/1 Numaralı Şanlıurfa Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi,(H.1269- H.1272 / M.1852 -M.1855), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kuş, Y. (2018). 222/2 Numaralı Urfa Şer'iyye Sicili'nin (H.1309/M.1891-1892) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kuşulay, İ. (2018). 214 Numaralı Urfa Şer'iyye Sicili'nin (H. 1287-1288/M.1870-1871) Sayfalar Arası Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçükakar, İ. (2017). 213 Numaralı Şanlıurfa Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi H.1290-1292/M.1873-1875), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Künzler, J. Kan ve Gözyaşları Ülkesinde Dünya Savaşı Sırasında Mezopotamya'da Yaşananlar 1914-1918, çev. Perim Ozan, (İstanbul: Belge Yayınları).
- Mar Yeşua, *Vekayinâme 494-507 Yıllarına Ait Urfa, Amid ve Güneydoğu Anadolu Vak'aları Bizans Sasânî Savaşları*, ter. Mualla Yanmaz, (İstanbul:1958).
- Molleson, T, The Importance of Porridge, (1993). Marcel Otte (edite.), Nature et Culture Actes du Colloque de Liège 13-17 , 479-486.
- Moltke, H. V. (1969). *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, çev. Hayrullah Örs, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Ortaylı, İ. (1994). Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı, Turhan Kitapevi Yayınları.
- Özkul, A. E. (2018). "Osmanlı idaresinde Kıbrıs'ta Ekmekçi Esnâfi Habbaz ve faaliyetleri", Belleten, 82, (295), 863-898. <https://doi.org/10.37879/belleten.2018.863>
- Öztürk, M. (2020). 216/2 Numaralı Urfa Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (H.1315-1317/M. 1897-1899), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pakalın, M. Z. (1983). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 2, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Polat, M. (2023). XVIII. Yüzyılda Ruha'da Müteğallibe Hareketleri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ramsey, M. N, Rosen, Arlene M. (2016). Wedded to Wetlands: Exploring Late Pleistocene Plant -Use in the Eastern Levant, Quaternary International, (396) 5-19. DOI:10.1016/j.quaint.2015.10.109
- Sert, A. (2019). 213 Numaralı Urfa Şer'iyye Sicili (h.1290-1292-m.1873-1875) 1- 174 Sayfaları Arası Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Streck, M. (1977). Kelek, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, VI:550-551.
- Soran, H. Yetkin Soran, M. (2018). Urfa'da Pişer Bize de Düşer Urfa Mutfağı, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Umut, A. (2008). 225 Numaralı Urfa Şer'iyye Sicili (h.1297?1304-m.1880?) Transkripsiyon ve Değerlendirme, (Yayınlanma-

- miş Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünsal, A. (2021). Nimet Geldi Ekine Türkiye'nin Ekmeklerinin Öyküsü, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
 - Saybir, H. (2021). Bir Aile İşletmesi Olarak Gelibolu Peksimethanesi Bulgaroğulları Ailesi (1710-1861), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
 - Scott, G. R, Turner, (2000). The Antropology of Modern Human Teeth: Dental Morphology and its Variation in Recent Human Populatiress, Cambridge, DOI:10.1086/jar.58.3.3631186
 - Steiner, M. C. M, Nathalie, etc, (1999). Paleolithic Population Growth Pulses Evidenced By Small, Science, 283, (5399), 190-194; DOI:10.1126/science.283.5399.190
 - Stock, Jay T. Ron Pinhası, Human Bioarchaeology of the Transition to Agriculture, Pinhası Ron., Jay T. Stock (eds.). 1-13.
 - Stutz, A. J, Munro N, etc, (2009), Increasing the Resolution of the Broad Spectrum Revolution in the Southern Levantine Epipaleolithic (19-12 ka) Journal of Human Evolution, 56, (3), 294-306; DOI:10.1016/j.jhevol.2008.10.004
 - Şahin, M. A. *Bereketli Hilal'in Kalbi Şanlıurfa Mutfak Kültürü*, Şurkav Kültür Yayınları: 59.
 - Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, Şânî-zâde Târîhi (1223-1237/1808-1821), Yay, Haz. Ziya Yılmaz, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2008, II, 1285.
 - Şilen, M. (2015). 208 Numaralı Urfa Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H.1296-1299/M.1879-1882,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
 - Taş, M. (2019). 18. yüzyılda Osmanlı Donanmasına Peksimet Tedariki, Tarih Okulu Dergisi, (12), 286-312. <https://doi.org/10.14225/Joh1502>
 - Taş, Y. (2019). *Osmanlı Döneminde Urfa'da Sosyal Hayat (Mahkeme Kayıtlarına Göre 1850-1900)*, (1. Baskı), (İstanbul: Hiper Yayınları).
 - Tekin, H. (2019). 219 Numaralı Urfa Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, (H.1311-1312/M. 1893-1895) (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
 - Tızlak, F. (2015). Hatt-ı Hümayunlar Işığında III. Selim Dönemi'nde İstanbul'da Fırınlardan ve Ekmeklerin Tebdil-i Kıyafetle denetimi, Cedrus, (3), 337-350. <https://doi.org/10.13113/CEDRUS.2015011412>.
 - Türkçe Sözlük, (1998). Türk Dil Kurumu Yayınları, haz. İsmail Parlatır vd, Ankara: Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu Yayınları.
 - Türkmen, R. (2019). 215/1 Numaralı Urfa Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, (H. 1320-1321 / M. 1902-1904), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
 - Uhri, A. (2019). Uygurluk Buğdayla Başladı Zeytin-İncir- Üzümlle Devam Etti, *Buğdayın Akdeniz'deki Yolculuğu*, Ed. Alp Yücel Kaya, İzmir Büyükşehir Belediyesi Akdeniz Akademisi. DOI: 10.32325/iaak.1802712
 - Valla, F. R. (2018). Sedentism, the Point of no Return and the Natufian Issue, An Historical Perspective, *Paléorient*, volume 44 (1), 19-33. DOI:10.3406/paleo.2018.5783
 - Weiss, E W, etc., (2004). The Broad Spectrum Revisited, Proceedings of the National Academy of Sciences, 101, (26), 9551-9555; DOI:10.1073/pnas.0402362101
 - Weissbrod L, Marshall, F, B, François R. V, etc. (2017). Origins of House Mice in Ecological Niches Created By Settled Hunter-Gatherers in the Levant 15,000 Years Ago, Proceedings of the National Academy of Sciences of the America, 114, (16), (2017), 4099-4104.DOI:10.1073/pnas.1619137114
 - Willcox, G. Buxo, R, Herveux, L. (2009). Late Pleistocene and Early Holocene Climate and the Beginnings of Cultivation in Northern Syria, Holocene, 19, (1), 151-58. DOI:10.1177/0959683608098961
 - Yakan, İ. (2019). 209 Numaralı Urfa Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi,(h.1294-1302/m.1877-1885), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
 - Yeshurun, R, Bar-oz, G. Ungulate Skeletal Element Profiles: a Possible Marker for Territorial Shrink and Sedentism in the Levantine Epipaleolithic, Quaternary International, (464), 173-186. DOI:10. 1016/ j. quaint.2017.04.036
 - Yıldırım, M. (2020). 206/4 (603-815) Numaralı Urfa Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
 - Yıldız, A. (2010). 204 Numaralı Şer'îye Sicili Deferine Göre Urfa'da Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hayat, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

İnternet Siteleri

- Modius haberi <https://www.arkeolojikh Haber.com/haber-modius-7385/> erişim:04.11.2023.
- Süheyl Budak, "Fırın ve Fırın Kültürü," <https://www.antakyagastronomi.com/makale/FIRINerişim: 04.11.2023>
- Sonya Taşçıyan "Urfa Yemekler",erişim: 08.11.2023
- <https://www.houshamadyanorg/tur/haritalar/halepvilayeti/urfa/yerelozellikler/urfafoods.html>.
- Çömlek, <https://sozce.com/nedir/79845-comlek>. 02.11.2023.
- Urfa Açık Ekmeği, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/sanliurfa/neyenir/sanliurfa-acik-ekmegi—urfa-acik-ekmegi>, erişim: 15.09.2024.
- Şanlıurfa Tırnaklı Ekmeği, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/sanliurfa/neyenir/sanliurfa-tirnakli-ekmegi> erişim: 15.09.2024.
- Külünçe, <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/297.pdf>, erişim: 15.09.2024.
- Külünçe <https://ci.turkpatent.gov.tr/cograft-isaretler/detay/38326>. Erişim 15.09.2024.
- Ev Ekmeği (Yufka Ekmeği), <https://m.youtube.com/watch?v=scSoeahxxWk> erişim 15.09.2024.
- Urfa (Şanlıurfa) Külünçesi: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/sanliurfa/neyenir/urfa—sanliurfa—kuluncesi>.

Urfa Polis Teşkilatının 20.Yüzyıl Başlarında Bazı İhtiyaçları

Dr. Murat POLAT - Abdullah AYDOĞMUŞ



Özet

Tanzimat ile birlikte Osmanlı Devleti yenilik hareketlerine daha sistemli ve programlı olarak hız verdi. Devlet bürokrasisi içerisinde yer alan pek çok kurum bu yeniliklerden nasibini aldı. Bunlardan biri de günümüz polis teşkilatının nüvesini oluşturan polis teşkilatıydı. Bütün Osmanlı coğrafyasında kısa sürede örgütlenen polis teşkilatı iç güvenliğin sağlanmasında önemli hizmetler gördü. Polis teşkilatı taşrada bu hizmetleri görürken ihtiyaçlarını ya yerelden ya da merkezden karşılama yoluna gitti. Savaşlar, ekonomik imkansızlıklar, ulaşım ve haberleşmelerin eksikliği polis teşkilatında görev yapan personelin zaman zaman ihtiyaçlarının karşılanmasını zorlaştırdı. Bu makalede bu ihtiyaçlara değinilecek, ihtiyaçların karşılanma şekli de incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Dönemi, Polis Teşkilatı, Urfa, lojistik.

Some Needs Of Urfa Police Organization In The Early 20Th Century

Abstract

With the Tanzimat reforms, the Ottoman Empire accelerated its innovation movements in a more systematic and programmed manner. Many institutions within the state bureaucracy received their share of these innovations. One of these was the police force which formed the core of today's police force. The police force, which was organized in a short time throughout the Ottoman geography, provided important services in ensuring internal security. While the police force provided these services in the provinces it chose to meet its needs either locally or from the center. Wars, economic difficulties, lack of transportation and communications made it difficult to meet the needs of the personnel working in the police force from time to time. In this article, these needs will be touched upon and the way these needs are met will be examined.

Key Words : Ottoman period, Police Organization, Urfa, logistics.

Giriş

Polis sözlüklerde içinde zabt, rabt, cürüm ve cinayet işlerine bakan memureyn ve efrad-ı heyeti¹, bir memleketin bir halkın asayiş ve emniyetini intizam-ı umumiyesini muhafaza etmek için idare-i devlet tarafından teşkil edilmiş olan efrat,² bir şehirde kamu düzenini, huzur ve güvenliği sağlayan kuruluş³ anlamlarında kullanılmaktadır.

İç güvenlik kuvvetlerinin önemli bir birimini oluşturan polis teşkilatının tarihini Tanzimat döneminde başlayan yenileşme hareketlerine kadar götürmek mümkündür. 1845 yılında uygulamaya konan Polis Nizamnamesi ile polis kavramı Türk literatürüne girmiştir.⁴

Osmanlı'nın son döneminde geniş coğrafyası uzun süren savaşlar ve toprak kayıpları neticesinde sürekli olarak ıslahat hareketlerine neden olmuş, güvenlik birimleri de bu ıslahatlardan payına düşeni almıştır. Yeni yeni yerleşmeye başlayan taşradaki polis teşkilatı sürekli güncellenen dinamik bir görüntü vermiştir. Urfa polis teşkilatının çalışma düzeni ve ihtiyaçları ile ilgili devlet arşivlerinde mebzul miktarda vesika bulunmaktadır. Bu vesikaları Osmanlı coğrafyası genelinden Urfa özeline doğru incelediğimizde merkeziyetçi sistemin oluşan sorunlara en kısa sürede cevap verme iradesini gösterdiğini görmekteyiz. Yazışmalardan polis teşkilatının ihtiyaçlarının İstanbul'dan Konya'ya ve Urfa'ya benzer nitelikler taşıdığı görülmektedir. Bu makalede merkez taşra haberleşmesinde Polis Teşkilatında lojistiğin öneminden Urfa örneğini öne çıkararak bahsetmeye çalışacağız.

Kırtasiye Malzemeleri

Osmanlı'da Urfa polis teşkilatı görevleri gereği birçok malzemeye ihtiyaç duyuyordu. Bu malzemelerden bir tanesi kırtasiye malzemesiydi. Urfa polis teşkilatına üç aylık kırtasiye ücreti olarak altmış kuruş tahsis edilmişti. Bu durumda Urfa'daki dört karakol, adliye kısmı ve idare merkezleri için kırtasiye, kalem ve mürekkep bedeli aylık 20 kuruşa tekabül ediyordu ki bu masrafların üç aylık toplamı altmış kuruşu aşıyordu. Urfa polis teşkilatı için tahsis edilmiş bu altmış kuruştan Suruç, Ceraqlus ve Birecik'te hizmet gören bir polis muavini ve iki polis de yararlanıyordu.

Urfa polis teşkilatına bu para yani aylık yirmi kuruş kırtasiye masrafı yeterli olmuyordu. Mayıs 1917 tarihi taşıyan belgeye göre Urfa polis teşkilatı yeterli olmayan

aylık yirmi kuruşluk kırtasiye masrafının aylık elli kuruşa çıkartılması için hükümet merkezine bir resmi yazı göndermiştir.⁵

Urfa polislerinin tutmuş olduğu defterler Osmanlı Devleti'nin polislerinin tutmuş olduğu defter standardına uymuyordu. Urfa'da göreve başlayan Urfa polis komiseri, Urfa polis teşkilatının tuttuğu defterlere bir standart getirilmesi gerektiği kanaatindeydi. Ayrıca Urfa polis teşkilatının tutması gereken emanetler, hesap, yabancı, gelen evrak defterleriyle evrak dosyaları mevcut değildi. Urfa polis teşkilatı şayet Urfa'da 1913 tarihi itibarıyla bir matbaa olsaydı yukarıda ismi geçen defterleri Urfa'da matbaada basabilirdi fakat polis baş komiseri Urfa'da matbaa olmadığından dolayı bu defterleri Beyrut'ta bastırmak istemiştir. Ancak Urfa polis teşkilatına gerekli defterlerin Beyrut'ta basımı ve Urfa'ya gönderilmesi masrafı yüksek bulunmuştur. Urfa Polis baş komiseri Urfa polis teşkilatına gerekli olan defterlerin İstanbul'da basılması için Emniyet-i Umumiye talepte bulunmuştur. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Urfa Polis başkomiserinin bu talebini levazım müdürlüğüne havale etmiştir.⁶ Urfa polis teşkilatının istemiş olduğu defterlerin İstanbul'dan temin edilmesi de geciktirilmiştir.⁷

Urfa polis dairesi için merkezden istenilen defterlerin listesi⁸

Defterin Cinsi	Adet
Mevrude Defteri	9
Sadıra Defteri	9
Zimmet Defteri	10
Mevaki'i Vazife Defteri	6
Han ve Otel Defteri	8
Zabitname Kaydına Mahsus Defter	8
İcabet-i Kayıt Defteri	1
Taltif ve tecziye Defteri	50
Yekün	101

Silah ve Mühimmat

Urfa Polisi görevi gereği rovelver, meç ve fişeğe de ihtiyaç duyuyordu.⁹ Urfa polis teşkilatı ihtiyaç duyduğu malzemeleri bir cetvel halinde Emniyet-i umumiye müdürlüğüne gönderiyordu.¹⁰ Urfa polislerinin ihtiyaç duyduğu ve Levazım Müdüriyetinden talep ettiği on dört rovelver, on dört meç ve yedi yüz fişek bir kurye ile Urfa'ya gönderilmişti. Söz konusu malzemelerin teslim alındığı 7 Temmuz 1912 tarihinde Urfa mutasarrıfının Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine yazmış olduğu yazı-

⁵ BOA. DH. EUM. LVZ. 20.94.

⁶ BOA. DH. EUM. LVZ. 16. 23.1.

⁷ BOA. DH. EUM. LVZ. 18. 128.

⁸ BOA. DH. EUM. LVZ. 40.104.

⁹ BOA. DH. EUM. LVZ.16.33; BOA. DH. EUM. LVZ.10.32.

¹⁰ Urfa polis teşkilatının elinde bulunan silahlar ve ihtiyaç duyduğu silahları gösterir cetveli incelemek için bkz. **Tablo 1**.

Rovolver	Rovolver Kurşunu	Meç Kayışı	Rovolver Kılıfı	Var/Yok
17	14.850	-	17	Poliste mevcut
0	0	0	0	Ambarda mevcut
10	6500	2	10	Arttırılan polis kadrosuna binaen polise verilmesi gereken
27	1350	20	27	Toplam

Tablo 1: Urfa polisinin elindeki Silahlar ve İhtiyaç Duyulan Silahlar¹³

dan anlaşılmıştır.¹¹ Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü 5 Mayıs 1914 tarihli bir belgeye göre Urfa polis teşkilatının ihtiyaç duyduğu rovelver ve fişekleri postane aracılığıyla göndermiştir.¹² Tablo 1 incelendiğinde 7 Mart 1916 tarihi itibarıyla Urfa'da polisin elinde 17 rovelver bulunuyordu. Ancak Urfa'da polis memurlarının kadrosu arttırılarak mevcut olan on yedi polise ilave olarak Urfa'ya on polis memuru kadrosu daha verilmiştir. Bu hesaba göre Urfa'da polis memurunun sayısı yirmi yediye yükselmesi gerekiyordu. Urfa'nın polis kadrosunun arttırılmasıyla birlikte Urfa polisi, on adet daha rovelvere ihtiyaç duymuştur.

Kılık kıyafet

Urfa polisinin ihtiyaç duyduğu ceket ve kaputlar Urfa'da imal edilebiliyordu. Ancak bazı zamanlarda Urfa polisine gerekli elbiseler örneğin kışlık kıyafetler İstanbul'dan gönderiliyordu.¹⁴ Urfa polisinin ihtiyaç duyduğu kışlık kıyafetlerin İstanbul'dan gönderilebilmesi için Urfa polis teşkilatının Emniyet-i Umumiye ya da Levazım müdüriyetinden talepte bulunması gerekiyordu ki Urfa Polis memuru Hüsnü, Urfa polisinin ihtiyaç duyduğu on beş kaput¹⁵ ve yirmi beş çift potin¹⁶ talep eden yazısını telgrafla Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine bildirmişti.

Polis memurlarına ulaşan on üç bin dört yüz kuruş melbusat havalenamesine mukabil kumaş arşını 250 kuruş hesabıyla ancak on iki ceket ile dört pantolon imal ettirilerek son derece elbiseleri eski ve muhtaç olanlara dağıtılmıştı.¹⁷ Potin talep eden yazı aslında ihtiyaç duyulan potinler karşılığında havale edilmesi gereken para miktarını belirtiyordu.¹⁸ Bir yazışmada Urfa'da ihtiyaç sahibi polis memurlarının aciliyetlerinin giderilmesi "ic-tiyah-ı şedide" olarak merkeze bildirilmişti.¹⁹ Urfa polisinin kıyafetleri ister İstanbul'dan ister Urfa'dan temin ediliyor olsun bu polislerin ceket ve kaputlarına takılması

gereken apoletleri üretebilecek terzi Urfa'da bulunmuyordu. Urfa Polis baş komiseri Urfa'da imal edilemeyen apoletlerin imalının İstanbul'da yapılması için Eylül 1912 tarihinde Emniyet-i Umumiye Müdürlüğüne bir yazı göndermiştir.²⁰ Urfa'da ihtiyaç duyulan ve İstanbul'da üretilmesi istenen apoletlerin kaçar adet ve hangi rütbe sahipleri için gerekli olduğu Urfa'dan gönderilen yazıda belirtilmiştir.²¹ İstanbul'da Urfa polisi için üretilen kalpak üretimi de yapılıyordu. Urfa polisi için kalpak üretenlerden birisi İpekçi Avni Bey isminde bir terziydi. İpekçi Avni Bey'in Urfa polisi için ürettiği kalpakların yapımı tamamlandığında bittiğinde kalpakları Urfa'ya göndermesi sağlanmıştı.²² 1914 tarihinde Urfa polislerine dikilen kaputların rengi siyahtı.²³

Urfa'da yirmi yedi polis memuru olduğu için Urfa polisinin ihtiyaç duyduğu yirmi yedi çizme bedeli için 4.320 kuruş tahsisat ayrılmıştır.²⁴

Urfa'ya başka bir yerden tayin olan polisler istihkakları olan ve kendilerine verilmeyen kışlık elbise, kaput ve çizmeyi Urfa baş komiserliğine bir dilekçeyle bildiriyorlardı. Urfa baş komiserliği de istihkak sahibi polisin talep ettiği meslekle ilgili kıyafetleri İstanbul'dan talep ediyordu. Bu tarz bir olay Selanik'te polis ikinci sınıf komiseri Müslüm Naci Efendi yaşamıştır. Müslüm Naci Efendi Urfa'ya polis komiseri olarak tayin olunmuş Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması sebebiyle polis mesleği gereği üzerinde giyinmiş olması gereken meslekî kıyafetleri için istihkakını alamadığını belirtmiştir. Müslüm Naci Efendi'nin istihkak talebiyle ilgili dilekçesini Urfa Polis Baş Komiseri Müslüm İstanbul'a göndererek Müslüm Naci Efendi'ye istihkak talebinde bulunmuştur.²⁵

Serkomiser Müslüm Naci Efendi'nin ismini daha sonra Urfa mürettebatının yazlık ve kışlık elbise ölçülerini içeren cetvelde yer aldığını, ayrıca bu cetvelde Urfa'da görev yapan emniyet personellerinin isimleri ve

¹¹ BOA. DH. EUM. LVZ. 10.32.

¹² BOA. DH. EUM. LVZ. 20. 65.

¹³ Bu tablo Osmanlı arşivlerinde; BOA. DH. EUM. LVZ. 16.33.4 numara ile kayıtlı belgeden yararlanılarak oluşturulmuştur.

¹⁴ BOA. DH. EUM. LVZ. 15.1 8.

¹⁵ BOA. DH. EUM. LVZ. 20.36.

¹⁶ BOA. DH. EUM. LVZ. 20. 57.

¹⁷ BOA. DH. EUM. LVZ. 54.59.

¹⁸ BOA. DH. EUM. LVZ. 20. 57.

¹⁹ BOA. DH. EUM. LVZ. 35.105.

²⁰ BOA. DH. EUM. LVZ. 10.43.

²¹ BOA. DH. EUM. LVZ. 10.43.3.

²² BOA. DH. EUM. MEM. 10.46.

²³ BOA. DH. EUM. LVZ. 10.47.

²⁴ BOA. DH. EUM. LVZ. 17.80.

²⁵ BOA. DH. EUM. LVZ. 11.42.

Apolet Numerosu	İsm ve şöhreti	Rütbesi	Müstahdem bulunduğu Mevki'i
19	Ahmed Hamdi Efendi	Polis namzedi	Çarşı karakolu
7	Abdulkerim Efendi	Muvakkat Polis Memuru	Bedî'ü'zamân Karakolu
4	Davud Efendi	Muvakkat Polis Memuru	Harran Kapı Polis Karakolu
23	İskender Şükrü Efendi	Muvakkat Polis Memuru	Halilürrahman Karakolu
14	Halil İbrahim Efendi	Polis namzedi	Halilürrahman Karakolu
9	Mehmed Duran Efendi	Muvakkat Polis Memuru	Halilürrahman Karakolu
25	Mehmed Nuran Efendi	Muvakkat Polis Memuru	Çarşı karakolu
6	Fazıl Efendi	Polis namzedi	Harran Kapı Polis Karakolu
10	Fikri Efendi	Polis namzedi	Halvetiye Karakolu
11	Ahmed Hamdi Efendi	Muvakkat Polis Memuru	Halvetiye Karakolu
20	Mahmud Efendi	Polis Memuru	Merkez Karakolu
27	İmam Hüseyin Efendi	Muvakkat Polis Memuru	Merkez Karakolu
21	Hüseyin Hüsnü Efendi	Muvakkat Polis Memuru	Halvetiye Karakolu
3	Mehmed Fâik Efendi	Muvakkat Polis Memuru	Halvetiye Karakolu
17	Mehmed Kamil Efendi	Polis Namzedi	Çarşı karakolu
22	Mehemd Nuri Efendi	Muvakkat Polis Memuru	Halilürrahman Karakolu
1	Ebu Zer Efendi	Polis Namzedi	Merkez Karakolu
27	Hahi Ramazan Efendi	Muvakkat Polis Memuru	Harran Kapı Karakolu
5	Duran Efendi	Polis Namzedi	Merkez Karakolu
8	Mehmed Nureddin	Polis Namzedi	Merkez Karakolu
29	Hacı Nuri Efendi	Polis Namzedi	Çarşı karakolu
24	Mustafa Efendi	Polis Namzedi	
18	Ahmed Hamdi	Polis Namzedi	Halvetiye Karakolu

ceket, pantolon ölçülerinin de ayrıntılı olarak verildiğini görmekteyiz.²⁶

Serkomiser Müslüm Naci efendi'nin yanında üçüncü komiser Mustafa Fazıl Efendi, Komiser muavini Yusuf Efendi, komiser muavini Ahmet Efendi, polis İbrahim Fettah Efendi, polis memuru Tahir Efendi, polis memuru Osman Efendi, polis memuru Hasan Tahsin Efendi, polis memuru şeyh Müslüm Efendi, polis memuru Mehmet Ali Efendi, polis memuru İbrahim Efendi gibi isimler bulunmaktadır. Bu isimlere ait ceket ve pantolon isimleri de belirtilmiştir.²⁷ Çizme, kundura ve potinlerin ölçüleri, Urfa polis memurlarının ayak ölçülerine göre değişiyordu. Her polis memuru çizme, potin ve kundurayı aynı sayıda almıyordu.²⁸

Polis memurlarının kışlığa ihtiyacı olduğu gibi Urfa gibi yazın sıcaklığın fazla olduğu bir coğrafyada polislerin yazlık elbiselerinin de olması gerekiyordu. 1914/1915 yıllarında Urfa polislerine dağıtılmak üzere yirmi sekiz takım elbise Urfa'ya bir sandık ile Halep polis teşkilâtı vasıtasıyla gönderilmiş ve bu elbiselere müstahak olan polis memurlarına dağıtılmıştır.²⁹ Urfa polisinin ihtiyaç duymuş olduğu on bir muşamba ve on iki kalpağı, Urfa Mutasarrıfı İsmail'in Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'ne yazmasıyla elde edebilmiştir. Urfa polisi kaput ve elbiseye de ihtiyaç duymuştur. Ancak kaput ve elbise ihtiyacı ile ilgili Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü Urfa polisinin ihtiyaçlarını karşılayıp karşılamadığı tespiti yapılamamıştır.³⁰

²⁶ BOA. DH. EUM. LVZ. 7.85.

²⁷ BOA. DH. EUM. LVZ. 7.85.

²⁸ BOA. DH. EUM. LVZ. 12.38.

³⁰ BOA. DH. EUM. LVZ.7.104.

Urfa polisleri meslekleri gereğince palaska kuşanmaları gerekiyordu. Urfa'da 20 Ocak 1912 tarihinde Urfa Polis Komiseri Zekeriya Bey'in Emniyet-i Umumiye'ye çekmiş olduğu telgrafta göre Urfa'da bir komiser yardımcısı, on üç polis memuru ve polis çakerleri görev yapıyordu. Bu polisler için ihtiyaç duyulan palaska sayısı ise on üçtür. Zekeriya Bey ihtiyaç duyulan palaskaları Emniyet-i Umumiye'den talep etmiştir. Zekeriya Bey'in talep ettiği palaskalar Emniyet-i umumiye Müdüriyeti'nden karşılandığına dair arşivde bir bilgiye rastlanılmamıştır.³¹ Polis memurlarının ihtiyaç duyduğu on beş adet kalpak, Urfa Polis komiseri Zekeriya Bey tarafından hükümet merkezinden talep edilmiş ve Zekeriya Bey'in bu talebi karşılanmıştır.³² Ancak zaman zaman ihtiyaç duyulan malzemeler istendiğinde eksik gelebiliyordu. Urfa polis Baş komiseri Müslim Naci Bey'in Urfa'da çalışan on üç polis için talep etmiş olduğu palaskalar gönderilmemişti.³³ Polislerin istihkakı olan sarf malzemelelerinin dışında maaşları da eksik yatabiliyordu.³⁴

İstanbul'dan Urfa polis teşkilâtına kışlık takım elbise gönderilmiştir. Gönderilen takım elbiselerin yirmi yedisi hak sahibi polislere dağıtılmıştı. Geriye dört takım elbise kalmıştı. Bu takım elbiseler sonradan hak sahiplerine verilmek için bir mahalde muhafaza ediliyordu. Takım elbiseler dışında Urfa polis teşkilâtının talep ettiği muşamba, kaput, kalpak ve çizmeler Urfa'ya ulaşmamıştı. Urfa'da kış çetin geçiyordu. Bu nedenle muşamba, kaput, kalpak ve çizmelerin ihtiyaç sahibi polis memurlarına geciktirmeksizin gönderilmesi gerekiyordu. Polis memurlarının kışlık kıyafet ihtiyaçlarının gönderilmesi için Urfa Polis teşkilatı Emniyet-i Umumiye'ye 11 Mart 1914 tarihinde bir yazı göndermiştir.³⁵ Urfa polis teşkilâtının talep ettiği 26 muşamba, 9 kaput ve 26 kalpak 1 Nisan 1914 tarihinde Urfa polisinden hak edenlere dağıtılmıştır.

Ekmek

Urfa polislerinin meslekleri gereği birçok ihtiyaçları oluyordu. Urfa polisi ihtiyaçları olan malzemeleri öncelikle Urfa'dan tedarik etmeye çalışıyordu. Ancak Urfa'da karşılanamayan polislerin ihtiyaçları Urfa sancak mutasarrıfı ya da polis komiseri aracılığıyla Emniyet-i Umumiye müdürlüğüne yazıyor ve Urfa polisi ihtiyaçlarını bu müdürlük aracılığıyla karşılıyordu. Örneğin Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine gönderilen bir yazıda ekmeğin Urfa'da ekmeğin bir kıyyesinin (Okkka) 80 kuruşa kadar

yükseldiği belirtilerek polislerin ekmek ihtiyaçlarının karşılanması istenmekteydi.³⁶

Polislerin Polis Mecmuası Yükümlülüğü

Polis memurlarının 1919 tarihinde maaşları bin kuruşu buluyordu. Hükümet merkezinde Dâhiliye nezareti kapsamında Polis Mecmuası adında bir dergi çıkıyordu. Polis memurlarının bu dergiye aboneliği mecbur tutuluyordu. Urfa'da bazı polis memurları Polis Mecmuası dergisine abone olmamıştı.

Urfa'da yirmi üç adet polis memuru dergiye abone olmuştu. Dergiye abone olan yirmi üç polis memuru ile ilgili oluşturulan cetvelde polislerin apolet numaraları, isimleri, rütbe ve görev yaptıkları yerler belirtilmişti. Polis Mecmuası'na abone olanların gösterildiği cetvelde Urfa'da Çarşı, Merkez, Bediüzzaman, Harran Kapı, Halilürrahman, Halvetiye, Merkez polis karakolları bulunuyordu.³⁷ Urfa Sancağı Polis Merkez Memurluğu Polis Mecmuası'na abone olmayan bu yirmi üç polis memurunu bir liste yaparak Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine göndermiştir.³⁸

Urfa Sancağı Polis Merkez Memurluğu Dâhiliye nezareti bünyesinde çıkartılan Polis Mecmuasına aboneydi. Urfa Sancağı Polis Merkez Memurluğu Polis Mecmuasına altı yüz seksen kuruş karşılığında abone olmuş ve abonelik bedelini 15 Nisan 1919 tarihinde postaneye yatırmışlardı.³⁹ Urfa Sancağı Polis Merkez Memurluğunun Polis Mecmuasına abone olması Urfa'da görev yapan polislerin Osmanlı Devleti'nde polis teşkilatıyla ilgili mevzuat ve polislikle ilgili olan bitenlerden haberdar olması açısından önemli bir durumdur.

Muhtelif Eşyalar

Merkezi yönetim Urfa Karakollarının modern bir şekilde hizmet vermesine önem göstermekteydi. Bunun için karakollarda bulunan araç gereçlerin kontrolleri yapılmakta eskiyen eşyaların yerlerine yenileri konulmakta bunun için de sayımları düzenli olarak yapılarak merkeze gönderilmekteydi.

Urfa Polis Dairesinin Kullandıkları Muhtelif Eşyalara Ait Tablo⁴⁰

Sonuç olarak yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı merkezi hükümeti uzun süren savaşlar ve ekonomik bunalımlara rağmen devletin taşra bürokrasisinin

³¹ BOA. DH. EUM. LVZ. 7.39.

³² BOA. DH. EUM. LVZ. 10.19.

³³ BOA. DH. EUM. LVZ. 16.17.

³⁴ BOA. DH. EUM. MH. 23.64

³⁵ BOA. DH. EUM. LVZ. 16.39.

³⁶ BOA. DH. EUM. LVZ. 170.69.

³⁷ Polis Mecmuası'na abone olan polis memurları için bkz. Ek. 1.

³⁸ BOA. DH. EUM. PMC.

³⁹ BOA. DH. EUM. PMC. 4.24.

⁴⁰ BOA. DH. EUM. LVZ. 32.19.

Serkomiserlik Dairesi	Serkomiserlik Kalem Odası	Halvetiye Karakolu	Birecik Polis Dairesi
Masa	Yazı masası	Yazı masası	Yazı masası
Hasırlı İskemle	Parmaklı iskemle kırma	Dolma iskemle	İskemle
Hasırlı koltuklu İskemle	Hasırlı koltuk iskemle	Yazı takımı	Koltuk
Pencere ve kapı perdeleri	Sigara tablası	Korniş	Yazı takımı
Kilim	Yazı okkası		
Kılıç askısı			
Halilürrahman Karakolu	Merkez Komiserlik Dairesi	Harrankapı Karakolu	Çarşı karakolu
Yazı masası	Yazı masası	Yazı masası	Yazı masası
İskemle	Pencere perdesi	Koltuklu iskemle	Koltuklu iskemle
Koltuk	Yazı takımı	Mühür	Parmaklı iskemle
	Mühür	Pencere perdesi	Mühür
	Kılıç askısı		Örme hasır
	Pencere perdesi		

ihtiyaçlarına önem verdiği görülmektedir. Özellikle iç güvenliğin sağlanmasında polis teşkilatının sorumluluğunun farkında olan hükümet, gelen talepleri karşılamaya gayret etmiştir. Emniyet personelinin teçhizat ve lojistik yetersizlikleri merkez taşra yazışmalarının temelini oluşturmaktadır. Ayrıca görev yapan personelin görev ve özelliklerinin ayrıntılı açıklamalarla merkeze bilgi verildiği görülmektedir.

Polis Mecmuası yoluyla da taşrada görev yapan personel bir nevi uzaktan eğitime alınmış, merkezdeki işlemler, polis teşkilatındaki gelişmeler hakkında haberdar edilmişlerdir.



Taşradan Merkeze Adalet Arayışı: Atik Şikâyet Defterleri'nde Urfa*

Dr. Berna TORKAK

Özet

Bu çalışma Atik Şikâyet Defterleri üzerinden Urfa halkının sosyal, hukukî ve idarî sorunlarına dair şikâyetlerini incelemektedir. Osmanlı taşrasından merkeze yönelen adalet taleplerinde Urfa halkı vakıf yönetimi, haksız vergi talepleri, toprak tasarrufu, borç ve miras meseleleri, evlilik, cariyelik, aşiret çatışmaları ve eşkıyalık gibi muhtelif konularda şikâyetlerde bulunmuşlardır. Haksızlığa uğradığını düşünen Urfa halkı, merkezî otoriteye şikâyetlerini ileterek adalet arayışında bulunmuşlardır. Kadınlar ise mehir ve boşanma gibi aile hukukuna dair meselelerde adalet talep ederek Divan-ı Hümayun'un aktif bir hukuk öznesi olmuşlardır. Divan'a doğrudan giden halk; mektupla, arzuhalde veya temsilci göndererek de şikâyetlerini adalet mekanizmasına iletmışlerdir. Divan ise mübaşir tayin ederek, mahalline havale ederek ya da defter kayıtlarına başvurarak çözüm üretmeye çalışmıştır. Urfa örneği üzerinden Osmanlı taşrasında halkın adalet arayışını ve merkezî idarenin denetim ve kontrol gücünü yansıtan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Çalışmanın ana kaynağını Atik Şikâyet Defterleri oluşturmuştur. Bunun yanı sıra telif ve tetkik eserlerden istifade edilerek alana katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Urfa, Ruha, Atik Şikâyet Defterleri, Divan-ı Hümayun, Adalet.

Abstract

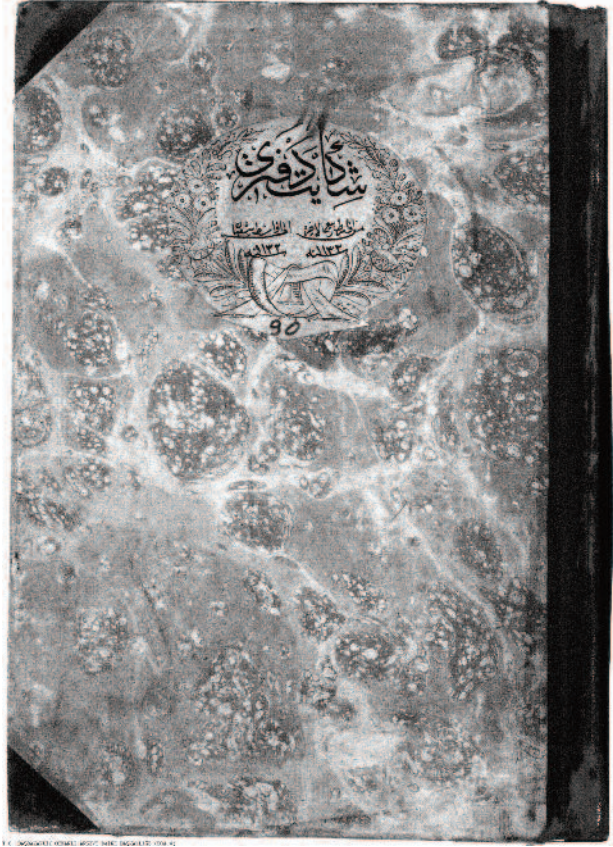
This study examines the social, legal, and administrative grievances of the people of Urfa through the Atik Complaint Books. In their pursuit of justice from the Ottoman provinces to the central authority, the inhabitants of Urfa lodged complaints on various issues, including the administration of waqfs, unlawful tax demands, land management, debt and inheritance disputes, marriage, slavery, tribal conflicts, and banditry. Perceiving themselves as wronged, the people of Urfa sought justice by conveying their grievances to the central administration. Women, in particular, emerged as active legal subjects before the Divan-ı Hümayun by demanding justice in family law matters such as dowry and divorce. The populace submitted their complaints not only by direct petitions to the Divan but also through letters, formal requests or representatives. The Divan endeavored to resolve these issues by appointing envoys, delegating the cases to local authorities, or consulting relevant register entries. Employing a qualitative research methodology, this study uses the Atik Complaint Books as its primary source, supplemented by secondary literature, to reflect the justice-seeking behavior of the Ottoman provincial society and the supervisory and regulatory authority of the central administration through the case of Urfa.

Keywords: Urfa, Ruha, Atik Complaint Books, Divan-ı Hümayun, Justice.

Giriş

Atik Şikâyet Defterleri, Osmanlı idarî ve hukukî yapısında merkez ile taşra arasındaki ilişkileri yansıtan önemli kaynaklar arasında yer almaktadır.¹ Ahkâm ve Mühimme Defterleri'nin devamı niteliğinde olan bu defterlere 1649 yılından itibaren birçok konuyla ilgili şikâyetler kaydedilmeye başlanmıştır. Bu şikâyetler arasında arazi ve sınır anlaşmazlıkları, yaylak ve kışlak kullanımı, mera ihtilafları, borç-alacak meseleleri gibi şahsî davalar ile askerî ve mülkî görevliler hakkında yapılan şikâyetlere dair çıkarılan fermanlar Mühimme Defterleri yerine Şikâyet Defterleri adı altında ayrı defterlere kaydedilmiştir.² 1650'li yıllardan itibaren, Şikâyet Defterleri'ndeki hükümler tıpkı Mühimme Defterleri'nde olduğu gibi sadeleştirilmiş biçimde kaydedilmiştir. Bu sadeleştirme, Divan'da görüşülen meselenin hükme bağlanmasından fermanın son hâline getirilip ilgili makama teslim edilmesine kadar geçen süreçteki ayrıntılı işlemlerin kayıtlardan çıkarılması anlamına gelmektedir.³

1742 yılından sonra Divan bürolarının iş yükünün giderek artmasından dolayı şikâyetler eyalet esasına göre tasnif edilerek Ahkâm-ı Şikâyet başlığıyla kayda geçirilmiştir.⁴ Bu tarihten önceki şikâyet defterleri, literatürde Atik Şikâyet Defterleri olarak adlandırılmaktadır. Atik Şikâyet Defterleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde A.DVNS.ŞKT.d fon koduyla yer almakta olup, toplamda 213 adet defterden oluşmaktadır.⁶ A.DVN.ŞKT.d. fon koduyla yer alan diğer şikâyet defterlerinin sayısı 38 adettir. Ancak tasnif sürecinde yapılan ilaveler ile şikâyet defter parçası 65 adete çıkarılmıştır.⁷ Atik Şikâyet Defterleri Atik, Ordu ve Rikâb Şikâyet Defterleri şeklinde gruplandırılmış olup, Hicrî 1059-1253 (Miladî 1649-1837) yıllarını kapsamaktadır.⁸



■ Atik Şikâyet Defteri Kapak Örneği
Kaynak: BOA, A.İDVNS. ŞKT. d. 90.

Rikâb Şikâyet Defterleri, sadrazamların sefere çıktıkları dönemlerde, padişahın yanında bulunamamalarından dolayı merkezde vekâleten görev yapan rikâb kaymakamlarının riyaseti altında toplanan Divan ya da meclisteki görüşmelere dair tutulan defterlerdir. Rikâb kaymakamları, padişah veya sadrazam adına görüşülen davaları ve alınan kararları ilgili defterlere kaydettirmişlerdir. Bu çerçevede oluşturulan defterlere Rikâb Şikâyet Defterleri denilmektedir. Öte yandan, Ordu Şikâyet Defterleri, padişah veya sadrazamın sefere katıldığı dönemlerde, ordunun bulunduğu yerde yürütülen Divan faaliyetleri sırasında ortaya çıkan meselelerin kayıt altına alındığı defterlerdir. Atik Şikâyet Defterleri, ekseriyetle “Şikâyet Defteri” başlığı altında kayıt altına alınmıştır.⁹ Ordu ve Rikâb kaynaklı defterler ise “Şikâyet-i Ordu” ve “Şikâyet-i Rikâb” olarak adlandırılmıştır.

Taşradan merkeze iletilen bireysel ve kurumsal nitelikli şikâyetleri ihtiva eden Atik Şikâyet Defterleri, merkezî adalet sisteminin taşradaki işleyişini ve etkisini gözlemlemeye imkân tanınması açısından önem arz etmektedir. Zira bu defterler, taşradaki idarî ve hukukî süreçlerin daha yakından denetlenmesine imkân sağlayarak toplumun hem sosyal hem de hukukî yapısının daha yakından tetkik edilmesini sağlamıştır.¹⁰

¹ Bu çalışma Prof. Dr. Abdullah Ekinci danışmanlığında hazırlanan “Atik Şikâyet Defterlerinde Ayntab, Diyarbekir ve Ruha (1649-1837)” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

² Feridun Emecen, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3/5, (2005): 125.

³ Muhammet Nuri Tunç, “Atik Şikâyet Defterleri'nin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri”, *Osmanlı'da Toplum, Şehir ve Ticaret*, Cilt: 1, Ed. Erkan Işıktas, Muhammet Nuri Tunç, (Ankara: Sonçağ Akademisi, 2021), 296, 297; Necati Aktaş, “Atik Şikâyet Defteri”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 68.

⁴ Nandor Erik Kovacs, “17. Yüzyılda Divan-ı Hümayun'un Şikâyet Defterleri”, *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi 1*, (21-23 Kasım İstanbul), haz. Mehmet Yıldırım, Songül Kadioğlu, (Ankara: Korza Basım, 2013), 274, 276.

⁵ Murat Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016), 8; Mustafa Küçük, “Divan-ı Hümayun Şikâyet Defterlerinin Değerlendirilmesi”, *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 18, (2013): 113; Muhammet Nuri Tunç, “Atik Şikâyet Defterleri'nin Vakıf Araştırmalarındaki Yeri: 36 Numaralı Atik Şikâyet Defteri Örneği”, *Vakıflar Dergisi*, 57, (2022): 79.

⁶ Atik Şikâyet Defterleri ile ilgili ilk kapsamlı çalışma Hans Georg Majer tarafından yapılmıştır. Hans Georg Majer, *Das Osmanische Registerbuch der Beschwerden (Şikâyet Defteri) vom Jahre 1675*, (Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften 1984).

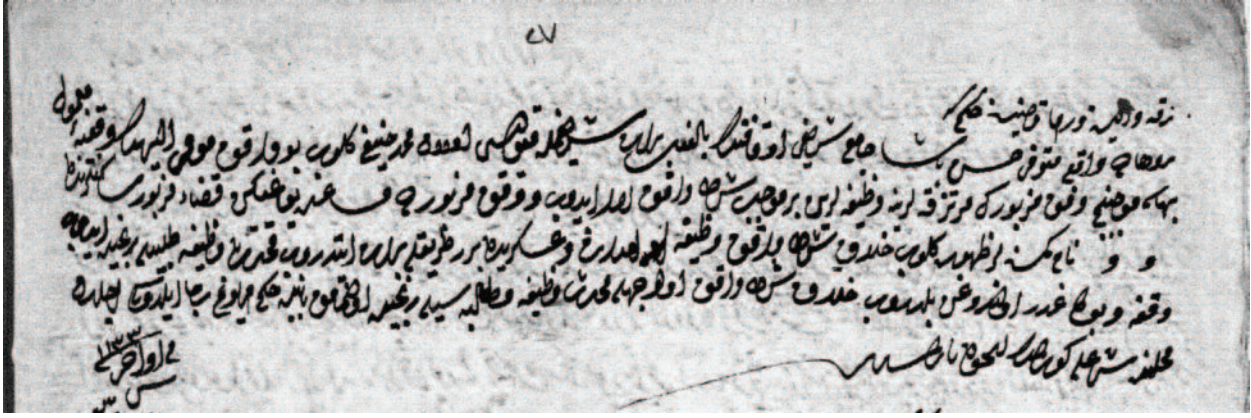
⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, (İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2010), 21, 22.

⁸ Murat Polat, “Şikâyet Defterleri ve Belgeleri Çözümlemesine Algoritmalar Bir Yaklaşım”, *Avrasya Uluslararası Araştırmaları Dergisi*, 10/31, (2022): 399; Saliha Okur Gümrükçüoğlu, “Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb'asının Şikâyetleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 61, (2012): 178.

⁹ Murat Alanoğlu, “Taşra'nın Divan-ı Hümayun'da Yankılanan Sesi: Atik Şikâyet Defterlerine Göre Diyarbekir Eyaleti'nde Sosyo-Ekonomik Kriz ve Etkileri (1650-1700)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 35/1, (2020): 5.

⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 82, 180.

¹⁰ Başak Tuğ, *Namus Siyaseti: 18. Yüzyıl Osmanlı Anadolusu'nda İrz, Şiddet, Hukuk*, Çev. Gülbin



■ Vakıflarla İlgili Şikâyet Kaydı **Kaynak:** BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 88, 27/1.

Osmanlı Devleti, adalet merkezli yönetim anlayışı doğrultusunda haksızlığa uğrayan her bireye şikâyet etme hakkı tanımıştır. Bu çerçevede halkın büyük bir kısmı bu hakkı kullanma bilincine sahip olarak şikâyetlerini Divan-ı Hümayun'a gelerek, arzuhal yazarak, mektup göndererek ya da bir temsilci aracılığıyla iletmislerdir.¹¹ Divan-ı Hümayun, Osmanlı'da en yüksek yargı mercii olarak¹² bu şikâyetler karşısında çeşitli yollarla müdahalelerde bulunmuştur. Şikâyete konu olan meseleye bağlı olarak Divan, ilgili mahallî yöneticilere hükümler göndererek, yerinde tahkikat yapılması amacıyla mübaşir göndererek, mahalline havale ederek ya da defterlere müracaat ederek haksızlığın engellenmesini istemiştir.¹³ Bu da merkezî otoritenin taşra üzerindeki denetim ve kontrol mekanizmalarını sürekli ve etkin kıldığını göstermesi açısından önemlidir.

Atık Şikâyet Defterleri'nde

Urfa'ya Dair Şikâyetler

Osmanlı taşrasında meydana gelen şikâyetlere dair belgeleri içeren Atık Şikâyet Defterleri eyalet, sancak ve kazalar düzeyinde çok geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Söz konusu defterlerde Urfa ile ilgili de şikâyetler bulunmaktadır. Urfa şikâyetlerde "Ruha" olarak geçmektedir. Arap hakimiyeti sonrasında şehre Ruha denilmesinden dolayı şikâyetlerde de bu şekilde geçmektedir.¹⁴

Atık Şikâyet Defterleri'nde Urfa ile ilgili şikâyetler vakıflar, toprak düzeni, aşiret hareketleri ve eşkıyalık olayları, borç ve miras meseleleri, evlilik ve diğer muhtelif konular etrafında yoğunlaşmaktadır. Urfa vakıflarına dair şikâyetler ağırlıklı olarak vakıf yönetimi, gelir kaynakları ve vakıf görevlileri etrafında şekillenmiştir.¹⁵

Vakfın yönetimiyle ilgili şikâyetlerde tevliyet yetkisine¹⁶ yönelik haksız müdahaleler dikkat çekmektedir. Örneğin, 1703 yılında Rakka ve Ruha kadısına yazılan hükümde, Halilürrahman Vakfı'nın tevliyet yetkisi Şeyhzâde Mehmed'e ait olmasına mukabil, Seyyid İsmail'in bu yetkiye müdahale ettiği görülmektedir. Bu müdahalenin ardından Şeyhzâde Mehmed, Divan-ı Hümayun'a giderek şikâyetini iletmıştır.¹⁷ Benzer şekilde, vakıf gelirlerine yönelik müdahaleler de şikâyet konusu olmuştur. 1731 yılında Yusuf Paşa Cami'nin gelir kaynakları arasında Koyun Pazarı'nda ve Saraçhâne yanında dükkânlar bulunmaktaydı. Bu dükkânlardaki kasap ve hallaç esnafları avarız, imdâd-ı hazariyye ve imdâd-ı seferiyye¹⁸ gibi vergilerini kanun ve defterde belirlenen miktara göre vermekteydiler. Ancak buna rağmen mütegalibeden¹⁹ kasap başı, pazar başı ve kethüdaları birlik olup esnafın akçelerini almışlardır. Bu durumu Divan'a ileten şehir halkı, tekâlif-i şakka²⁰ adı altında yapılan tahsilatın durdurulmasını ve bu tür haksızlıkların ortadan kaldırılmasını talep etmiştir.²¹

Vakıf görevlilerine ilişkin şikâyetlerde ise hizmete dair yetkiyi haksız yollardan elde etmeye çalışanların sahte beratlar veya nüfuzlu çevreler aracılığı ile müdahalelerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu durumdan mustarip olan taraflar Divan'a başvurarak hak arayışına girmiştir. Divan ise ilgili defterlere başvurarak karar vermeye çalışmıştır.²²

Urfa (Ruha) Vakıflarıyla İlgili Sorunlar", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26/4, (2024): 1818-1838.

¹⁶ Vakfın yönetiminden sorumlu olan mütevellinin vakfı şer'i hükümlere bağlı olacak şekilde yönetme işine ekseriyetle tevliyet denilmektedir. Kadir Arslanboğa, "Osmanlı Devleti'nde Vakıf Yönetiminde Tevliyet: İstanbul Örneği", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16/32, (2018): 553.

¹⁷ BOA, A. {DVNSŞKT. d. 39, 556/2367.

¹⁸ Avarız vergisi, olağanüstü hallerde ve genellikle de savaş zamanlarında hükümdarın emri ile halktan tahsil edilen bir vergi türüdür. İmdâd-ı hazariyye ve imdâd-ı seferiyye ise savaş ve barış zamanlarında halktan tahsil edilmektedir. Ömer Döşemetaş, "Osmanlı Devleti'nde Avarız Vergisi: XVII. Yüzyılın İkinci Çeyreğinde Kastamonu Örneği", *Akademik Matbuat*, 3/2, (2019): 30; Halil Sahillioğlu, "Avarız", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 109; Kâmil Çolak, "İnebahtı Muhafızlarının 1797 Tarihli İmdâd-ı Hazariyye Gelirleri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, (2009): 47, 48.

¹⁹ Zorba ve gaddar kimselere denilmektedir. Urfa'da mütegalibele hareketleri için şu çalışmaya bk. Murat Polat, *XVIII. Yüzyılda Ruha'da Mütegalibele Hareketleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023).

²⁰ Vergi kuralına uymayan ve ekseriyetle haksız kabul edilen yükümlülüklerdir. Ahmet Tabakoğlu, "Tekâlif", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 336.

²¹ BOA, A. {DVNSŞKT. d. 132, 61/1.

²² BOA, A. {DVNSŞKT. d. 80, 461/2.

Akgün, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2023), 15.

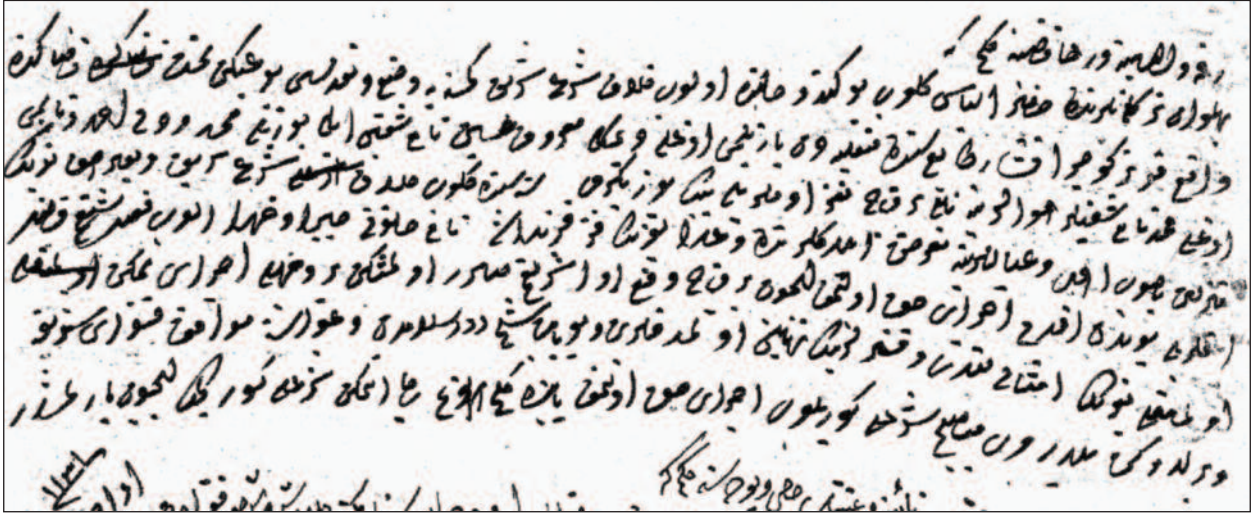
¹¹ Berna Torkak, *Atık Şikâyet Defterlerinde Ayntab, Diyarbakır ve Ruha (1649-1837)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), 1, 5, 67.

¹² Ahmet Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, (Ankara: Phoenix, 2020), 68.

¹³ Abdullah Ekinci ve Berna Torkak, "Atık Şikâyet Defterleri'nde Urfa (Ruha) Vakıflarıyla İlgili Sorunlar", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26/4, (2024): 1821.

¹⁴ Abdullah Ekinci ve Kazım Paydas, *Taş Devrinden Osmanlıya Urfa Tarihi*, (Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2008), 3.

¹⁵ Konuyla ilgili şu çalışmaya bk. Abdullah Ekinci ve Berna Torkak, "Atık Şikâyet Defterleri'nde



■ Afşar Taifesine Mensup Şahısların Fiil-i Şen'i Kastında Bulunduğuna Dair Şikâyet **Kaynak:** BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 82, 403/1..

Urfa'da vergiyle ilgili şikâyetlerde, mükelleflerin yasal yükümlülüklerini yerine getirmelerine rağmen yerel idareciler veya memurlar tarafından kanun ve defterlere aykırı şekilde vergi taleplerinde bulundukları görülmektedir. Örneğin, 1770 yılında Urfa kazası sakinleri, zabıtların rüsûm-ı raiyyet²³ kapsamında olmayan köylülerden reaya oldukları gerekçesiyle vergi istemelerinden dolayı şikâyetçi olmuşlardır. Karaşanoğulları'ndan Eyyüb, Hüseyin ve Musa'nın şikâyetine nazaran rüsûm-ı raiyyet olmamalarına rağmen zabıtları *siz bu köyün reayasınız* diyerek haksız vergi talebinde bulunmuştur.²⁴ Yine 1677 yılında Rakka beylerbeyi Dilaver'in²⁵ Urfa halkıdan haksız ve keyfi vergi talep ettiği belgelenmiştir. Urfa her ne kadar idarî olarak Rakka'ya bağlı olsa da bu bağlılık hukuka ve kanuna aykırı vergi tahsilini meşru kılmamaktadır. Nitekim yapılan şikâyet sonrası alınan paraların iade edilmesi istenmiştir.²⁶

Urfa'da toprak rejimiyle ilgili şikâyetlerde ise tasaruf, tahsilat ve mülkiyet sınırları gibi meseleler öne çıkmaktadır. Tımar, iltizam ve malikâne sistemlerinde sınırların ihlal edilmesi, tahvil işlemleri ve ortak tımar anlaşmazlıkları yaygın olduğu görülmektedir. Söz gelimi 1722 yılında Urfa sakinlerinden Ali veledi Halil, Bozabad nahiyesine bağlı Konak köyündeki ortak tımarı paylaştığı ortağının, kendi hissesine razı olmayarak mahsul ve rüsûmatı haksız yere el koyduğunu belirterek şikâyetçi olmuştur. Bu nevi toprak ihtilaflarında Divan, vakıflara ilişkin davalarda olduğu gibi defter kayıtlarına dayanarak hüküm vermiştir.²⁷

Borçla ilgili meselelerde borç ilişkileri her ne kadar temessük gibi belgelerle güvence altına alınmış olsa da bu belgenin inkâr edilmesi veya borçların ödenmemesi anlaşmazlıklara neden olmuştur. 1733 yılına ait bir örnekte, Ali adlı şahsın hem alacağını bir türlü tahsil edememesi hem de temessüğün karşı tarafın geçersiz sayması üzerine Divan'a şikâyetini ilettiği görülmektedir. Müştekanın konar-göçer olması Divan nezdinde bir engel teşkil etmemiştir. Zira Divan, bunların nerede bulunurlarsa orada adaletin uygulanmasını talep etmiştir.²⁸ Miras davaları bağlamında ise vefat eden bireylerin geriye kalan muhalefatın²⁹ paylaşılması ve borçların tasfiye edilmesiyle ilgili sorunların yaşandığı görülmektedir. Kimi durumlarda mirasçılar, ölen kişinin borçlarını ödemeyi kabul etmeyerek alacaklı tarafın haklarını ihlal etmiştir. Bu gibi ihtilaflarda alacaklı olanlar, Divan-ı Hümayun'a başvurarak alacaklarının tahsilini talep etmişlerdir.³⁰

Defterlerde aşiretlerle ilgili çeşitli şikâyetlerin olduğu görülmektedir. Göçebe ve yarı göçebe bir hayat tarzı süren aşiretler gerek yerleşik halkla gerekse de kendi içlerinde çeşitli çatışmalara girerek şikâyetle neden olmuşlardır. Bu şikâyetler arasında gasp, yağma, cinayet ve cinsel saldırıları gibi suçlamaların olduğu tespit edilmiştir. Müşteka ve müşteki olarak Divan'a başvuran aşiret mensupları Urfa'da huzursuz ve güvensiz bir ortamın oluşumuna neden olmuşlardır.³¹ Örneğin, 1704 yılında Selahaddin, Berazi aşiretinin Didanlı oymağından Halid'in kardeşini öldürmesi üzerine Divan'a şikâyetini iletmıştır.

²³ Raiyyetin ödemekle yükümlü olduğu vergidir. Halil İnalçık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", *Belleten*, 23/92, (1959): 595.

²⁴ BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 179, 262/2.

²⁵ Rakka'da hem Koca Dilaver Paşa hem de Deli Dilaver Paşa beylerbeyi olarak görev yapmıştır. Şikâyetle konu olan Deli Dilaver Paşa'dır. Abdullah Ekinci ve Berna Torkak, "Urfa ve Birecik'te Zulmün Öznesinde İki İsim Rakka Beylerbeyleri Dilaverler", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22/2, (2022): 589-610.

²⁶ BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 6, 47/202.

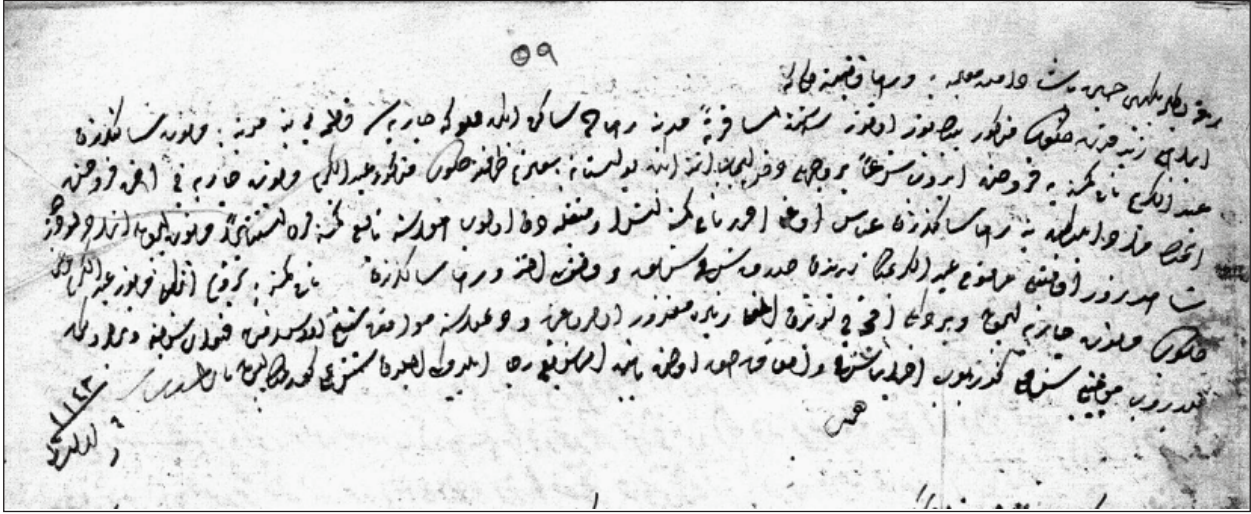
²⁷ BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 97, 130/2.

²⁸ BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 141, 479/2491.

²⁹ Ölen kişilerin geride bırakmış olduğu mal ve eşyalara muhalefat denilmektedir. Belgelerde tereke ve metrukat kelimeleri de geçmektedir. Tahsin Özcan, "Muhalefat", *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30: 405.

³⁰ BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 88, 118/1.

³¹ BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 41, 407/1803; BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 97, 460/3; BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 110, 592/3; BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 121, 94/2; BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 18, 89/425; BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 82, 403/1.



■ Cariye Satışına Dair Şikâyet Kaynak: BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 123, 59/1.

Selahaddin'in şikâyeti üzerine Divan olayın çözüm sürecini yerel düzeyde gerçekleşmesini istemiştir.³² Yine 1727 yılında Mirdasi aşiretinden Halife, Rumkale'ye bağlı Oyumağaç mevkiinde Hasan adlı şahsın kendisinden haksız bir şekilde yüz altmış kuruş aldığını beyan ederek şikâyetçi olmuştur.³³ Gerek bu olayda gerekse de diğer olaylarda Urfa halkının uğramış oldukları haksızlık karşısında merkezi adalet sistemini kullandıklarını ve buna güven duyduklarını göstermektedir. 1696 yılındaki bir diğer şikâyetle ise Karakeçili aşiretine mensup bir kişinin, Berazi aşireti üyesinin zulmüne maruz kaldığı görülmektedir.³⁴ Cinsel saldırıyla ilgili şikâyetlerde ise Afşar aşiretinin olayın faili olarak bulunmuştur. Söz konusu olayda *fiil-i şen'i* yani tecavüz kastı suçlaması yer almaktadır. Bu olayın faileri mütegalibe ve eşkıya olarak adlandırılıp kendilerine tabi adamlar ile birlikte hareket etmişlerdir.³⁵ Defterlerde eşkıyalık olaylarına dair kayıtlar incelendiğinde ise bu faaliyetlerin kimi zaman aşiret mensuplarının girişimleriyle kimi zaman da yerel güç odaklarıyla *yek dil* ve *yek cihet* olarak karşımıza çıktığı tespit edilmiştir. Aşiret bağlamında ya da başka adlar altında toplanan bu gruplar Urfa halkına ciddi zararlar vermişlerdir.³⁶

Atik Şikâyet Defterleri'nde evlilikle ilgili şikâyetlerde kadınların bilhassa mehir, boşanma ve nikah akdine dair konularda davacı sıfatıyla mahkemeye başvurdukları görülmektedir. Mehir, evlilik akdiyle birlikte kocanın karısına vermekle yükümlü olduğu malî bir haktır.³⁷ İslam hukuku çerçevesinde kadının mülkiyetinde tasarruf edeceği bir bedel olarak tanımlanmaktadır.³⁸ Nikah

akdinden önce kadına verilen mehre; *mehr-i muaccel*, nikah sonrasında verilmesi taahhüt edilen mehre ise *mehr-i müeccel* denilmektedir.³⁹ Şikâyetlerde boşanma sonrasında mehrini alamayan kadınların hakkını aramak üzere mahkemeye başvurdıkları görülmektedir. Bu bağlamda 1710 yılına ait bir hüküm kadının aile içi hukuk mücadelesine dair dikkat çekici bir örnek sunmaktadır. Şikâyetle ismi belirtilmeyen kadın, Rakka alaybeyi olup halen Urfa'da ikamet eden eşi Mustafa Ağa'dan boşandığını, fakat mehrini ve ailesinden kendisine intikal eden ev ve eşyaları alamadığını ifade ederek Divan-ı Hümayun'a müracaat etmiştir. Kadının yaşamış olduğu mağduriyet üzerine Divan, olaya dair bir mübaşir tayin ederek meselenin araştırılmasını ve gereğinin yapılmasını istemiştir. Söz konusu bu örnek Osmanlı kadınının sadece mahkemeye başvurma hakkına sahip olduğunu değil, aynı zamanda aktif bir birey olarak hukukî sürecin içinde yer aldığını göstermektedir.⁴⁰

Osmanlı hukuk sistemi içinde kadınlara dair şikâyetlerin bir diğer önemli boyutu cariyelik kurumu etrafında şekillenmektedir. Cariyelik savaş esiri olarak alınan kadınların köle statüsünde alınıp satılmasını ihtiva eden bir kurumdur.⁴¹ Cariyelik İslam hukukunda belirli sınırlar çerçevesinde düzenlenmiş olmasına rağmen uygulamada kadınlar açısından ciddi mağduriyetler doğurabilmiştir. 1729 yılına ait bir hüküm cariyelik kurumunun sosyal ve hukukî boyutlarını kadın bakış açısından değerlendirmek açısından önem arz etmektedir. Rakka Beylerbeyi Hüseyin Paşa'ya ve Ruha kadısına yazılan belgede, Urfa'da geçici olarak bulunan İbrahim, cariyesi Fatma'yı Urfa sakinlerinden Abdülkerim'e satmıştır.⁴²

³² BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 41, 407/1804.

³³ BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 110, 592/3.

³⁴ BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 18, 89/425.

³⁵ BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 82, 403/1.

³⁶ BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 98, 257/3.

³⁷ H. İbrahim Acar, "Mehrin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 17, (2011): 367.

³⁸ Hadi Sağlam, "İslam Hukukunda Mehir Evlilik Sigortası mıdır?", *Universal Journal of Theo-*

logy, 1/1, (2016): 2.

³⁹ Mehmet Akif Aydın, "Mehir", *DLA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28: 390.

⁴⁰ BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 55, 273/5.

⁴¹ Abdullah Ekinci ve Esra Yavuz, "Memlûk Devleti'nde Cariyelerin Sosyal Hayatta Etkisi", *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 22, (2020): 60.

⁴² 1869 yılına ait bir mahkeme kaydında Hüseyin Paşa mahallesi sakinlerinden Ahmed oğlu Ha-

Fakat İbrahim'in İstanbul'a gitmesinin ardından Abdülkerim cariyeyi yeniden satmak istemiştir. Bu sırada Urfa'da mütegalibe ve eşirra⁴³ olarak tanımlanan Abbas oğlu Ahres ? cariyeyi alıkoyduğu gibi yalancı şahitlerle de onu azatlı göstererek başka biriyle evlendirmiştir. Bunun üzerine Abdülkerim verdiği bedelin iadesini talep etmiştir. İbrahim ise Abdülkerim'e sattığını ve *şer'an bervechle dahl icap* etmediğini belirtmektedir. Yani *şer'i* olarak aralarında satış ve para konusunda bir sorun olmadığını belirterek haklı olduğunu vurgulamaktadır. Ancak Abdülkerim mağdur olduğunu ve bu mağduriyetini gidermek amacıyla da şeyhülislamdan fetva almıştır. Yaşanan olaydan sonra İbrahim haksızlığa uğradığını düşünerek Divan'a şikâyetini iletmıştır. Divan ise olayın araştırılıp ona göre herkesin hakkı ne ise onun verilmesini istemiştir.⁴⁴ Söz konusu olayda Fatma'nın durumu gerek hukukî gerekse de ahlaki açıdan son derece düşündürücüdür. Mevcut şikâyet, onun zorla elinden alınarak azatlı statüsü kazandırıldığı ve kendi rızası dışında evlendirildiğini ortaya koymaktadır. Hem hukuken bir mal gibi satılan Fatma, hem de iradesi hilafına evlilik kurumuna dahil edilmiştir. Söz konusu bu örnek cariyelik müessesesinin kadınlar açısından bir hak ihlaline dönüşebileceğini ve belirsizlik yaratabileceğini göstermektedir.

Sonuç

Atik Şikâyet Defterleri'ndeki Urfa ile ilgili şikâyetler, Osmanlı taşrasında sosyal, idarî ve hukukî işleyişin detaylarını ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. İncelenen defterlerde, Urfa halkının vakıfların işleyişi, kanunsuz vergi talepleri, toprak tasarrufu ve tahsilat problemleri, borç ve miras anlaşmazlıkları, evlilik ve boşanma meseleleri ile aşiret çatışmaları ve eşkıyalık faaliyetleri gibi birçok konularda şikâyetlerinin olduğu görülmektedir. Urfa vakıflarıyla ilgili şikâyetler, özellikle vakıf yöneticilerine, hizmetlilerine ve gelirlere yönelik müdahaleler etrafında yoğunlaşmaktadır. Bu gibi haksız uygulamalara karşı gerek haklı taraf gerekse de haksız taraf ellerindeki beratları bir savunma aracı olarak kullanmışlardır. Bu savunma aracı, Divan'ın defterlere müracaat etmesi sonucunda hangi tarafın haklı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Vergi konusunda ise, halk vergilerini ödemesine rağmen *şer'i* ve örfî hukukta karşılığı olmayan ilave talepler ile karşı karşıya kalmıştır.

Bu da haliyle şikâyetlere yol açmıştır. Toprak rejiminde de toprağın tasarrufu ve tahsilat işlemlerinde gerçekleşen müdahalelerin halkı mağdur ettiği anlaşılmaktadır.

Borç ve miras meselelerinde alacaklıların, alacaklarını tahsil etme noktasında güçlük çektikleri görülmektedir. Evlilik, boşanma, nikah ve mehir konularında kadınların mahkemeye başvurmaları, onların yargı önündeki aktif rollerini göstermektedir. Cariyelik uygulamasıyla ilgili şikâyetlerde cariyeleri alan veya satan kişiler arasında yaşanan ihtilafların olduğu görülmektedir. Ayrıca Urfa'daki aşiret mensupları arasında hem kendi içlerinde hem de farklı aşiretlerle aralarında yaşanan çatışmalar gaspa, yağmaya, adam öldürmeye ve cinsel saldırılara neden olmuştur. Aşiretlerin bu hareketlerinin yanı sıra eşkıyalık faaliyetleri de yerel halk üzerinde güven tehdidi oluşturmuştur. Eşkıyaların kimi zaman yerel yöneticiler ya da diğer güç odaklarıyla ittifak kurması Urfa'da istikrarsız ve güvensiz bir ortamın doğmasına yol açmıştır.

Tüm bu şikâyetlerden hareketle Urfa halkının uğramış olduğu haksızlık karşısında Divan-ı Hümayun'a başvurarak adalet arayışlarını sürdürdüklerini göstermektedir. Halk kendisi Divan'a giderek, mektup, arzuhal veya adam göndererek meramını merkeze ulaştırmaya çalışmıştır. Divan da mübaşir göndererek, mahalline havale ederek ya da kayıtlı bilgilere müracaat ederek meseleleri çözmeye çalışmıştır. Bu durum Osmanlı taşrası ve merkez arasındaki karşılıklı bir bilgi akışını ve denetim mekanizmasını da gözler önüne sermektedir. Şikâyetler karşısında kayıtsız kalmayan merkezî otorite müdahalelerde bulunarak denetleyici ve düzenleyici iradesini ortaya koymuştur.

lil'in kızı Zemzem'in cariyesini sattığı görülmektedir. 12 yaşındaki Nehir, Osman Ağa tarafından Halep'e götürülerek Himmet Ağa'ya 1600 kuruş karşılığında satılmıştır. Halil Çoban, 206/3 Numaralı Urfa Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (367-602), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 320.

⁴³ Sözlükte şerir, fesat karıştıran ve kötülük eden manasına gelmektedir. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1999), 237; Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2004), 117.

⁴⁴ BOA, A.İDVNS. ŞKT. d. 123, 59/1.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

(BOA)Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

- BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 6, 47/202.
- BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 18, 89/425.
- BOA, A. {DVNSŞKT. d. 39, 556/2367.
- BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 41, 407/1803.
- BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 41, 407/1804.
- BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 55, 273/5.
- BOA, A. {DVNSŞKT. d. 80, 461/2.
- BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 82, 403/1.
- BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 88, 27/1.
- BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 88, 118/1.
- BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 97, 130/2.
- BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 97, 460/3.
- BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 98, 257/3.
- BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 110, 592/3.
- BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 121, 94/2.
- BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 123, 59/1.
- BOA, A. {DVNSŞKT. d. 132, 61/1.
- BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 141, 479/2491.
- BOA, A. {DVNS. ŞKT. d. 179, 263/2

Telif ve Tetkik Eserler

- Acar, H. İbrahim, “Mehrin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 17, (2011): 367-388.
- Aktaş, Necati, “Atik Şikâyet Defteri”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 4: 68. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Alanoğlu, Murat, “Taşranın Divân-ı Hümâyûn’da Yankılanan Sesi: Atik Şikâyet Defterlerine Göre Diyarbakir Eyâleti’nde Sosyo-Ekonomik Kriz ve Etkileri (1650-1700)”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 35/1, (2020): 1-38.
- Arslanboğa, Kadir, “Osmanlı Devleti’nde Vakıf Yönetiminde Tevliyet: İstanbul Örneği”. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16/32, (2018): 551-558.
- Aydın, Mehmet Âkif, “Mehir”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 28: 389-391. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi. İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2010.
- Çoban, Halil, *206/3 Numaralı Urfa Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (367-602)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Çolak, Kâmil, “İnebahtı Muhafızlarının 1797 Tarihli İmâd-ı Hazariyye Gelirleri”. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (2009): 47-52.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1999.
- Döşemetaş, Ömer, “Osmanlı Devleti’nde Avarız Vergisi: XVII. Yüzyılın İkinci Çeyreğinde Kastamonu Örneği”. *Akademik Matbuat*, 3/2, (2019): 25-48.
- Ekinci, Abdullah ve Paydaş, Kazım, *Taş Devrinden Osmanlıya Urfa Tarihi*. Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2008.
- Ekinci, Abdullah ve Torkak, Berna, “Atik Şikâyet Defterleri’nde Urfa (Ruha) Vakıflarıyla İlgili Sorunlar”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26/4, (2024): 1818-1838.
- Ekinci, Abdullah ve Torkak, Berna, “Urfa ve Birecik’te Zul-

mün Öznesinde İki İsim Rakka Beylerbeyleri Dilaverler”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22/2, (2022): 589-610.

- Ekinci, Abdullah ve Yavuz, Esra, “Memlûk Devleti’nde Cariyelerin Sosyal Hayatta Etkisi”. *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 22, (2020): 59-73.
- Emecen, Feridun, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3/5 (2005): 107-139.
- İnalcık, Halil, “Osmanlılar’da Raiyyet Rûsûmu”. *Belleten*. 23/92 (1959): 575-610.
- Kovacs, Nandor Erik, “17. Yüzyılda Divan-ı Hümâyûn’un Şikâyet Defterleri”. *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi 1*. (21-23 Kasım İstanbul). Haz. Mehmet Yıldırım, Songül Kadioğlu. 273-284. Ankara: Korza Basım, 2013.
- Küçük, Mustafa, “Divân-ı Hümâyûn Şikâyet Defterlerinin Değerlendirilmesi”. *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 18, (2013): 116-124.
- Majer, Hans Georg, *Das Osmanische Registerbuch der Beschwerden (Şikâyet Defteri) vom Jahre 1675*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften 1984.
- Mumcu, Ahmet, *Divan-ı Hümâyûn*. Ankara: Phoenix, 2020.
- Okur Gümrükçüoğlu, Saliha, “Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb’asının Şikâyetleri”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 61/1 (2012): 172-206.
- Özcan, Tahsin, “Muhallefât”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 30: 405-406. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Polat, Murat, “Şikâyet Defterleri ve Belgeleri Çözümlemesine Algoritmik Bir Yaklaşım”. *Avrasya Uluslararası Araştırmaları Dergisi*, 10/31, (2022): 397-429.
- Polat, Murat, *XVIII. Yüzyılda Ruha’da Müttegallibe Hareketleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023.
- Sağlam, Hadi, “İslâm Hukukunda Mehîr Evlilik Sigortası Mıdır?”. *Universal Journal of Theology*, 1/1, (2016): 1-19.
- Sahillioğlu, Halil, “Avârız”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 4: 108-109. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2004.
- Tabakoğlu, Ahmet, “Tekâlif”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 40: 336-337. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Torkak, Berna, *Atik Şikâyet Defterlerinde Ayntab, Diyarbakir ve Ruha (1649-1837)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023.
- Tuğ, Başak, *Namus Siyaseti: 18. Yüzyıl Osmanlı Anadolu’su’nda Irz, Şiddet, Hukuk*. Çev. Gülbün Akgün. İstanbul: İletişim Yayınları, 2023.
- Tuğluca, Murat, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016.
- Tunç, Muhammet Nuri, “Atik Şikâyet Defterleri’nin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri”. *Osmanlı’da Toplum, Şehir ve Ticaret*. Cilt: 1. Ed. Erkan Işıktaş, Muhammet Nuri Tunç. 293-326. Ankara: Sonçağ Akademi, 2021.
- Tunç, Muhammet Nuri, “Atik Şikâyet Defterleri’nin Vakıf Araştırmalarındaki Yeri: 36 Numaralı Atik Şikâyet Defteri Örneği”. *Vakıflar Dergisi*, 57, (2022): 77-96.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

Urfa'dan İstanbul'a
Mesleki ve Kültürel Yolculuk

Eczacı Halil Nejat Sezer'in Biyografisi Üzerine Bir İnceleme

Dr. Mustafa DAĞ*

Öz

Erken Cumhuriyet döneminin önemli sağlık personellerinden biri olan Urfa doğumlu Eczacı Halil Nejat Sezer'in biyografisinin ele alındığı bu çalışmada, eğitim hayatı, ailesi, meslekî gelişimi ile Birecik, Karaman ve İstanbul'un Moda semtinde açmış olduğu eczanelerle sürdürmüş olduğu eczacılık faaliyetlerine odaklanılmıştır. Eczacılık mesleğinin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde kazanmış olduğu yeni kurumsal ve toplumsal konum, Sezer'in kariyeri özelinde somut bir örnek olarak ele alınmıştır. Ayrıca erken Cumhuriyet taşrasından metropole uzanan yaşam hikâyesiyle; Sezer'in kimlik inşası ve meslekî saygınlık kazanımının nasıl şekillendiği üzerinde durulmuştur. Arşiv belgeleri, Araştırma-inceleme eserler, kişisel arşivlerden elde edilen bilgi, belge ve görsellerle hazırlanan bu biyografik çalışma aynı zamanda erken dönem Türkiye sağlık tarihine ve eczacılık mesleğinin sosyal tarihine katkı sunmayı hedeflemektedir. Yürütülen çalışmalar neticesinde Halil Nejat Sezer'e dair birçok bulgu mevcuttur. Bunlardan bazıları, 17 Ağustos 1899'da Urfa'da doğduğu, 1931'de Azize Naima Hanım ile evlendiği, ilk, orta ve lise eğitimi Urfa'da tamamladıktan sonra 1922-1925 yılları arasında İstanbul Eczacılık Mektebi'nde üniversite eğitimini aldığı, 1928-1934 yılları arasında Birecik'te, 1934-1937 yılları arasında Karaman'da ve son olarak 1937-1943 yılları arasında İstanbul'da eczacılık yaptığıdır.

Anahtar Kelimeler: Urfa, Halil Nejat Sezer, Melih Ziya Sezer, Yeni Moda Eczanesi, Eczacılık Tarihi.

An Examination of the Life of Pharmacist Halil Nejat Sezer: A Professional and Cultural Trajectory from Urfa to Istanbul

Abstract

This study focuses on the biography of Pharmacist Halil Nejat Sezer, one of the prominent healthcare professionals of the early Republican period, who was born in Urfa. It examines his educational background, family life, professional development, and his pharmaceutical activities carried out through the pharmacies he established in Birecik, Karaman, and the Moda district of Istanbul. The evolving institutional and social status of the pharmacy profession during the transition from the Ottoman Empire to the Republic of Turkey is explored through the concrete example of Sezer's career. Moreover, the study emphasizes how Sezer's identity formation and attainment of professional prestige were shaped by his journey from a provincial setting in the early Republic to the metropolitan center. Drawing upon research studies, personal archives, documents, and visual materials, this biographical work also aims to contribute to the early history of healthcare in Turkey and to the social history of the pharmacy profession. As a result of the research conducted, numerous findings have emerged regarding Halil Nejat Sezer. Among these are that he was born on August 17, 1899, in Urfa; married Azize Naima Hanım in 1931; completed his primary, secondary, and high school education in Urfa; and pursued his university education at the Istanbul School of Pharmacy between 1922 and 1925. He practiced pharmacy in Birecik from 1928 to 1934, in Karaman from 1934 to 1937, and finally in Istanbul from 1937 to 1943.

Keywords: Urfa, Halil Nejat Sezer, Melih Ziya Sezer, Yeni Moda Pharmacy, History of Pharmacy.

* Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-posta: mustafadag@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4571-8115.

Giriş

Büyük Selçuklu İmparatorluğu ile Anadolu Selçuklu Devleti dönemindeki tıp ve eczacılık genel itibarıyla İslam Uygarlığının izlerini taşımaktadır.¹ Bu dönemlerde çok sayıda hastane kurularak usta-çırak yöntemiyle hekim ve eczacılar yetiştirilmeye çalışılmıştır.² Osmanlı Devleti ise kendisinden önce kurulan hastane ve tıp merkezlerine ek olarak yenilerini eklemiştir. İnşa edilen Darüşşifalarda hekimlere yardımcı olmak ve yazılan reçeteleri hazırlamak amacıyla aşşâb veya saydalân olarak isimlendirilen yardımcılar görevlendirilmiştir. Saydalânlar kendi içlerinde edviyeci, şerbetçi ve eczacı olarak sınıflandırılmıştır.³

19. yüzyılda Osmanlı tıp ve eczacılığında önemli bir gelişme meydana gelmiştir. Zira Batı dünyasıyla artan ilişkiler eczacılık mesleğinin de Batı dünyasının etkisine girmesine neden olmuştur. Avusturyalı Dr. Charles Ambroise Bernard tarafından Mektebi Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'ye bağlı olarak Eczacı Sınıfı açılarak eczacılık alanında modern öğretime geçiş yapılmıştır.⁴ Bir eczanede altı ay staj yapan ve giriş sınavını kazanan öğrenciler Eczacı Sınıfı'na alınmaktaydı. Daha sonra sırasıyla 1 Mart 1867 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane, 1876 yılında Haydarpaşa Askeri Sağlık Mektebi, 1903 yılında Şam Tıbbiye Mektebi⁵ ve 1909 senesinde Eczacı Mektebi açılmıştır. Eyüp'te bulunan Eczacı ve Veteriner Rüştîyesi ile Çengelköy'de yer alan Tıbbiye İdadisinde eğitim alıp tamamlayan öğrenciler yukarıda isimleri sayılan yüksekokullarda eczacılık eğitimi almaktaydı.⁶

Osmanlı İmparatorluğu döneminde sağlık alanında hizmet veren eczanelerin son derece yetersiz olmasına bağlı olarak halka ilaç temininde imparatorluk genelinde olduğu gibi Urfa gibi taşra vilayetlerde otçu, odçu, attar veya dermenci adı verilen geleneksel ilaç üreticileri bu ihtiyacı gidermiştir. Modern anlamda eczacılık yapan kişiler ise çoğunlukla misyonerlerden oluşmaktadır. Zira son dönem Osmanlı taşrasında çoğu hastane misyonerler tarafından kurulup idare edilmiştir.⁷



■ Ecz. Halil Nejat Sezer

Urfa'da misyonerler tarafından 1897'de inşa edilen İsviçre Alman Hastanesi'ne bağlı olarak bir eczane de işletilmiştir. Bu eczanede hekim olan Dr. Abraham Attarian ayrıca eczacılık görevini de icra etmiştir.⁸ Aynı hastanede 1897'de eczacı kalfası Avedis ve Eczacı Sarkis Aprahamian Efendi görev yapmıştır.⁹ Alman Hastanesi'nde 1916 yılında Eczacı çırağı Bedros Efendi görev icra etmiştir.¹⁰

Urfa Hamidiye (Gureba Hastanesi) Hastanesi'nde 1904 yılında faaliyete geçtikten kısa bir süre sonra bir eczane açılmıştır. Bu eczane modern anlamda kentte faaliyete alınan ilk işletme olmuştur.¹¹ Hamidiye Hastanesi'nde 1906/1907 yılında Eczacı Arkiri Efendi, Eczacı Eksanfon Patridis Efendi¹² ile 1908'de ise Eczacı Karakin Efendi ve yardımcısı Mıgırdiç Efendi hastane bünyesinde eczacılık faaliyetlerini yürütmüşlerdir.¹³

¹ Ekinci, Abdullah, *Antik Çağ'dan Osmanlıya Urfa'da Sağlık, Şehir Ve İrfan*, Sayı 5, Ankara 2017. s.5-18;Ekinci, Abdullah, *Edessa Okulu ve Tıp Hastanesi, Şehir Ve İrfan*, Sayı 5, Ankara 2017. s. 20-32.

² Eriş Asil, "Dünden Bugüne Eczacılık", *Meslek İçi Sürekli Eğitim Dergisi*, (2000), s. 14.

³ İsmail Yaşayanlar, "Osmanlı Bursa'sında Eczaneler, Eczacılar ve Eczacılar (1861-1919)", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 28, (2015), s. 114.

⁴ Hülya Öztürk, Cezmi Karasu, "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin Kurucusu Charles Ambroise Bernard'ın Eserleri ve Osmanlıya Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Adli Tıp Bülteni*, C. 19, S. 3, (2014), s. 125-126.

⁵ H. Kadırcan Keskinbora, "Osmanlı'nın Suriye'ye Son Hizmetlerinden Şam Tıp Fakültesi Zorunluluktan mı Kuruldu", *Lokman Hekim Dergisi*, C. 7, S. 2, (2017), s. 78.

⁶ Gülbin Özçelikay, Eriş Asil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Klasik ve Modern Eczacılık Eğitimi ve Öğretimi", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, İstanbul, 12-15 Haziran 1999, İslam, Tarihi, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul: 2001, s. 439-440.

⁷ Mustafa Dağ, *Cumhuriyet Döneminde Urfa'da Sağlık (1923-1950)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa: 2018, s. 51.

⁸ İsmail Asoğlu, *Birlikten Yol Ayrımına Urfa Kazasında Gayrimüslimler (1880-1910)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa: 2019, s. 241.

⁹ Ekinci, Abdullah, Asoğlu, İsmail, *Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Misyoner Hekimler ve Urfa'daki Faaliyetleri*, Şehir Ve İrfan, Sayı 5, Ankara 2017. s.105-117; A. Cihat Kürkçüoğlu, *Urfa Fotoğrafları Evvel Zaman İçinde*, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Şanlıurfa: 2011, s. 543.

¹⁰ BOA. DH. ŞFR. Dosya No: 528, Gömlek No: 54.

¹¹ Dağ, a.g.t., s. 51.

¹² BOA. DH. MKT. Dosya No: 1186, Gömlek No: 65.

¹³ Asoğlu, a.g.t., s. 278.



Gureba Hastanesi eczanesinde daha önceki süreçte Yuvakim Adliyan Efendi namında bir eczacı işletmekte ancak eczacılık görevinden istifa etmesi üzerine yerine 1909 yılında Eczacı Mihail Todor Efendi atanmıştır.¹⁴

Son dönem Osmanlı taşrasında misyoner eczacıların yanı sıra yerli Müslüman eczacıların da yetiştirildiği görülmektedir. Bu bağlamda Urfa'da tespit edilebilen ilk isim Mehmet Zeki Anlağan'dır. 1919 yılında kentin ilk serbest eczanesi olan Şifa Eczanesini açmıştır. Eczane 1954 yılına kadar bölge halkına sağlık alanında hizmet vermiştir.¹⁵ Bir diğer Müslüman eczacı Musa Kazım Yazgan Bey'dir. Üniversite eğitimini tamamlayıp İstanbul'da Rum bir eczacının yanında stajını tamamladıktan sonra 1924 yılında Urfa'da Musa Kazım Eczanesi'ni açmıştır.¹⁶ Veysi Ziya Bey, 1922 yılında eğitimine başlayıp 1926'da başarılı bir şekilde eğitimini tamamladıktan sonra Sarayönü Caddesi'nde Nural Eczanesi'ni açmıştır.¹⁷ Bu eczacılar dışında konumuzun muhtevasını da oluşturan Halil Nejat Sezer Bey'in 1928 yılında Birecik'te Yeni Eczane adıyla açmış olduğu sağlık kurumu da erken Cumhuriyet döneminde işletilen bir diğer önemli işletme olmuştur.

Halil Nejat Sezer

Halil Nejat Sezer Bey, 17 Ağustos 1899 tarihinde Urfa'da dünyaya gelmiştir. Sicil nüfus kayıtları incelendi-

ğinde Urfa merkeze bağlı Kadioğlu Mahallesi'nde 76/1 numaralı hanede ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Halil, Urfa'nın eşraflarından olan Hacı Hamadi Bey ile Rahime Hanım'ın beş çocuğundan biridir. Köken olarak Türkmen olan Hacı Hamadi ve Rahime Hanım'ın Halil Nejat dışında Zeliha, Hakkı, Müslim ve İsmet isiminde dört çocukları dünyaya gelmiştir. Hacı Hamadi Bey, Urfa'da ziraat işi ile aile geçimini sağlarken Rahime Hanım ev hanımıdır. İki kız ve 3 erkek çocuğundan sadece Halil Nejat eğitim hayatına devam etmiş diğer kardeşler ise babalarının mesleği olan tarım ile uğraşmışlardır.¹⁸

Halil Nejat Bey'in evliliğine bakıldığında ise mesleği gereği Birecik'te açmış olduğu eczane için sık sık İstanbul'a seyahatler düzenlemekteydi. Bu seyahatlerden birinde Azize Naime Hanım ile tanışacaktır. Halil Bey, ecza depolarıyla görüşmek için gittiği İstanbul'da Eczacı Ali Rıza Aslıhan Bey'in eczanesinde otururken Naime Hanım ile tanışmıştır. Naime Hanım ile annesi Fitnat Can Hanım, Eczacı Ali Rıza Bey'in aile dostlarıdır. Hatta Halil Nejat Bey'in niyetini öğrenince Ali Rıza Bey; "oğlum onlar taşraya kız vermez ümitlenme" diyerek bu işe girişmemesini tavsiye etmiştir. Naime Hanım Veteriner Albay Mehmet Ziya (Atik) Bey ile Fitnat Can Hanım'ın kızıdır. Naime Hanım, 15 Mart 1912 tarihinde dünyaya gelmiştir. Babası kendisi doğduktan kırk gün sonra Balkan Savaşı'nda şehit düşmüştür.

¹⁴ BOA. DH. MKT. Dosya No: 2902, Gömlek No: 88.

¹⁵ Çetin Anlağan, *Sıyın İki Yakasında*, Boyut Yayıncılık, İstanbul: 2011, s. 12-13.

¹⁶ Ramiz Fidan, "Kazım Yazgan", *Bursa Eczacı Odası Bülteni*, S. 36, (2005), s. 32-33.

¹⁷ Cihat A. Kürkçüoğlu, "100 Yıl Önceki Urfa'dan İki Portre: Avukat Ziya Nural ve Oğlu Eczacı Veysi Ziya Nural", *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, S. 11, C. 34, (2019), s. 17.

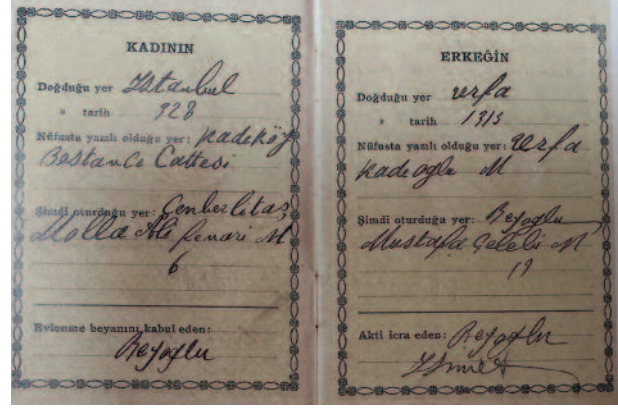
¹⁸ Ö. Selçuk Özdi, *Yeni – Moda Eczanesi Melih Ziya Sezer Kuruluşu: 1902*, Bilim İlaç Yayınları, İstanbul: 2015, s. 20-31.



Halil Nejat Bey, tanışmadan kısa bir süre sonra evlenme isteğini kendisine ileterek Birecik'te yaşayacaklarını belirtmiştir. Naime Hanım ile ailesi ise Birecik'te yaşamak istemediklerinden dolayı ilk etapta bu teklifi kabul etmemişlerdir. Ancak daha sonra Halil Nejat Bey'in Birecik'te uzun süre kalmayacaklarını evlilik sonrası kısa bir süre içerisinde İstanbul'a yerleşeceklerini söylemesi üzerine taraflar arasında evlilik için görüşmeler başlatılmıştır. Netice olarak Halil Nejat Bey ve Naime Hanım 1931 yılında dünya evine girerek Urfa'nın Birecik ilçesine yerleşmişlerdir. Evliliklerinden yaklaşık bir yıl sonra 2 Eylül 1932 tarihinde ilk çocukları olan Melih Ziya Birecik'te dünyaya gelmiştir. Bu evlilikten doğan bir diğer evlatları ise Suna'dır.¹⁹

Eğitim Hayatı

Halil Nejat Sezer, ilk ve orta eğitimini Urfa'da tamamlamıştır. Aynı kentte lise eğitimini almak üzere Urfa Muallim Mektebi'ne kayıt yaptırmıştır. Burada aldığı eğitimi başarılı bir şekilde tamamlayarak lise diplomasını almaya hak kazanmıştır.²⁰ Üniversite tahsilini yapmak amacıyla İstanbul'a giderek burada İstanbul Üniversitesi, Tıp Fakültesinde tıp eğitimi almaya başlamıştır. Burada Beyoğlu Macar Sokağı, Yoğurthane apartmanının 7 numaralı hanesinde ikamet etmiştir. Ancak eğitim süresinin uzun sürmesinden dolayı tıp eğitimini bırakmıştır. Aynı üniversitenin Eczacılık okuluna 1922 yılında kayıt yaptırmıştır. Zira eczacılık eğitimi 3 yıl sürmekteydi. Bu bilgilerden hareketle Halil Nejat'ın bir an önce hayata atılmayı planladığı söylenebilir. Bu acelesinin bir diğer etkeni de maddi durum olarak gösterilebilir. Zira eğitim sürecini tamamlamaya çalışırken ek gelir elde etmek amacıyla farklı sektörlerde de çalıştığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda Şehzadebaşı'nda bulunan Milli Sineması'nda sergilenen sinema sahnesinde keman çalarak fon müziği görevini icra ederek para kazanması örnek olarak gösterilebilir.²¹



Keman çalmak Halil Nejat için çocukluk hayaliydi. Çocukluk yıllarında keman çalmaya ilgili duymuş ve ailesinden gizlice keman çalmaya başlamıştır. Bir gün evin bodrum katında keman çalarken babası Hacı Hamadi Bey'e yakalanmıştır. Baba, kemani kırarak "Halil mitrip mi olacaksın?" diyerek sert bir tepki ortaya koyarak keman çalmasına karşı çıkmıştır. Mitrip, o tarihlerde Urfa halkı tarafından müzikle ilgilenen kişileri nitelemek için kullanılan bir tabirdir. Ancak bu tabir daha çok bu mesleği icra edenlerin toplum içerisinde hoş karşılanmadığı kişileri tanımlamak için kullanılmaktaydı. Bu nedenle babası, ona müzisyen değil toplum nezdinde daha itibarlı bir meslek sahibi olması için eğitimi ile ilgilenmesi yönünde tavsiyelerde bulunmuştur. Ancak daha sonraki süreçlerde Halil'in keman sevgisinin köklü olduğunu gören baba bu alanda üzerinde baskı kurmaktan vazgeçmiştir. Halil ise hem ilgi duyduğu keman çalmayı öğrenmeye hem de babasının talebini karşılamak için eğitimine odaklanmıştır.²²

Halil Nejat, çocukluk hayalini üniversite yıllarında gerçekleştirecekti. Üniversite eğitiminin yanı sıra İstanbul Belediye Konservatuvarı Bölümü'ne kaydını yaptırmak burada keman çalma eğitimi almaya başlamıştır. İlgisinden dolayı kısa süre içerisinde buradaki eğitimini tamamlayarak diplomasını almıştır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi farklı sahnelerde keman çalarak kendisine ek gelir sağlamaya çalışmıştır. Böylece hem maddi açıdan ailesine daha fazla yük olmamak hem de ilgi alanı olan keman çalmada deneyim sahibi olmaya çalışmıştır. Bir yandan da eczacılık okulundaki derslerine odaklanmaya çalışmıştır. Netice olarak 1925 yılına gelindiğinde üniversite eğitimini tamamlayarak ecza mektebinden başarılı şekilde mezun olarak diplomasını almıştır. Böylece üniversite tahsilini tamamlamıştır.²³

¹⁹ Gülten Dinç, "Tarihten Gelen Bir Eczane; Yeni - Moda Eczanesi", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 19, (2013), s. 28-29.

²⁰ Remzi Kocaer, *Türkiye Eczacılar Almancağı 1949*, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul: 1949, s. 172-173.

²¹ Özdi, a.g.e, s. 20, 32.

²² Dağ, a.g.t., s. 61.

²³ Mustafa Dağ, *Urfa'da Sağlık (1900-1950) Hastaneler, Eczaneler, Hekimler ve Hastalıklar*, Hiper Yayın, İstanbul: 2021, s. 143.



Universite tahsilini tamamlar tamamlamaz Urfa'ya geri dönmüştür. Ancak eczanesini açmadan vatani görevini ifa etmek amacıyla askere gitmiştir. Büyük oğlu Melih Ziya Sezer Bey (29 Haziran 2022 tarihinde kalp yetmezliği nedeniyle vefat etmiştir) ile 2018 yılında yaptığımız görüşmede babası Halil Bey'in, Mart 1926 tarihinde Fatih Askeri Hastanesi'nde kısa süreliğine askerlik görevi icra ettikten sonra dört ay kadar Hadımköy Askeri Hastanesi'nde ve üç ay kadar da Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'nde yedek subay olarak vatani görevini icra ettiğini aktarmıştır. Askerlik vazifesini 1 Kasım 1926 tarihinde tamamlayarak terhis olmuştur.²⁴ Esasen bu Halil Nejat Bey'in ilk askerlik vazifesiydi. Zira uzun yıllar sonra tekrar cepheye çağrılacaktı. İstanbul'da eczacılık görevini icra ederken 1 Eylül 1939 tarihinde başlayan I. Dünya Savaşı'nda seferberlik ilanından dolayı silah altına alınmıştır. Türkiye fiilen savaşta yer almasına rağmen oluşan tehditlere karşı erkek nüfusun çoğunluğunu silah altına almayı ön gören seferberliği ilan etmek zorunda kalmıştır. Bu zorunluluk doğrultusunda askerlik yapabilme yetisine sahip olan Türkiye

Cumhuriyeti vatandaşlarının askere çağrılması üzerine Halil Nejat Bey, 1942 yılında tekrar askere çağrılmıştır. İkinci kez askerlik görevini yapmak için İstanbul'dan ayrılan Halil Bey yerine eczanesini işletmek için eczacı Andronikos Kebapçıoğlu'nu²⁵ eczanenin mesul müdürü olarak görevlendirmiştir.²⁶ İkinci askerlik dönemini Tokat'ta geçirmiştir. Burada Tokat Askeri Hastanesi'nde sağlık görevlisi olarak vatani görevini ifa etmiştir.²⁷ Tokat'ta vatani görevini icra ettiği günlerde 24 Nisan 1942 tarihinde oğlu Melih Ziya Sezer Bey'e mektup yazmıştır.²⁸

Diploma	Numerosu	226/272	Vilayeti	Urfa	Kâzibi Umamının İmzası	
	Tarihi	21 Kevmüzevvel 1341				
İsmi ve Şöhreti	Halil Efendi	Sırt Nifası Kayıtlı Olunan Mahallesi	Kazası	Mahalle Karyesi ve Kadoğlu Mahallesi	Dokya ve Diploma Katibinin İmzası	
Pederi İsmi ve Mahal-i İkameti	Hacı Hamadi Efendi	Ta'biyeti	Mesken Numerusu	76/1	Nevi Mesken	Hane
Tarih ve Mahal-i Veladeti	1315/Urfa		Numerosu	Ahzadem Efendinin İmzası		
Tarih	Dubulu	1338	Tarihi	Konsuvarı Şahane İsmi		
	Hurucu	1341				
Mahalle İkameti: 88		Beyoğlu Macar Sokak, Yoğurtthane Apartmanı, Numara: 7		Nezarati ve Celilesi Tasdik Ettiren Efendinin İmzası		

Kaynak: Melih Ziya Sezer, Kişisel Arşivi

Yeni Eczane ve Birecik'teki Faaliyetleri

Halil Nejat Sezer Bey, ilk askerlik vazifesini icra etmesinden kısa bir süre sonra 1928 senesi içerisinde “Yeni Eczane” adıyla ilk eczanesini Urfa'ya bağlı olan Birecik kazasında açmıştır. Yaptığımız araştırmalarda elde edebildiğimiz bilgilerden hareketle erken Cumhuriyet döneminde kazanın ilk ve tek serbest eczanesi olarak yorumlanabilir. Eczacı Halil Nejat Bey, burada Birecik kaza ahalisine sağlık alanında hizmet vermeye çalışmıştır. Koşulların zorluğundan dolayı çoğu ilacı kendi bilgi ve tecrübeleriyle hazırlayarak halkın tedavi edilmesi için üretmekteydi. Daha önce de bahsettiğimiz gibi özellikle İstanbul'da bulunan ecza depolarıyla sık sık görüşerek ilaç temini hususunda yoğun çalışmalar yürütmüştür. Birecik'te eczacılık vazifesinin yanı sıra gazete muhabirliği ile Birecik Ticaret ve Sanayi Odası'nda da aktif rol alarak kazanın çeşitli sorunlarının çözümü hususunda aktif rol oynamıştır.²⁹ Üyeliğine ait kayıt belgesi şu şekilde hazırlanmıştır;

Yeni Eczane'nin faaliyetlerine dair detaylı bilgiler elde edilememesiyle birlikte 1934 yılında kapatıldığı tes-

²⁴ Mustafa Dağ, ‘Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Urfa’nın İlk Eczaneleri ve Sağlık Personeli’, *Şehir ve İrfan Dergisi*, S. 5, (2017), s. 92-93.

²⁵ Andronikos Kebapçıoğlu: Aynalıçesme’de şehrin önde gelen eczacılarından biri olan Kebapçıoğlunun Aynalıçesme’deki eczanesi 1928 yılında kapatılmıştır. Gülnur Sandalcı, Mert Sandalcı, *Belgelerle Türk Eczacılığı II (1840-1948) Reçeteler*, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul: 1988, s. 219.

²⁶ Sahra Daşdemir, Barış Şahin, *Ellü Yılın Eczanesi*, Türk Eczacılar Birliği, Ankara: 2006, s. 320.

²⁷ Sandalcı, Sandalcı, a.g.e., s. 219.

²⁸ Melih Ziya Sezer Kişisel Arşivi.

²⁹ Betül Şahin, Halil Tekiner, “20. Yüzyıldan Günümüze Urfa Eczacılık Tarihi,” *XIII. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı*, (2018), s. 39.

Birecik Ticaret ve Sanayi Odası		
Kayıt ve Tescil Hüviyet Varakası		
Sicil numarası	53	
Adı	Halil Nejat	
Muteber olduğu sene	1928	
Sınıfı	Üçüncü	
Adresi	Kadioğullarından	
Sanat Ticariyesi	Eczacı	
	Kuruş	Lira
1928 senesine ait tescil harcı	20	00
1928 senesine ait kayıt ücreti	00	06
Kazanç vergisi üzerine mevzu' oda resmi	00	00
Hademe Ücreti	30	00
Yekûn	50	06
Yalnız bin dokuz yüz yirmi sekiz senesi için muteber olan iş bu kayıt ve tescil hüviyet Varakası mukabilinde odaca ber veçhi bala yalnız altı lira elli kuruş alınmıştır.		
Tahsildar	Başkâtip	

Kaynak: Melih Ziya Sezer, Kişisel Arşiv, *Birecik Ticaret ve Sanayi Odası Kayıt Belgesi*.

pit edilmiştir. Eczanenin kapatılmasının temel gerekçesi ise mesleki zorlukların yanı sıra yıllar önce 1931 yılında yapılan evlilikte Azize Naime Hanım'ın Birecik'te uzun süre kalmayacağına dair Halil Nejat Bey'den almış olduğu sözün de etkisinin büyük olduğu söylenebilir. Bu gibi nedenlerle Halil Nejat Bey, 1934 yılında eczanesini satılığa çıkarmıştır. Kısa süre içerisinde satış işlemlerinin yapılması üzerine Halil Nejat Bey, ailesiyle birlikte İstanbul yerine Konya'ya bağlı olan Karaman kazasına taşınmıştır. Eczacı Halil Nejat Bey, 1928-1934 yılları arasında Bireckli hemşerilerine beş yıl boyunca kesintisiz olarak eczacılık alanında hizmet vermiştir.³⁰

İstanbul'da Yeni Moda Eczanesi

Halil Nejat Bey, 1937 yılında Urfa Birecik'ten taşındıktan sonra Karaman'a yerleşerek burada da eczacılık mesleğine devam etmiştir. Aynı yıl içerisinde Karaman'da "*Yeni Eczane*" adıyla işletmesini açmıştır. Eczacı Halil Nejat Bey burada Karaman halkına beş yıl kadar süre zarfında sağlık hizmeti verdikten sonra daha önce hanımına İstanbul'a yerleşme sözü verdiğinden dolayı 1937 yılında işlettiği eczaneyi satılığa çıkarmıştır. Eczaneye talip olan Saffet Oral Bey ile yapılan görüşmeler neticesinde eczaneyi devrederek İstanbul'a taşınmıştır.³¹ Böylece Halil Nejat Bey, 1934-1937 yılları arasında Karaman'da görev yaptıktan sonra İstanbul'a taşınmıştır.

Halil Nejat Bey, tıpkı Birecik'te olduğu gibi Karaman'da da eczacılık dışında farklı işlerle ilgilenerek yaşamış olduğu kente katkı sağlamaya çalışmıştır. Şöyle ki daha önce çocukluk yıllarında ilgi duyduğu ve üniversite eğitimi sırasında eğitimini aldığı keman çalma sanatında

Karaman Orta Mektebi'nde dersler vermeye başlamıştır. Burada musiki yardımcı öğretmenliği görevini icra etmiştir. Eczacılık mesleğinde olduğu gibi öğretmenlik mesleğinde de üstün başarı göstererek halkın ve yöneticilerin takdirini almaya hak kazanmıştır. Karaman Orta Mektep müdürlüğü tarafından kendisine iletilen tebrik metninde 11 Mart 1936 tarihinden 1 Mart 1937 tarihine kadar Karaman Orta Mektebi'nde musiki yardımcı öğretmeni olarak görev yaparken üstün başarısı ve gayretinden dolayı kendisine teşekkür edilmiştir. Bu metinde ayrıca öğrencilerin ruhunda tesis etmiş olduğu samimi sempatisiyle bilgi ve terbiye bakımından şayanı şükranı değer olduğu, vazife arkadaşlarının muhabbetini kazandığını, ayrılışının mektepte büyük bir boşluk yaratacağına dikkat çekilmiştir.³²

Halil Nejat Bey, İstanbul'a yerleştikten kısa bir süre sonra eczacılık için çalışmalarına başlamıştır. Yapmış olduğu araştırmalar neticesinde Faik İskender Göksel'in eczanesinin devredilmek istendiğini öğrenmiştir. Faik İskender Göksel, 1902 yılında eczacılık diplomasını aldıktan kısa bir süre sonra aynı yıl içerisinde Eczahane-i Saadet (Saadet Eczanesi) adıyla eczane açmıştır.³³ Eczanesini İstanbul'un Anadolu yakasında Kızıltoprak'ta İhlamur semtinde açmıştır. Ancak eczaneler ile ilgili yapılan yeni düzenlemeleri ön gören *Eczanelerin Tahdidi Kanunu* gereğince eczanesini taşımak zorunda kalmıştır. Bu zorunluluğa bağlı olarak Faik Bey, eczanesini İstanbul'a bağlı olan Kadıköy'ün Moda semtine taşımıştır. 1928 yılında taşınma işlemlerin bitirilmesiyle birlikte eczane yeni adı olan "*Moda Eczanesi*" olarak hizmet vermeye başlamıştır. 1935 yılına gelindiğinde Faik İskender

³⁰ Şahin, Tekiner, a.g.m., s. 39.

³¹ Naşit Baylav, *1937 Farmakoloğ*, Marifet Basımevi, İstanbul: 1937, s. 173-174.

³² Melih Ziya Sezer Kişisel Arşivi, Karaman Orta Mektebi Müdürlüğü, 1 Mart 1937.

³³ Aslı Paköz, "Anılar Aracılığıyla Kentin İnşası: Yeni-Moda Eczanesi", *Arredamento Mimarlık Tarihi*, (2021), s. 96.

Göksel hayatını kaybetmiştir.³⁴ Vefatından sonra oğlu tarafından iki yıl daha işletilen eczaneyi 1937 yılından sonra varisleri tarafından da işletilememiştir. Bunun üzerine işletme satılığa çıkarılmıştır.³⁵

Moda Eczanesi Halil Nejat Bey tarafından satın alınmıştır. Halil Bey, isim değişikliğine giderek daha önce Birecik ve Karaman'da açmış olduğu eczanelerde isim olarak kullandığı “Yeni” ile devralmış olduğu “Moda” isimlerini birleştirerek yeni eczanesinin adını “Yeni-Moda Eczanesi” olarak kullanmıştır. Eczane 26 Mart 1937 tarihinde açılışını yaparak faaliyetlerine başlamıştır. Böylece Urfa'nın Birecik kazasından metropol şehre uzanan hikâye nihayete ulaşmıştır. Bu işletme ile başta Moda semti sakinlerine olmak üzere İstanbullu halka sağlık alanında hizmet vermeye başlamıştır.³⁶ Halil Nejat Bey, bilgi ve tecrübeleriyle daha önceki dönemlerde olduğu gibi ilaç üretmeye devam etmiştir. Bunlar arasında en önemlilerinden biri Adonly'dir.³⁷

Melih Ziya Sezer Bey ile yapılan görüşmelerde Yeni-Moda Eczanesi'nin hemen yanında komşularından birinin de dönemin önemli eczacılarından biri olan Thomas Nicholas Maloussi Efendi'nin olduğu anlaşılmıştır. Maloussi Efendi, kişilik olarak son derece beyefendi, titiz ve alanında uzman bir isimdir. Halil Nejat Bey ile komşusu Maloussi Efendi arasında güçlü bir dostluk bağı kurulmuş iyi komşuluk ilişkileri içerisinde bulunulmuştur.³⁸ Bu arada daha önce de bahsedildiği gibi 1942 yılında askerliğe çağırılmıştır. Askerlikten döndükten sonra İstanbul'da eczacılık vazifesini icra etmeye devam etmiştir. Ancak son dönemlerde yaşının ilerlemiş olması ve sağlık sorunlarının ortaya çıkmasıyla birlikte bu vazifeyi icra etmekte zorlanmaya başlamıştır. Nihayetinde sağlık sorunlarından dolayı Gureba Hastanesi'ne yatırılmıştır. Hastalığının artması üzerinde yapılan tüm tıbbi müdahalelere rağmen Halil Nejat Bey, 11 Kasım 1943 tarihinde hayatını kaybetmiştir.³⁹ Ölüm kâğıdı ise İstanbul Vilayeti Fatih Kazası Nüfus Müdürlüğü tarafından 19 Kasım 1943 tarihinde hazırlanmıştır.⁴⁰

Halil Nejat Bey, vefat ettiğinde en büyük oğlu olan



Melih Ziya, ilkokul beşinci sınıfa gitmekteydi. Eczane 31 yaşında dul kalan annesi Naime Hanım tarafından işletilmiştir.⁴¹ Esasen eczane resmi olarak mesul müdürler tarafından işletilmiştir. 1950 yılından itibaren meslekte tecrübe kazanan Melih Ziya işlerin başına geçmiştir. Resmi olarak ise 1967 yılında babasının mezun olduğu üniversite ve fakülteden diplomasını alarak eczanenin başına geçmiştir.⁴² 29 Haziran 2022 tarihinde vefat edene kadar eczanenin başında durmuştur. Kendisi vefat ettikten sonra tıpkı dedesi ve babası gibi İstanbul Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi'nden eczacılık diplomasını alan ve Marmara Üniversitesi Eczacılık Teknolojisi Bölümü, Farmasötik Biyoteknoloji Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ali Demir Sezer (28 Şubat 1970 tarihinde dünyaya gelmiştir) yapmış olduğu açıklamada eczanenin müze olacağı belirtilmiştir.⁴³

Sonuç

Eczacı Halil Nejat Sezer'in hayat hikâyesi, erken Cumhuriyet döneminde sağlık hizmetlerinin gelişimi ve eczacılık sektörünün kurumsallaşma sürecine dair önemli ipuçları vermektedir. Bu nedenle çalışma, sadece Halil Nejat Sezer'in yaşam ve mesleki serüveninin yanı sıra bireysel bir başarı hikâyesi olmanın ötesinde, erken dönem Türkiye'sinde sağlık hizmetlerinin gelişimi, taşra-kent ilişkileri ve mesleki kimlik inşası gibi pek çok alanlarda meydana gelen gelişmelerin izlenmesine imkân tanımaktadır. Urfa gibi bir Osmanlı taşrasında dünyaya gelmiş olan Sezer'in Karaman'ın yanı sıra İstanbul gibi farklı sosyo-

³⁴ Afife Mat, Halil Tekiner, "Türkiye'deki Eczacılık Tarihi Müzeleri" *Osmanlı Bilim Araştırmaları Dergisi*, C. XV, S. 2, (2014), s. 17.

³⁵ Aşlı Cüldüz, Nazlı Şencan, "Yeni Moda Eczanesi'nin Tarihi", *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Dergisi*, XI. National Conference on the History of Turkish Pharmacy 25-28 May 2014, (2014), s. 10.

³⁶ Aylin Targan, *Eczane Müzeleri ve Sergileme Yöntemi Önerileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 2019, s. 62.

³⁷ Turhan Baytop, *Laboratuvar'dan Fabrika'ya-Türkiye'de İlaç Sanayii (1833-1954)*, Görsel Sanatlar Matbaacılık, İstanbul: 1997, s. 71.

³⁸ Ayten Arıkan, "Tolga Eczanesi: Murat Özdoğan'ın Türk Eczacılık Tarihi Koleksiyonu", *Osmanlı Bilim Araştırmaları Dergisi*, C. XII, S. 1, (2010), s. 87-88.

³⁹ Rifat Ender, "Kolay Gelsin" *Meslekler ve Mekanlar*, İletişim Yayınları, İstanbul: 2015, s. 31-36.

⁴⁰ Melih Ziya Sezer *Kişisel Arşivi*, T.C. İstanbul Vilayeti Fatih Kazası Nüfus Müdürlüğü, Sayı: 1, 19 Kasım 1943 (19 II. Teşrin 1943).

⁴¹ Özdi, a.g.e., s. 114.

⁴² Dinç, a.g.m., s. 26.

⁴³ <https://yesilgazete.org/1902-kurulus-tarihli-yeni-moda-eczanesi-muze-olacak/>, Erişim Tarihi: 19 Haziran 2025.



kültürel yapıya sahip olan kentlerde meslek icra etmiş olması ve İstanbul'un modern simge semti olan Moda'da eczacılık mesleğine devam etmesi, onun yalnızca mekânsal değil aynı zamanda toplumsal bir dönüşüm sürecine dâhil olduğunu da göstermektedir. Bu dönüşüm neticesinde Yeni Moda Eczanesi, eczacılık sektöründe uzun süre metropol şehrin simgesi haline gelmiş ve Halil Nejat Sezer'den daha sonra ise Melih Ziya Sezer tarafından uzun yıllar işletilerek bu önemini devam ettirmiştir. Tarihe tanıklık eden eczanenin, Melih Ziya Sezer'in vefatından sonra müzeye dönüştürülmesi için girişimler gerçekleşmiştir.

Halil Nejat Sezer'in eczacılık sektöründeki faaliyetleri, erken dönem Cumhuriyet Türkiye'sinde modern sağlık hizmetlerindeki gelişmeler, bu gelişmelerin taşraya yayılması, eczacılığın kurumsallaşması ve eczanın toplumdaki rolünün yeniden şekillenmesi açısından dik-

kate değerdir. Halil Nejat Sezer özelinde Osmanlı'nın son dönemindeki bireysel eczacılık anlayışından Cumhuriyet'in mesleki standartlara dayalı bireylerle sınırlandırılmayan kurumsal modern eczacılığa geçiş sürecinin yaşandığı söylenebilir. Zira Halil Nejat Sezer tarafından 1937'de Moda semtinde kurulan *Yeni Moda Eczanesi*'nin günümüze kadar üç kuşak tarafından açık tutulduğu görülmektedir. Bu çıkarımlardan hareketle Halil Nejat Sezer'in eczacılık sektöründeki faaliyetleri sadece bireysel bir kariyerin değil, aynı zamanda bir meslek alanının yeniden şekillenmesi olarak da değerlendirilebilir. Bu çalışma, erken dönem Cumhuriyet eczacılık sektöründe meydana gelen gelişmelere ışık tutarken, kişisel arşiv malzemelerinin, görsel belgelerin ve döneme ait kaynakların kullanılması bakımından da tarih yazımı açısından özgün bir değer taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- Dahiliye-Mektubi Kalem (DH. MKT): 1186/65, 2902/88.
- Dâhiliye-Şifre Kalem (DH. ŞFR): 528/54.

Araştırma-İnceleme Eserler

- Anlağan, Çetin, *Suyun İki Yakasında*, Boyut Yayıncılık, İstanbul: 2011.
- Arkan, Ayten, 'Tolga Eczanesi: Murat Özdoğan'ın Türk Eczacılık Tarihi Koleksiyonu', *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C. XII, S. 1, (2010), s. 75-103.
- Asil, Eriş, "Dünden Bugüne Eczacılık", *Meslek İçi Sürekli Eğitim Dergisi*, (2000), s. 4-19.
- Asoğlu, İsmail, *Birlikten Yol Ayrımına Urfa Kazasında Gayrimüslimler (1880-1910)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa: 2019.
- Baylav, Naşit, *1937 Farmakolog*, Marifet Basımevi, İstanbul: 1937.
- Baytop, Turhan, *Laboratuvar'dan Fabrika'ya-Türkiye'de İlaç Sanayii (1833-1954)*, Görsel Sanatlar Matbaacılık, İstanbul: 1997.

- Culduz, Aslı, Şencan, Nazlı, “Yeni Moda Eczanesi’nin Tarihi”, *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Dergisi*, XI. National Conference on the History of Turkish Pharmacy 25-28 May 2014, (2014), s. 10-10.
- Dağ, Mustafa, ‘Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Urfa’nın İlk Eczaneleri ve Sağlık Personeli’, *Şehir ve İrfan Dergisi*, S. 5, (2017), s. 90-105.
- Dağ, Mustafa, *Cumhuriyet Döneminde Urfa’da Sağlık (1923-1950)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa: 2018.
- Dağ, Mustafa, *Urfa’da Sağlık (1900-1950) Hastaneler, Eczaneler, Hekimler ve Hastalıklar*, Hiper Yayın, İstanbul: 2021.
- Daşdemir, Sahra, Şahin, Barış, *Elli Yılın Eczanesi*, Türk Eczacılar Birliği, Ankara 2006.
- Dinç, Gülten, ‘Tarihten Gelen Bir Eczane; Yeni-Moda Eczanesi’, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 19, (2013), s. 25-47.
- Ekinci, Abdullah, Edessa Okulu ve Tıp Hastanesi, Şehir Ve İrfan, Sayı 5, Ankara 2017. s. 20-32.
- Ekinci, Abdullah, Antik Çağ’dan Osmanlıya Urfa’da Sağlık, Şehir Ve İrfan, Sayı 5, Ankara 2017. s.5-18.
- Ekinci, Abdullah, Asoğlu, İsmail, Osmanlı arşiv Vesikalarına Göre Misyoner Hekimler ve Urfa’daki Faaliyetleri, Şehir Ve İrfan, Sayı 5, Ankara 2017. s.105-117.
- Ender, Rifat, ‘*Kolay Gelsin’ Meslekler ve Mekânlar*, İletişim Yayınları, Ankara 2015.
- Fidan, Ramiz, “Kazım Yazgan”, *Bursa Eczacı Odası Bülteni*, S. 36, (2005), s. 1-32.
- <https://yesilgazete.org/1902-kurulus-tarihli-yeni-moda-eczanesi-muze-olacak/>, Erişim Tarihi: 19 Haziran 2025.
- Kocaer, Remzi, *Türkiye Eczacılar Almancağı 1949*, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul: 1949.
- Kürkçüoğlu, A. Cihat, *Urfa Fotoğraflarla Evvel Zaman İçinde*, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Şanlıurfa: 2011.
- Kürkçüoğlu, A. Cihat, ‘100 Yıl Önceki Urfa’dan İki Portre: Avukat Ziya Nural ve Oğlu Eczacı Veysi Ziya Nural’ Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi (ŞURKAV), C. 11, S. 34, (2019), s. 15-20.
- Mat, Afife, Halil Tekiner, “Türkiye’deki Eczacılık Tarihi Müzeleri”, *Osmanlı Bilim Araştırmaları Dergisi*, Cilt XV, S. 2, (2014), s. 1-20.
- Özçelıkay, Gülbin, Asil, Eriş, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Klasik ve Modern Eczacılık Eğitim ve Öğretimi”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, İstanbul, 12-15 Haziran 1999, İslam, Tarihi, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul: 2001, s. 437-445.
- Özçelıkay, Gülbin, Asil, Eriş, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Klasik ve Modern Eczacılık Eğitim ve Öğretimi”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, İstanbul, 12-15 Haziran 1999, İslam, Tarihi, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul: 2001, s. 437-445.
- Özdi, Ö. Selçuk, *Yeni-Moda Eczanesi Melih Ziya Sezer Kuruluşu: 1902*, Bilim İlaç Yayınları, İstanbul: 2015.
- Öztürk, Hülya, Karasu, Cezmi, “Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane’nin Kurucusu Charles Ambroisse Bernard’ın Eserleri ve Osmanlıya Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Adli Tıp Bülteni*, C. 19, S. 3, (2014), s. 125-134.
- Paköz, Aslı, “Anılar Aracılığıyla Kentin İnşası: Yeni-Moda Eczanesi”, *Arredamento Mimarlık Tarihi*, (2021), s. 96-97.
- Sandalcı, Gülnur, Sandalcı, Mert, *Belgelerle Türk Eczacılığı II (1840-1948) Reçeteler*, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul: 1988.
- Sezer, Melih Ziya, *Kişisel Arşiv*.
- Sözen Şahne, Bilge, Şar, Sevgi, Arslan, Miray, “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Yazılan Eczacılık Tarihi Ders Kitaplarının İncelenmesi”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 19, (2013), s. 49-59.
- Şahin, Betül, Halil Tekiner, “20. Yüzyıldan Günümüze Urfa Eczacılık Tarihi,” *XIII. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı*, İstanbul: 2018, ss.1-38.
- Targan, Aylin, *Eczane Müzeleri ve Sergileme Yöntemi Önerileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 2019.
- Yaşayanlar, İsmail, “Osmanlı Bursa’sında Eczaneler, Eczacılar ve Ecza Tüccarları (1861-1919)”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 28, (2015), s. 113-130.
- Keskinbora, H. Kadircan, “Osmanlı’nın Suriye’ye Son Hizmetlerinden Şam Tıp Fakültesi Zorunluluktan mı Kuruldu”, *Lokman Hekim Dergisi*, C. 7, S. 2, (2017), s. 73-81.

Taş Devrinden Gelen Şanlıurfa

Selami YILDIZ*



■ Şanlıurfa ilçelerini gösterir turizm haritası.

Şanlıurfa, 36–38 boylam dereceleri arasında Kuzey Mezopotamya’da, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndedir. Doğusunda Mardin, batısında Fırat ve Gaziantep, Diyarbakır, kuzeybatısında Adıyaman, güneyinde Suriye sınırı yer almaktadır. Şanlıurfa, Anadolu’nun Mezopotamya’ya ve Ortadoğu’ya açılan kapısıdır, sınır şehridir, tarihi ipek yolu üzerinde, ticari ve askeri yolların kavşağında olan stratejik öneme sahip, dünyanın ilk kurulan, en eski şehirlerinden biridir. Şanlıurfa merkezin 13 ilçesi, Şanlıurfa merkezde Haliliye, Eyyubiye ve Karaköprü ilçeleri vardır. İlçelere uzaklığı ise şöyledir: Güneydoğusunda 48. km’de Harran, Mardin yolu üzerinden 140. km’de Ceylanpınar ve Suriye sınırı, güneyinde 52.km’de Akçakale ve Suriye sınırı, doğusunda Mardin yolu üzerinde 91.km’de Viranşehir, kuzeyinde Diyarbakır yolu üzerinde 56.km’de Hilvan 96.km’de Siverek, kuzeybatısında Adıyaman yolu üzerinden 38.km’de Bozova, Gaziantep yolu üzerinden güney batısında 71. km.’de Suruç ve Suriye sınırı, 80.km’de Birecik ve Suriye sınırı, 112.km’de Halfeti vardır.

Bilim adamları, insanlık tarihinin başlangıcını, medeniyetlerin beşiğini **Bereketli Hilal** olarak belirtirler. Bereketli Hilal, Sina Adası’nın Kızıldeniz kıyısında başlayıp saat yönünde Kuzey Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan, Suriye, Türkiye’nin güneydoğusunu, Irak’ı ve Basra

Körfezi’nin Irak-İran sınırı kıyısına kadar olan alanı içine alan, aşağıda gösterildiği üzere yarım Ay şeklinde çizilen bölgedir. Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlıkta Bereketli Hilal kutsal topraklardır. Mevcut bilimsel verilere göre **Bereketli Hilal**, Dicle-Fırat arası **Mezopotamya** bölgesinin, avcı-toplayıcı hayattan, yerleşik hayata geçildiği yerleşim yeridir. İlk insanlar bu bölgeden, zamanla Asya ve Avrupa’ya yayılmışlardır. İlk diller, ilk tarım, ilk mimari, ilk mühendislik, ilk hayvancılık, ilk mitolojiler, ilk inançlar, ilk resim, ilk zanaat, ilk sanat, ilk müzik, ilk yazı, ilk hukuk, kısacası birçok ilk Bereketli Hilal ve Mezopotamya’da başlamış, dünyaya yayılmıştır.



■ Bereketli Hilal’in Kilit Taşı, Mezopotamya’nın En Verimli Toprağı Şanlıurfa

Tarih yapıların kubbelerinin ortasında yapıyı ayakta tutan kilit taşı misali, **Şanlıurfa, Bereketli Hilal'in Kilit Taşı ve Mezopotamya'nın En Verimli Toprağıdır.**

TAŞ DEVRİNDE ŞANLIURFA

Şanlıurfa'nın taşı toprağı tarihle yoğrulmuştur, tarihin her döneminden izler taşımaktadır. Şanlıurfa il genelinde MÖ 2.000.000-MÖ 10.000 dönemini kapsayan Paleolitik dönemden (Yontma Taş Devri) yaşam izleri ve MÖ 10.000-6.000 dönemini kapsayan Neolitik dönemden günümüze kesintisiz iskân yerleri vardır. Bu iskân yerlerinde yapılan arkeolojik kazılarda Neolitik döneme ait iskân yapıları ve kültür varlıkları ortaya çıkmaktadır, tespit edilen yeni arkeolojik bulgular, dünya tarihinin yenisinden yazılmasına vesile olmaktadır.

Şanlıurfa, Paleolitik dönemden (Yontma Taş Devri) arkeolojik bulgular veren **Urfa, Dünyanın En Eski Şehri**'dir. Şanlıurfa il genelinde yapılan arkeolojik araştırmalarda Paleolitik döneme ait kültür varlıkları bulunmuş, tescilleri yapılmış, bilimsel kaynaklara yazılmış ve Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

Şanlıurfa yazı öncesi, Tarih Öncesi Çağ diye tanımlanan Taş Devrinden buyana vardır. Sümerler, Akadlar, Elamlar, Asurlar, Huriler, Mitaniler, Aramiler, Babiller, Persler, Roma ve Bizans Şanlıurfa tarihi ile kıyaslandığında daha dünkü çocuktur. Urfa bu uygarlıkların en eskisinden 7000 yıl öncesinde vardır. MÖ 11.500 yıl öncesinden yerleşim yerleri, kesintisiz iskân bulguları vermektedir.

Şanlıurfa'nın Siverek, Hilvan, Bozova, Halfeti ve Birecik ilçesinden geçen Fırat Nehri yamaçlarında ve Harran'ın kuzeydoğusunda Tektek Dağları'nda yapılan arkeolojik araştırmalarda MÖ 2.000.000-MÖ 10.000 dönemini kapsayan Paleolitik dönemine (Yontma Taş Devri) tarihlenen ait mağaralar, kaya sığınaklar, yabani hayvanları avlamak için yapılan tuzak yerleri, yontma

taş aletleri ve birçok kültür varlığı tespit edilerek arkeoloji literatürüne kaydedilmiştir.

Eyyûbiye ilçesi Deyr Yakup Manastırı doğu vadisi, Neolitik yerleşim yeri olan Hamzantepe ve İkizce Köyü; Tektek Dağları içerisinde ise Mabuda Köyü Recmelsu-van Mevkii, Avaşa Köyü Çisemel Humur Güneydoğu Mevkii, Abbasi Köyü, Keçili Köyü Kuzey Mevkii'de ve Kargılı köyü kırsalı Gleye Allas Tepesi, Birecik ilçesi Surtepe, Tilvez, Diydük (Harabebezikan), Kulaptar, Büyükdag, Halfeti ilçesi Kaletepe, Bozova ilçesi Taşlıdere/Biris Mezarlığı, Söğüt Tarlası, Zoğur İni, Suruç ilçesinin batı ve kuzeyindeki tepeler yerleşimlerinde Paleolitik döneme ait mağaralar, kaya sığınakları. Yabani hayvanları avlamak için V şeklinde yapılan tuzak yerleri, yontma taş aletleri ve birçok kültür varlığı tespit edilmiştir. (Harran ve Çevresi Arkeoloji, s.14)

“Bozova, Hilvan, Birecik ve Suruç ilçelerinde, Paleolitik Çağ'a ait çok sayıda buluntu yeri, Paleolitik Çağ araştırmaları açısından büyük bir önem taşımaktadır. MÖ 2 Milyon ile 9.800 arasına tarihlenen Paleolitik Çağ ile ilgili olarak Şanlıurfa ve çevresinde yapılan çalışmalar neticesinde, Prof. Dr. İ. Kılıç Kökten (1946 yılında Urfa'da yüzey araştırması yapmıştır) Şanlıurfa'yı Türkiye Prehistoryasının ilk Paleolitik istasyonu olarak tanımlamıştır. Yine J.E Guatier'in Birecik/Fırat Havzası'nda Alt Paleolitik Çağ'a ait “Acheulan” tipli el baltaları ve “Calacto- nienn” tipli yonga aletler bulunmuştur. 1946 yılında Kökten'in Birecik çevresinde yer alan Surtepe ve Tilvez Höyükleri mevkiinde “Calactoninn” ve “Levalloisi- Mousterien” tipli taş aletler, Bozova ilçesinde ise Alt-Orta Paleolitik Çağ'a ait yonga aletler ve Micoqienn (Üst Acheulean) tipli baltacıklara rastlanılmıştır. Prof. Dr. Mehmet Özdoğan başkanlığında 1977 yılında bir ekip Atatürk Barajı'nın yapımı nedeniyle arkeolojik yüzey araştırması yürütmüş; Fırat kıyılarında Paleolitik Çağdan Ortaçağ'a kadar iskânı devam eden birçok mekânı bu çalışma sonucunda tespit



■ Göbeklitepe, Çakmak Taşı Uçlu Mızrak



■ Göbeklitepe, Çakmak Taşı Uçlu Kemik Bıçak



■ Taş Tepeler Yerleşim Hilali

etmiştir. MO 11.500-9600 yılları arasına tarihlenen Mezolitik (Epipaleolitik) Çağ'a ait Bozova ilçesinin Gölbaşı Mevkii'nde bulunan Taşlıdere/Biris Mezarlığı ve Söğüt Tarlası bölgenin önemli Epipaleolitik Çağ yerleşimleridir" (Şanlıurfa Arkeolojisi Müzesi Kataloğu, s. 20)

Şanlıurfa Şehir merkezi ve tarihi Harran ilçesi kentsel sit alanı ilan edilmiş, UNESCO aday listesindedir. Şanlıurfa'nın Viranşehir, Siverek, Hilvan, Bozova, Halfeti, Birecik ve Suruç ilçelerinde birçok yer sit alanı ilan edilmiştir. Şanlıurfa il genelinde dünya arkeologlarının tamamının yüzyıllarca arkeolojik kazı yapabilecekleri Yontma Taş Devrinden-Osmanlı Dönemine kültür varlıklarını bağrında taşıyan birçok sit alanı mevcuttur. Harran ilçesi sınırlarında 200 höyük, il genelinde 1000 civarında sit alanı arkeolojik kazı beklemektedir, adeta **Dünyanın En Büyük Açık Hava Müzesi'**dir. Bu bağlamda **Arkeolojinin Gözdesi Şanlıurfa'**dır, **Arkeolojinin En Önemli Şehri Şanlıurfa'**dır.

Şanlıurfa il genelinde tespit edilen höyüklerin ve sit alanlarının sadece isimlerini versek sayfalar dolusu yer kaplayacaktır, bu konuda bilgi edinmek isteyenler Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü arşivine başvurarak, yazılı detay bilgilere ulaşabilir.

T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Şanlıurfa Neolitik Çağ Araştırmaları Projesi, diğer adıyla Taş Tepeler Projesi ile 12 tepeyi "**Taş Tepeler**" diye tanımlamış, 1. derece sit alanı olarak ilan etmiştir. Şanlıurfa'daki Neolitik döneme (MÖ 10.000-6000)'e tarihlenmiştir. Bu Neolitik tepeler **Göbeklitepe, Karahantepe, Harbetsuvan Tepe, Gürcütepe, Kurttepe, Taşlıtepe, Sefertepe, Ayanlar, Yoğunburç, Sayburç, Çakmaktepe, Hamzan Tepe ve Yeni Mahalle Neolitik** yerleşimleridir. Neolitik yerleşimler buzul çağından sonra avcı-toplayıcı, mağara ve kaya sığınak yaşamından yerleşik hayata geçişin ilk yerleşimlerdir, yabani tohumların ekildiği ilk çiftçilik hayatıdır, ilk tarımdır. Şanlıurfa merkezinin 17 km doğusunda

yer alan **11500 Yıllık Göbeklitepe, Dünyanın En Eski Tapınağı'**dir. Neolitik yerleşimler bağlamında **Şanlıurfa Neolitik Şehir'**dir. Taş Tepeler Göbeklitepe'yi bir hilal şeklinde çevrelemektedir, konumu ile **Taş Tepeler Hilalinin Yıldızı, Göbeklitepe'**dir.

Taş Tepelerdeki dikili taşlardan dolayı **Tapınaklar Şehri Şanlıurfa** diyebiliriz. Taş Tepelerde sadece dikilitaşlar değil, taştan ve kemikten yapılmış birçok materyal bulunmuştur. İlgili bilim insanlarının bu alanlarda yapacağı bilimsel tespitler asıl gerçeği ve bu arkeolojik alanlarda saklı olanı gizemi ortaya çıkaracaktır. Taş Tepeler, avcı toplayıcı dönemden, mağara ve kaya sığınağı yaşamından yerleşik hayata geçişin başlangıcı sayılan dünyanın en önemli arkeolojik eserleridir. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından ismi anılan 12 Taş Tepenin sayısı, yapılan arkeolojik araştırmalar ve çalışmalar ile daha da artmaktadır. Göbeklitepe ile çağdaş olan Hilvan'da Fırat kenarında Kantara Çayı yanında **Nevalî Çorî** ise 1983-1991 yılları arası yapılan Atatürk Barajı'na, su tutulması nedeni ile buradaki önemli kültür varlığı eserler ve Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'ne taşınmış, sergilenmektedir. Harran Ören Yeri'nin 1 km. batısında Tell İdris'te arkeolog Dr. Nurettin Yardımcı başkanlığında yapılan arkeolojik kazılarda MÖ 7000'e tarihlenen Neolitik döneme ait kültür varlıkları bulunmuştur, MÖ 4.000'e tarihlenen Sümer tabletlerinde ve Tevrat'ta Haran ismi geçmektedir.

Şanlıurfa, 12.000 yıl öncesinden günümüze Bereketli Hilal'de ve Mezopotamya'da kurulan uygarlıkların ve medeniyetlerin mimari yapılarını bağrında taşımaktadır. Mevcut arkeolojik bulguları ile **Şanlıurfa Geleneksel Mimarinin Başlangıcıdır**. İnsanoğlu Neolitik dönemde yerleşik hayata geçmesi ile birlikte mimari yapıları yapmaya başlamıştır. Bu bağlamda **Dünyanın İlk Mimari Yapıları Şanlıurfa'daki Taş Tepelerdir**. Alfabetik sıraya göre Taş Tepeler ile ilgili kısaca bilgi aşağıda verilmiştir.

AYANLAR



■ Ayanlar (Bahattin Çelik)

Şanlıurfa merkezin 30 km batısında Karaköprü ilçesinde Ayanlar (Gire Hut) köyündedir. 2013 yılında yapılan yüzey araştırmaları sırasında keşfedilmiştir. Ayanlar Höyük, 14 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. MÖ 9.000-8.800 Neolitik döneme tarihlenmiştir. Japon Anadolu Arkeoloji Enstitüsü arkeologları ve Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi Başkanlığında arkeolojik kazı çalışmaları devam etmektedir.

ÇAKMAKTEPE

Şanlıurfa merkezin 20 km. batısında Çakmak köyündedir. Doç Dr. Fatma Şahin tarafından bölgede yapılan yüzey araştırmalarında tespit edilmiştir. MÖ 9.000-8.800'e Neolitik döneme tarihlenmiştir. Avcı-toplayıcı yerleşik toplulukların günlük ve sosyal yaşamlarına ait, kaya zemine oyulmuş yapılara rastlanmıştır. (Şanlıurfa Arkeolojisi Müzesi Neolitik Çağ Kataloğu, s.46)



■ <https://tastepeler.org/yerlesmeler/cakmaktepe>

GÖBEKLİTEPE



■ Göbeklitepe (M. Sait Rızvanoğlu)

Göbeklitepe, Şanlıurfa merkezin doğusunda, 15 km mesafede, Örencik (Herapreş) köyüne 2 km. Mesafededir. Göbeklitepe'nin ilk keşfi 1963 yılında İstanbul Üniversitesinden Tarih Öncesi (Prehistorya) Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Halet ÇAMBEL ve Chicago Üniversitesinden Prof. Dr. Robert BRAIDWOOD tarafından yapılmıştır. Göbeklitepe'nin bulunduğu arazinin sahibi olan Şavak Yıldız, 1986 yılında, ekin ekmek için tarlayı saban ile sürdüğünde, başı, gövdesi, ayakları olan, ancak

elleri olmayan 0,5 metre boyundaki bir heykele rastlar, heykeli Göbeklitepe'nin yanı başındaki Harapreş/Örencik köyündeki evine götürür, yakınlarına gösterir, bulunan heykelin Şanlıurfa Müzesi'ne götürülüp teslim edilmesine karar verirler. Şavak Yıldız, heykeli müzeye götürüp teslim eder, müze müdürü Adnan Mısır, kendisine bir yemek yedirerek uğurlar ve heykel müze envanterine kayıt edilerek, müzenin ambarına atılır. 1995 yılında heykelin karbon testi yapılır ve MÖ 9.500 yılına Neolitik döneme ait olduğu tespit edilir. 1996 yılından itibaren de Alman Arkeoloji Enstitüsü Arkeoloğu Prof. Dr. Klaus Schmidt başkanlığında Göbeklitepe'de arkeolojik kazılar başlar. Göbeklitepe'de 80. 000 m²'lik sit alanında arkeolojik jeomanyetik ve georadar taramaları yapılmış 20-30 metre çaplarında daire, oval ve kare biçimli 20 adet tapınma amaçlı tapınak tespit edilmiş, bunlardan bir kısmı ortaya çıkarılmıştır. Göbeklitepe'de T biçimli yekpare steller/dikili kireç taşlarda işçilik sert ve keskin çakmaktaşları ile yapılmış, 3-6 metre uzunluğunda, 5-10 ton ağırlığındaki yekpare dikili taşlar, kolektif insan gücü ile ağaç kütükler üzerinden çekilerek, kaya zemin üzerine dairesel şekilde, mühendislik bilgisi ile ölçülü ve planlı yerleştirilmiştir.



■ Ay, Yılz ve Güneşin Kutsandığı Nabonit Steli (Harran)

Dikili taşlarda D yapısında 12 adet 3 metre uzunluğunda, 5 ton ağırlığında ve ayakta duran bir insanı tasvir

eden, yüzleri, dairesel yapının ortasındaki 6 metre yüksekliğinde, 10 ton ağırlığında, T biçimli, dikili 2 anıtsal taşta dönük ve eğik, 2 anıtsal taşında yüzlerinin güneye dönük başları eğik, avret yerleri porsuk postu ile kapalı ve ellerin göbek hizasında bağlı olması ritüeli, dikilitaşların üzerindeki hayvan ve geometrik motifleri anlamını, amacını ve gizemini korumaktadır. Bilim insanları, yaşanan bir doğa felaketi sonrası Göbeklitepe toprakla doldurulmuş ve terk edilmiştir demektedirler.

Göbeklitepe 100 Yılın En Önemli Arkeolojik Keşfi olarak tanımlanmış, 2005 yılında 1. Derece arkeolojik sit alanı olarak ilan edilmiş, 2011 yılında UNESCO “Dünya Kültür Mirası Geçici Listesi” ne almıştır. Göbeklitepe Arkeolojik alanı, 2005 yılında 1. derece arkeolojik sit alanı olarak ilan edilmiştir. 2016 yılında Göbeklitepe 1. Derece sit alanını çevreleyen alan, 3. Derece sit alanı olarak ilan edilmiştir. Göbeklitepe sit alanı toplamı 2000 hektar (20.000 dönüm) alanı kapsamaktadır, yarısı maliye hazinesi mülkiyetinde, yarısı da 400 şahıs mülkiyetidir. Bir kısmı kamulaştırılmış ve finansman ve trampa yöntemi ile kamulaştırma çalışmaları devam etmektedir. Göbeklitepe, 01 Temmuz 2018’de ise **Dünya Kültür Mirası Listesine** alınmıştır. Tarihi Haran şehri ve Şanlıurfa Şehir Merkezi yerleşimi de Dünya Kültür Mirası aday listesinde. Şanlıurfa arkeolojik kazılarında elde edilen bazı önemli bulgular, insanlık tarihine ve dünya tarihine ışık tutmakta, kaynaklık etmekte, tarihin yeniden yazılmasına vesile olmaktadır.



■ Göbeklitepe Steli İmitasyonu/Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Göbeklitepe, Malta Tapınakları ve Sümerlerden 6000; Nuh Tufanından ve İngiltere’deki Stonehenge’den 7000; Mısır Piramitlerinden 7500, Hz. İbrahim’den 8000; Roma’dan ve Zeugma Mozaiklerinden 10.000 yıl önce vardı. Göbeklitepe kazı başkanı Klaus Schmidt 20 Temmuz 2014’te kalp krizinden vefat edince, Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi Müdürü Celal Uludağ başkanlığında

kazı çalışmaları devam etmiş, Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın “Taş Tepeler” projesi ile Göbeklitepe dahil, aşağıda ismini verdiğimiz 12 Neolitik yerleşimin, kazı başkanlığı İstanbul Üniversitesi Tarih Öncesi (Prehistorya) Arkeolojisi Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Necmi Karul’a verilmiş, oluşturduğu bilimsel ve kapsamlı akademisyenler ile arkeolojik kazı çalışmaları özveri ile devam etmektedir.

Göbeklitepe gezisi sonrası, araç ile Akçakale yolundan Urfa Kent Müzesi ve Sanat Sokağı gidilmeli

GÜRCÜTEPE

Şanlıurfa merkezin güneydoğusunda Haliliye ilçesine bağlı Sırrın Mahallesindedir. 1995 yılında tespit edilmiştir. MÖ 7.500-7.000 Neolitik döneme tarihlenmiştir. Şanlıurfa Neolitik Çağ Araştırmaları Projesi kapsamında 2021 yılında arkeolojik kazılara başlanılmıştır.



■ Gürcütepe (Şanlıurfa Arkeolojisi Müzesi Neolitik Çağ Kataloğu)

HAMZAN TEPE

Şanlıurfa Merkez’in 10. km. güneyinde Eyyubiye ilçesindeki, Deyr Yakup Manastırı yanındadır. Hamzan Tepe 17 dekarlık bir alanı kapsamaktadır. Hamzan Tepe “T” şeklinde dikili taşlar tespit edilmiştir. Yerleşimin doğu bölümünde ise kaçak kazılar sonucu açılmış iki adet yuvarlak planlı yapı kalıntısı bulunmuştur. MÖ 9.000-8.800 Neolitik döneme tarihlenmiştir. Alan korunamamış, Şanlıurfa Belediyesi Hamzan Tepe yakını ne yazık ki çöp merkezi olarak kullanılmaktadır



■ Hamzan Tepe (Bahattin Çelik)

HARBETSUVAN TEPE

Şanlıurfa Merkezın Güneydoğusunda 45.km. mesafededir. Milli Park ilan edilen Tektek Dağları üzerinde, Karahantepe'nin 7 km. güneybatısındadır. 2017-2019 yılları arasında Prof. Dr. Bahattin Çelik tarafından alanda yapılan arkeolojik araştırmalarda tespit edilmiştir. MÖ 8.600-8.400 Neolitik döneme tarihlenmiştir. Harbetsuvan Tepesi yaklaşık 6 dekarlık bir alanı kaplamaktadır. 2022 yılından itibaren Türk ve Japon arkeologlardan oluşan ortak bir ekip tarafından arkeolojik kazılar devam etmektedir. Şanlıurfa Arkeolojisi Müzesi Neolitik Çağ Kataloğu, s. 62)



■ <https://tastepeler.org/yerlesmeler/harbetsuvan>

KARAHANTEPE



■ *Karahantepe (M. Sadık Alican)*

Şanlıurfa-Mardin yolunun 40.km.sinde sağda Tektek Dağları Milli Parkı içerisinde. Şanlıurfa merkezın güneydoğusunda 63. km. mesafededir. Prof. Dr. Necmi Karul başkanlığında 2019 yılında kazı çalışmaları başlamıştır. Sit alanı 10 hektar (100 dönüm) alanı kapsamaktadır. Neolitik döneme MÖ 9.400-8.200'e sürekli bir yaşamın olduğuna tarihlenmiştir. Karahantepe'de yapılan jeomanyetik taramalarda 266 adet T Steli (Dikili Taş) tespit edilmiştir. Sunak yerleri ve çukurları ortaya çıkarılmıştır. İnsan ve hayvan heykelleri, figürleri, bereketi simgeleyen fallus heykelleri bulunmuş, Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

KURTTEPE



■ *Kurttepe (Bahattin Çelik)*

Kurttepe (Kuça Gura), Şanlıurfa merkezın 45 kilometre doğusunda, Sumaklı köyündedir. Kurttepe, Harran Ovası ile Viranşehir bölgesini birbirine bağlayan önemli bir geçit olan Çoban Deresi Boğazı'nı gören bir tepenin üzerinde önemli bir konuma sahiptir. 7 dekarlık bir alana kapsamaktadır. Kurttepe'de "T" şeklinde dikili taşlar çıkartılmıştır. MÖ 9.000-8.800 Neolitik döneme tarihlenmiştir.

MENDİKTEPE



■ *Mendiktepe (Şanlıurfa Arkeolojisi Müzesi Neolitik Çağ Kataloğu)*

Şanlıurfa merkezının 15.km. güneybatısında, Harran Ovası'nın batısında Mendik Köyü'nün 1,3 km. Kuzey doğusundadır. 2023 yılında Doç. Dr. Fatma Şahin tarafından bölgede yapılan yüzey araştırmalarında tespit edilmiş, MÖ 10.000-9.000'e tarihlenmiştir. 2 hektar (20 dönüm) alanı kapsayan Neolitik bir yerleşimdir. 2023 yılında Taş Tepeler Projesi kapsamına alınmıştır. Liverpool Üniversitesi (Prof. Dr. Douglas Baird), Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü (BIAA), Hitit Üniversitesi (Dr. Özlem Sarıtaş), Koç Üniversitesi (Devrim Sönmez) ve Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi (Celal Uludağ) işbirliği ile arkeolojik kazı çalışmaları devam etmektedir. (Şanlıurfa Müzesi, Nolitik Çağ Kataloğu, s. 42)

NEVALÎ ÇORÎ



■ Nevalî Çorî (Şanlıurfa Arkeolojisi Müzesi)

Neval iki dağın arası vadi demektir. Çorî ise, ekilip biçilemeyen yer demektir. Nevalî Çorî, Şanlıurfa merkeze 55 km. mesafede Hilvan ilçesine bağlı Kantara Köyü yanında, Fırat nehri ile birleşen Kantere Çayı vadisinde yer alan Göbeklitepe ile çağdaş neolitik bir yerleşim alanıdır. Atatürk barajı projesi kapsamında Bozova’da baraj göletti oluşturulmadan önce mimari yapıları ve arkeolojik eserleri Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi’ne taşınmış, yerleşim alanı Fırat’ın serin sularının altında kalmıştır. Yapılan bilimsel karbon testlerinde MÖ. 8500-7.900’e Neolitik döneme tarihlenmiştir. Alandan çıkarılan arkeolojik eserler ve Nevalî Çorî yerleşiminden bir kısmı imitasyon olarak Şanlıurfa Arkeoloji Müzesinde Neolitik salonda sergilenmektedir.

SAYBURÇ



■ <https://tastepeler.org/yerlesmeler/sayburc>

Şanlıurfa merkezdeki Karaköprü ilçesine bağlı 20 Km. batısında Sayburç köyündedir. 2021 yılında Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi uzmanlarınca tespit edilmiştir. MÖ 8.600-8.300’e Neolitik döneme tarihlenmiştir. İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Bölümünden Doç. Dr. Eylem Özdoğan ve Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü baş-

kanlığında arkeolojik kazı çalışmaları devam etmektedir. (Şanlıurfa Arkeolojisi Müzesi Neolitik Çağ Kataloğu, s. 52)

SEFERTEPE



■ <https://tastepeler.org/yerlesmeler/seferitepe>

Şanlıurfa Merkezin Güneydoğusunda 72. km. mesafededir. Karahantepe’ye 1 km. uzaklıktadır. Eskikale ve Kırbalı köyleri arasındadır. 2003 yılında tespit edilmiş, İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Bölümünden Doç. Dr. Emre Güldoğan ve Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü başkanlığında arkeolojik kazılar devam etmektedir. MÖ 9.000-8.800 Neolitik döneme tarihlenmiştir.

TAŞLITEPE



■ Taşlitepe (B. Çelik)

Şanlıurfa’nın yaklaşık 65 km kuzeydoğusunda yer alan Taşlı Tepe, 12 dekarlık bir alanı kapsamaktadır. Taş-tepe’de “T” şeklinde dikili taşlar ortaya çıkartılmıştır. MÖ 9.000-8.800 Neolitik döneme tarihlenmiştir.

YENİ MAHALLE NEOLİTİK YERLEŞİMİ, BALIKIGÖL HEYKELİ

Şanlıurfa Arkeoloji Müzesin girişinde sergilenen **Balıkıgöl Heykeli**, 1986 yılında Şanlıurfa merkezdeki Halilürrahman Gölü çevre düzenlemesi çalışmalarında, göle 50 metre mesafede kuzey yamacında insan boyutlarında, gözleri opsidyen taşlı, bir heykel ortaya çıkmıştır. Yapılan karbon testinde MÖ 9500 yılına Neolitik döneme tarihlenmiş ve Balıkıgöl Heykeli ismi verilerek Şanlıurfa

kültür varlıkları envanterine kaydedilmiş, literatüre girmiştir. **11500 Yıllık Balıklıgöl Heykeli, Dünyanın En Eski Heykeli**'dir.



■ Balıklıgöl Heykeli (Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi)

TAŞ DEVRİNDEN SONRA ŞANLIURFA

Taş devrinden sonraki tarihi kısaca özetlersek: Hititler MÖ. 3300'lerde Urfa'yı başkent yapmış, Eski Urfa'yı çevreleyen şehir surunun Diyarbakır Surları gibi MÖ 2000 yılında Huriler döneminde yapıldığı, bazı kaynaklarda da Edessa Krallığı döneminde (MÖ 331-MS 132) yapıldığı yazılır. Urfa ve Harran çevresinde MÖ 15. yy.'a kadar Hurilerin hâkim olduğu, Huriler ile Mitaniler arasında egemenlik mücadelesi sonrası MÖ 14.yy.'da bölgeye Mitaniler'in hâkim olduğu, MÖ 1000'li yıllardan itibaren MÖ 6.yy.'a kadar Aramilerin bölgeye hâkim olduğu, MÖ 6.yy.'dan itibaren, bölgede 2'inci Asur dönemi hâkimiyeti başlamıştır.

MÖ 609 yılında Asur Krallığı Harran'ı başkent yapmış, Babil Kralı Nabonidus'un Ay Tanrısı Sin'e ithafen Harran'da Sümerce ismi ile El Hul Hul Tapınağı'nı yapmış. Asur Krallığı ile Babil Krallığı arasında yapılan

savaş bu tapınakta Ay Tanrısı Sin Şahit tutularak savaşın bitirilmesi antlaşması imzalanmıştır.

MÖ 500-332 yılları arasında hüküm süren Pers İmparatorluğu da bölgede etkin olmuştur. Makedonya Kralı Büyük İskender'in dünyayı fethetme gayesiyle kurduğu Büyük ordusu Türkiye topraklarına MÖ 334 Çanakkale boğazını aşarak girmiş, Pers İmparatorluğu'na son vermiş, Urfa ve çevresi MÖ 331 yılından itibaren Seleukos Nikator yönetimine bırakılmış, şehrin Urfa (Orhay) adı Büyük İskender'in doğduğu kentin adıyla "Edessa" olarak değiştirmiş ve Edessa Krallığı kurulmuştur (MÖ 331-MS132).

Bu dönemde Helenistik kültürün yapı modelleri şehirde inşa etmiştir. Bu döneme ait birçok mimari yapı ve Nekropol (Mezarlık) tespit edilmiş, buluna kültür varlıkları Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. MS 132 yılında Edessa Krallığı yerine, Aremi derebeylerin (feodal beylerin) öncülüğünde ve yönetiminde Osrrhoene Krallığı kurulur, bu döneme Abgar Kralı dönemi denilir.

MS 244 yılına kadar sürer. MS 244 yılında Doğu Roma İmparatorluğu kurulunca, Osrrhoene Krallığı Doğu Roma İmparatorluğu'nun bir eyaleti olur. İl genelinde Roma kültürün yapı modellerini şehirde inşa eder. Bu döneme ait birçok kültür varlıkları Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Bu döneme ait birçok mimari yapı ve Nekropol (Mezarlık) tespit edilmiş, buluna kültür varlıkları Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

Roma döneminde Harran ve Urfa Hz. Ömer döneminde İyad bin Ganem komutasındaki ordu tarafından 639 yılında savaşılmadan fethedilmiş, Roma dönemi bitmiş İslami dönem başlamıştır. Emevi Halifesi II. Mervan döneminde (MS 744- MS 750) halifeliliğin başkenti Şam'dan, Harran'a taşınmıştır.



■ Harran (Resim: Abdurahman Birden)

Emevilerden sonra Abbasiler sonra da Bizanslılar bölgeye hâkim olmuş, Selçuklu Döneminde (1049-



■ Ay, Yılız ve Güneşin Kutsandığı Nabonit Steli (Harran)

1.308) Sultan Melik Şah'ın komutanı Bozan Bey tarafından 1087 yılında Harran, Urfa ve Şam fethedilmiştir. 1272 yılında Moğollar Harran ve Urfa tahrip etmiş, Eyyubiler ve Osmanlılar döneminde (1.299-1.922) Harran ve Urfa yeniden inşa edilmiştir. Osmanlı Sultanı Fatih Sultan Mehmet 1453 Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis (İstanbul)'u fethedince, Bizans'ın Anadolu üzerindeki hâkimiyeti de son bulmuştur. İstanbul'un Fethi ile Orta Çağ Devri kapanmış, Yeni Çağ Devri başlamıştır. Selçuklu döneminden Osmanlıya, Şanlıurfa il genelinde Kervansaray, Han, Medrese, Cami, Türbe vb. yapılar inşa edilmiştir. Bu döneme ait birçok kültür varlıkları Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

Urfa, taşıdığı misyonu ve sahip olduğu özelliğinden dolayı, tarihi süreç içerisinde birçok istilalara da sahne olmuştur. Defalarca şehir düşman çizmesi altında harap bir yurt; düşmanların püskürtülmesinden sonra mamur bir yurt haline getirilmeye çalışılmıştır.

1. Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkan Osmanlı Devleti, Sevr Antlaşması'yla itilaf devletlerince paylaşılmış, Urfa 24 Mart 1919 tarihinde İngiliz düzenli ordu kuvvetleri tarafından işgal edilmiş, 30 Ekim 1919'da Urfa'yı İngilizler Fransızlara teslim etmiş, Urfa mutasarrıfı (Mülki Amiri), Belediye Başkanı, şehrin önde gelen eşrafı ve aşiret reislerinin halkı örgütlenmesi ile direniş başlamış, **Taşı Toprağı Ecdat Kanıyla Yoğrulan** Urfa, 11 Nisan 1920'de Fransız işgal kuvvetlerini şehirden koymuştur. 11 Nisan 1920'de "**Kendini Kurtaran Şehir, Urfa**" olarak tarihe not düşmüştür. Urfa halkının Fransız işgaline karşı göstermiş olduğu şanlı direnişi nedeni ile TBMM, 12 Ocak 1984 tarihinde Urfa'ya "**Şanlı**" unvan ve **İstiklal Madalyası** verilmiş, Urfa adının **Şanlıurfa** olarak değiştirilmesine karar vermiştir. 11 Nisan Urfa'da önemli bir gündür. Bu Önemli gün Urfa Kültü-

ründe kimi zaman bir yer adı, kimi zaman bir takım adı, kimi zamana bir gazete, kimi zaman bir spor takımı adı, kimi zaman da bir şairin ilham kaynağı olmuştur. Osmanlı Devleti yerine 23 Ekim 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde Urfa, alfabetik sıraya göre 63'üncü ili olarak varlığını sürdürmektedir.

Şanlıurfa sahip olduğu müstesna özelliklerinde dolayı, özelde ülke coğrafyasında, genel olarak da dünya coğrafyasında, müstesna bir yere sahiptir, hep ilgi odağı olmuştur. Peygamberlere izafe edilene mekânları, ereni, âlimi, din adamı, filozofu, düşünürü, yazarı, şairi, seyyahı, ressamı, sanatçısı, şarkıcısıyla ünlü olan; üzerine birçok şiir, destan ve ağıt yazılan Urfa, mistik ve otantik yapısıyla ve sahip olduğu özgün mirası ile hâlâ ilham kaynağı olmaya devam etmektedir.



■ Urfa Kurtuluşu Kutlamaları

Şanlıurfa, tescil edilen 2500 civarındaki kültür varlıkları ile Türkiye ve Dünya Şanlıurfa, Geleneksel Mimari Şehridir. Şanlıurfa merkezde Şehir Surları, Şehir Kapıları, Kule, Kale, Sinagog, Manastır, Kilise, Cami, Medrese, Tekke, Han, Hamam, Türbe, Anıt, Köprü, Su Bentleri, Su Kemerleri, Tarihi Kamu Binaları, Çeşmeler, Çarşı ve Pazarlar, Köşkler, Konaklar ve Evler, Sokaklar, Meydanlar, İmaratlar, Hayratlar vb. birçok kültür varlığı, Şanlıurfa'nın var olan kültür ve turizm varlığına artı değer katmaktadır. **Şanlıurfa, Geleneksel Mimari Şehri**'dir.



■ Şanlıurfa Merkez Kentsel Sit Alanı (Şanlıurfa Kültür Varlıkları Koruma Kurulu Arşivi)

YAZILI KAYNAKLAR

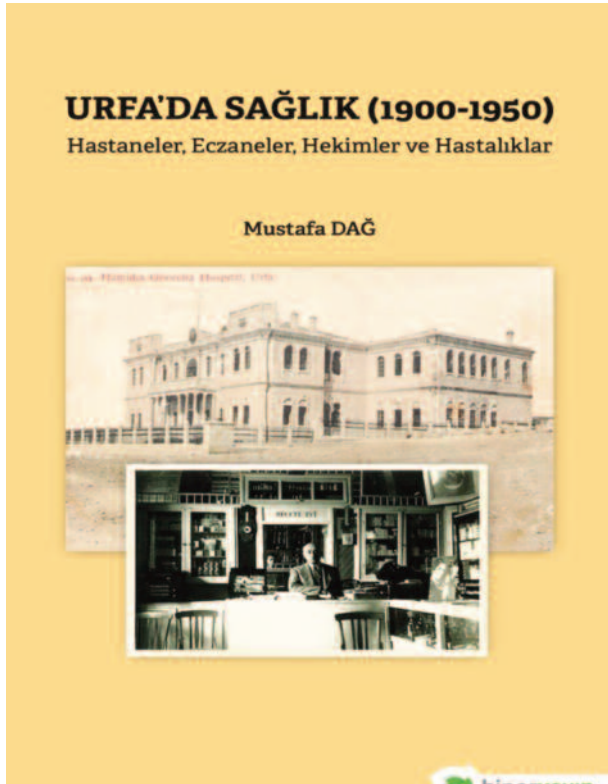
- BAKAL, Ali, "Harran Okulu", Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, 2008
- ÇELİK, BAHATTİN "Arkeolojide Urfa", Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, 2008
- ÇELİK, BAHATTİN, Şanlıurfa İli Neolitik Dönem Yüzey Araştırması Sonucunda Ortaya Çıkan Yeni Bilgi ve Bulgular
- EKİNCİ, ABDULLAH "Taş Devrinden Osmanlıya Urfa", Tarihi, Abdullah Ekinci, Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, 2012
- EKİNCİ, ABDULLAH, "Harran Mitolojisi ve Tarihi", Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, 2008
- EKİNCİ, ABDULLAH, "Harran ve Çevresi Tarihi", Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) Yayınları, 2019
- EKİNCİ, ABDULLAH, "Müze Şehir Urfa", Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, 2008
- KLAUS, SCHMİDT, "Göbeklitepe En Eski Tapınağı Yapanlar", Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006
- ÖNAL, MEHMET, MUTLU, SÜHEYLA İREM, MUTLU SEMİH, "Harran ve Çevresi Arkeoloji", Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) Yayınları, 2019
- ŞANLIURFA ARKEOLOJİ MÜZESİ ARKEOLOJİK ESER KATALOĞU-T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Şanlıurfa Valiliği Ortak Yayını
- YILDIZ, Selami, RIZVANOĞLU M. Sait, "Kültür ve İnançlar Diyarı Şanlıurfa, Selami Yıldız, M. Sait Rızvanoğlu, Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, 2012
- YILDIZ, Selami, RIZVANOĞLU M. Sait, "Şanlıurfa Gezi Rehberi", Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2022

Kitabiyat

Urfa'da Sağlık (1900-1950)

Hastaneler, Eczaneler, Hekimler ve Hastalıklar

Doç. Dr. İbrahim Halil TANIK



URFA'DA SAĞLIK (1900-1950)

Hastaneler, Eczaneler, Hekimler ve Hastalıklar

Yazar: Mustafa DAĞ

Hiper Yayınları, İstanbul, 2021, s. 381,

ISBN: 978-625-7443-68-5

Eseri yayına hazırlayan Mustafa Dağ, lisans, yüksek lisans ve doktora öğrenimini Tarih alanında tamamlamıştır. Hâlen öğretim üyesi olarak görev yapan araştırmacının akademik çalışmaları, özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönem taşrasında sosyo-ekonomik yapılar ile sağlık kurumları üzerine yoğunlaşmıştır. Tanıtımı yapılan bu eser, müellifin yayımlanan ilk kitabı olma özelliğini taşımaktadır. Çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e geçiş süreci ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında Urfa'nın sağlık tarihini; sağlık kurumları, bulaşıcı hastalıklar ve geleneksel tedavi yöntemleri (alternatif tıp) bağlamındaki gelişmeleri ele almaktadır.

Önsözle başlayan eser, giriş ve dört ana bölümden meydana gelmektedir. Müellif, önsöz kısmında çalışmanın genel çerçevesine ilişkin bilgilere yer vermektedir (s. 21-24). Giriş bölümünde ise geçmişi milattan öncesine uzanan Urfa şehrinin tarihçesine dair kısa bir değerlendirme yapılmıştır. Bu bağlamda kentin kuruluş süreci, isminin menşei ve Cumhuriyet'in ilanına kadar geçirdiği tarihsel gelişim süreci ele alınmıştır (s. 27-36).

Eserin "Urfa'da Sağlık Kurumları Olarak Hastaneler ve Personeli" başlığını taşıyan birinci bölümünde, geç Osmanlı dönemi taşrasında ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında sağlık alanında yaşanan gelişmeler ele alınmıştır. Bu bölümde özellikle sağlık alanındaki kurumsal yapılanma ve örgütlenme süreçleri üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, merkezi sağlık teşkilatının taşradaki uzantısı olan Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne özel bir önem atfedilmiştir. Urfa Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğü'nün kuruluş süreci ile bu müdürlükte görev yapan sağlık personeline ilişkin bilgiler sunulmuştur (s. 37-47). Müellif, bölümün devamında Urfa'daki sağlık kurumlarının başında gelen hastaneleri ayrıntılı biçimde incelemiştir.

Bu çerçevede; Urfa Gureba Hastanesi diğer adlarıyla Hamidiye Hastanesi veya Memleket Hastanesi, Urfa İsviçre-Alman Hastanesi, Urfa Askerî Hastanesi ile Urfa Trahom Mücadele Hastanesi ve Dispanseri bünyesinde yürütülen sağlık hizmetleri ile bu kurumlarda görev yapan sağlık personeli hakkında ayrıntılı değerlendirmelerde bulunmuştur (s. 47-128). Müellifin tespitlerine göre, Urfa'da faaliyet gösteren en erken tarihli sağlık kurumu 1897 yılında açılan ve bölgedeki misyonerler tarafından kurulan İsviçre-Alman Hastanesi'dir. Müslüman halkın tercih ettiği Gureba Hastanesi'nin inşasına ise II. Abdülhamid döneminde, 1904 yılında başlanmıştır. İnşa süreci 11 ay gibi kısa sürede tamamlanmıştır. Osmanlı ordusunun sağlık hizmetlerinin yürütülmesi amacıyla I. Dünya Savaşı sırasında açılan Urfa Askerî Hastanesi ise, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihinden sonra faaliyetlerine son vermiştir. Kentte yaygınlık kazanan trahom hastalığına karşı halk sağlığını korumak amacıyla kurulan Urfa Trahom Mücadele Hastanesi ve Dispanseri ise 1933 yılında 15 yataklı bir kapasite ile hizmete girmiştir. Birinci bölümün temel vurgusu, taşrada sağlık kurumları arasında bütüncül bir örgütlenme yapısının bulunmadığı, savaşların yol açtığı zorluklar nedeniyle sağlık hizmetlerinin yetersiz kaldığı, buna rağmen kurumların ve buralarda görev yapan idari ve sağlık personelinin mevcut imkânları en üst düzeyde kullanarak halka sağlık hizmeti sunma çabası içinde oldukları yönündedir.

Eserin ikinci bölümü, "Urfa'da Sağlık Hizmeti Veren Eczaneler ve Sağlık Personeli" başlığı altında kaleme alınmıştır. Müellif, bu bölümde hastanelerin tamamlayıcı unsuru olarak sağlık sektöründe önemli bir yer tutan ve tedavi amaçlı ilaçların üretimi ile halkın kullanımına sunulmasında rol oynayan eczaneler üzerine odaklanmıştır. Bu çerçevede, Urfa'da faaliyet göstermiş bazı önemli eczaneler ve bunların kurucuları ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. İlk olarak, Eczacı Mehmet Zeki Anlağan tarafından kurulan Şifa Eczanesi veya bir diğer adıyla Boncuklu Eczanesi ve bu eczanenin 1919-1954 yılları arasındaki faaliyetleri incelenmiştir (s. 129-141). Ardından, Eczacı Halil Nejat Sezer tarafından Birecik'te açılan ve işletilen Yeni Eczane veya bir diğer isimle Yeni Moda Eczanesi ile bu eczanenin 1928-1934 yılları arasındaki hizmetleri değerlendirilmiştir (s. 141-148). Müellif ayrıca, Musa Kazım Yazgan'ın kurduğu Musa Kazım Yazgan Eczanesi'nin 1924-1937 yıllarındaki faaliyetlerini (s. 148-154), Eczacı Veysi Ziya Nural'ın açtığı Nural Eczanesi'nin 1926-1954 yılları arasındaki çalışmalarını (s. 154-158) ve son olarak, Eczacı Memduh Vecdi Timur tarafından kurulan Memduh Vecdi Timur Eczanesi'nin

1953-1968 yıllarındaki faaliyetlerini incelemiştir. Müellif, yalnızca bu eczanelerin kuruluş ve faaliyet süreçlerine değil, aynı zamanda bu işletmelerde görev yapan sağlık personeline de ayrıntılı biçimde yer vermiştir. Ayrıca, hastanelere bağlı eczanelerin işleyişi ile bölgede misyonerler tarafından yürütülen eczacılık faaliyetleri de bu bölümde ele alınan diğer önemli başlıklar arasında yer almıştır (s. 158-159). Bu bölümde müellifin temel vurgusu, erken Cumhuriyet döneminde Urfa'da belediye ve hastanelere bağlı eczanelerin işlevselliğinin sınırlı olduğu; bu boşluğun ise özel girişimle kurulan serbest eczaneler aracılığıyla giderilmeye çalışıldığı yönündedir. Ancak, taşrada faaliyet gösteren bu eczanelerin sahipleri olan eczacıların çeşitli nedenlerle büyük şehirlere göç etmeleri sonucunda söz konusu eczanelerin uzun ömürlü olmadığı, buna rağmen faaliyet gösterdikleri dönemde bölge halkına sağlık hizmeti sunmak amacıyla yoğun bir çalışma sergiledikleri tespiti yapılmıştır.

Eserin üçüncü bölümü, "Urfa'da Bulaşıcı Hastalıklar ve Mücadele Yöntemleri" başlığı altında kaleme alınmıştır. Müellif bu bölümde, insanlık tarihi boyunca toplumların sosyal yapısını, ekonomik hayatını ve tarihsel gelişim süreçlerini derinden etkileyen bulaşıcı hastalıkları Urfa özelinde ele almıştır. Müellife göre, bölgenin taşra kenti olması, düşük refah düzeyi ve geç Osmanlı ile erken Cumhuriyet dönemlerinde sistemli sağlık yatırımlarından mahrum kalması nedeniyle Urfa, bu süreçlerde ciddi salgın hastalıkların etkisi altında kalmıştır. Özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında kent, arka arkaya gelen salgın dalgalarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bölümde ilk olarak, Osmanlı topraklarında ve Urfa'da yaygınlık gösteren Sıtma (Malarya) hastalığı ele alınmıştır. Hastalığın tanımı, tarihçesi, bulaş yolları, Osmanlı dönemindeki Urfa'daki durumu ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki seyri ile bu hastalığa karşı alınan önlemler kapsamlı biçimde değerlendirilmiştir (s. 162-178). Bunu takiben, insanlık tarihi kadar köklü bir geçmişe sahip olan Çiçek Hastalığı'nın tanımı, tarihî gelişimi, bulaşma biçimi, Osmanlı dönemi Urfa'sı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki seyri ile alınan önleyici tedbirler ayrıntılı şekilde ele alınmıştır (s. 178-191). Müellifin üzerinde durduğu bir diğer salgın ise, Lekeli Humma olarak da bilinen Tifüs olmuştur. Tifüs Hastalığının Urfa'daki yayılımı ve buna karşı geliştirilen mücadele yöntemleri değerlendirilmiştir (s. 191-199).

Urfa'da yaşam koşullarının olumsuzluğu nedeniyle sıkça salgın haline gelen ve çok sayıda kişinin görme yetisini kaybetmesine yol açan Trahom Hastalığı, tarihsel gelişimi bağlamında incelenmiştir. Cumhuriyet döne-

minde Urfa ve çevresindeki yayılımı ile bu salgına karşı alınan önlemler detaylı olarak aktarılmıştır. Trahom Hastalığının her ne kadar etki alanı kentte genişse de ölümle neticelenen vakanın olmadığı belirtilmiştir (s. 199-212). Bölümde ayrıca, yöre halkı tarafından Urfa Çıbanı ya da Gözellih Yarası (Güzellik Yarası) olarak adlandırılan Şark Çıbanı Hastalığının tarihi seyri, Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerindeki durumu ve alınan tedbirler etraflıca incelenmiştir (s. 212-224). Frengi Hastalığının Ortaçağ'dan itibaren insan sağlığı açısından tehdit oluşturduğu vurgulanarak, bu hastalığın salgın hâline dönüşme süreci ile alınan sağlık tedbirleri ele alınmıştır. Ancak Urfa ve çevresinde frenginin yaygın olmadığına dikkat çekilmiştir (s. 224-234). Geç Osmanlı döneminde yaygınlaşan ve ölümcül sonuçlar doğuran Verem (Tüberküloz) Hastalığı da Urfa özelinde incelenmiştir. Hastalığın tarihsel gelişimi, bölgedeki salgın boyutuna ulaşması ve hastalıkla mücadele kapsamında yürütülen faaliyetler aktarılmıştır (s. 235-244). Müellif, ölümcül bulaşıcı hastalıklar arasında yer alan Veba salgınlarını da Urfa ve çevresi bağlamında değerlendirmiştir. Özellikle sınır bölgelerinde, bilhassa Akçakale gibi yerleşim yerlerinde etkili olan salgının kaynağının büyük ölçüde Suriye olduğu vurgulanmış ve bölgedeki yayılım süreci örnek vakalar ışığında detaylandırılmıştır (s. 244-258). Bölümün devamında ise, Kolera, Kızamık, Tifo, Difteri ve Grip gibi diğer bulaşıcı hastalıklar da salgın tarihi ve mücadele yöntemleri bakımından kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır (s. 258-281).

Müellif, bu bölümde temel olarak, Urfa'nın sınır bölgesinde yer alması, Osmanlı'nın son dönemindeki savaşların geçiş güzergâhında bulunması, sağlık hizmetlerinin yetersizliği ve halkın büyük kısmının hijyen koşulları elverişsiz kırsal alanlarda yaşıyor olması nedeniyle kentte salgın hastalıkların sıklıkla görüldüğünü vurgulamıştır. Ayrıca, bölgede yaşanan salgınların önemli bir kısmının Mardin ve Maraş dışında Irak ve Suriye kaynaklı olduğuna dikkat çekmiştir. Müellif, Osmanlı'nın son döneminde uygulanan koruyucu sağlık tedbirlerinin salgınların kontrol altına alınmasında etkili olduğunu, ancak Osmanlı'nın yıkılması, Cumhuriyet'in kuruluş süreci ve özellikle Millî Mücadele yıllarında sağlık altyapısına yeterli yatırım yapılamaması nedeniyle hastalıkların tekrar salgın haline dönüştüğünü ifade etmiştir. II. Dünya Savaşı sürecinde de hastalıkların tekrar salgın haline dönüştüklerine dikkat çekmiştir. Buna rağmen, Cumhuriyet döneminde yürütülen mücadele programlarıyla salgınların kontrol altına alınabildiğine işaret etmiştir.

Eserin son bölümünü teşkil eden dördüncü bölüm, "Urfa'da Geleneksel Tıp (Alternatif Tıp)" başlığı altında ele alınmıştır. Bu bölümde müellif, Cumhuriyet öncesi dönemde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Urfa ve çevresinde geleneksel tıbbın gelişim sürecini incelemiştir. Müellif, modern tıp eğitimi ve bilimsel yöntemlerden yoksun olan taşrada, halkın deneme-yanılma yoluyla edinilen bilgi ve tecrübeler doğrultusunda uygulanan geleneksel tedavi yöntemlerine yöneldiğini ifade etmiştir. Modern tıp uygulamalarının yetersiz kaldığı alanlarda, geleneksel tedavi uygulayıcılarının önemli bir rol üstlendiğine dikkat çekmiştir.

Örneğin modern eczacıların yetersiz kalmasından dolayı Aktarların, sağlık personelinin yetersiz kalmasından dolayı ise halk hekimlerinin ön plana çıktığı vurgulanmıştır. Bu bağlamda, modern eczacılığın henüz gelişmediği Urfa'da Aktarlık mesleğinin yaygınlığı belirtilmiştir. Aktarlar arasında önemli bir yere sahip olan Attar İsa (İsa Demirkol) ile Attar Ohannes Moripek (Vannes)'in mesleki faaliyetleri ve halk arasında edindikleri yer ayrıntılı şekilde değerlendirilmiştir (s. 279-303). Müellif, geleneksel tıbbın taşrada halk sağlığı alanında oynadığı rolü ortaya koyarken, modern tıp hizmetlerinin ulaşamadığı veya yetersiz kaldığı kırsal bölgelerde sıkça başvurulmuş uygulamaları da ele almıştır. Bu kapsamda, geleneksel ebelik, halk hekimliği, hacamatçılık, kırık-çıkıkçılık gibi halk arasında rağbet gören geleneksel tedavi yöntemleri, tarihi ve toplumsal bağlamı içinde incelenmiştir (s. 303-321). Bölümün temel vurgusu, Urfa halkının muhafazakâr yapısı, modern tıp hizmetlerinin özellikle kırsal kesimlerde sınırlı kalması ve halkın geleneksel tıp uygulayıcılarına duyduğu güvenin, geleneksel tıp pratiklerinin bölgede varlığını sürdürmesinde etkili olduğudur. Müellif, erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin çağdaşlaşma hedefleri doğrultusunda sağlık alanında da reformist adımların atıldığını ve bu kapsamda Urfa'da geleneksel tıbbın yerini modern sağlık hizmetlerinin alması amacıyla yapılan yatırımların belirli ölçüde başarı sağladığını ifade etmiştir. Ancak tüm bu çabalara rağmen, bölge halkının geleneksel tıbbı tamamen terk etmediği, bu ilgisinin Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren kısmen de olsa devam ettiği tespitiyle bölüm sonlandırılmıştır.

Eserin sonuç bölümünde, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşanan savaşların, sağlık sektörüne yönelik yatırımların aksamasına ve bunun doğal sonucu olarak, sadece Urfa ve çevresinde değil, ülke genelinde de yaşam standartlarının düşmesine yol açtığı vurgulanmaktadır. Cumhu-

riyet'in ilanından hemen sonra, sağlık alanındaki mevcut sorunların giderilmesi amacıyla kurulan ve 1945 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı adını alacak olan Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti'nin teşkilatlanması ile birlikte, Urfa'da bu kuruma bağlı olarak faaliyet gösteren Urfa Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlüğü'nün kesintisiz çalışmaları sayesinde, bölgedeki sağlık sorunlarının çözülmesine yönelik önemli adımlar atıldığı tespit edilmiştir. Ancak Urfa'da nüfusun büyük çoğunluğunun kırsal kesimlerde yaşıyor olması, modern sağlık hizmetlerinin ulaşmasında ciddi engeller oluşturmuş ve bu durum, özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde bölgede misyonerlerin sağlık alanında etkin bir rol oynamasına zemin hazırlamıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise yapılan yatırımlar sayesinde yerli Müslüman eczacı ve hekimlerin sağlık alanında öne çıkmaya başladıkları görülmüştür.

Benzer şekilde, Osmanlı'nın son döneminde Urfa'daki sağlık kurumlarının büyük oranda misyonerlerin denetiminde olduğu; ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında başlatılan ve Cumhuriyet döneminde sürdürülen sağlık politikaları neticesinde, bu kurumların devletin ve yerli Müslüman halkın denetimi altına girdiği belirtilmiştir. Sağlık kurumlarının yürüttüğü çalışmalar neticesinde bulaşıcı hastalıklarla mücadelede kısmi başarılar elde edilmiş olsa da, söz konusu hastalıkların bölgeden tamamen yok edilemediği tespiti yapılmıştır. Sonuç bölümünde ayrıca, bölgedeki salgın hastalıkların yaygınlaşmasının temel nedenlerinden birinin, savaşların yol açtığı yoksullaşma ve refah seviyesindeki düşüş olduğu vurgulanmıştır. Son olarak, halkın modern tıba olan güveninin zayıf olması, ekonomik yetersizlikler, muhafazakâr toplumsal yapının etkisi ve sağlık kurumları ile sağlık personeli sayısının yetersizliği gibi etkenlerin, Urfa'da geleneksel tedavi yöntemlerinin cazip ve yaygın bir seçenek olarak varlığını sürdürmesine yol açtığı ifade edilmiştir (s. 321-326).

Müellif, sonuç bölümünün ardından, çalışmada yararlanılan kaynakları içeren kaynakça kısmına yer vermiştir (s. 327-358). Bu bölümde, eserde kullanılan arşiv belgeleri (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi ve Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), süreli yayınlar, literatür kaynakları ve diğer referanslar sistematik biçimde sıralanmıştır. Kaynakçayı takiben, eserin ekler kısmı oluşturulmuştur. Ekler bölümünde, eserde detaylı biçimde ele alınan sağlık kurumları, bulaşıcı hastalıklarla ilgili basına yansıyan haber metinleri ile sağlık personeline dair görsel belgeler paylaşılmıştır. Bu belgeler, hem ça-

lışmanın içerik bütünlüğünü desteklemekte hem de dönemin sağlık tarihine ışık tutmaktadır. Ekler bölümünde yer alan belgeler şu şekilde sıralanmıştır: Urfa Gureba Hastanesi'nin dış görünümünü ve mimari planını gösteren görseller, Akgün Gazetesi'nin 6 Ağustos 1946 tarihli sayısında yayımlanan, "Doktorsuz Memleket Hastanesi" başlıklı haber metni, Boncuklu Eczanesi ve kurucusu Eczacı Mehmet Zeki Anlağan'a ait görseller, Eczacı Halil Nejat Sezer'in mezuniyet diploması ve kendisine ait resmî belge, Melih Ziya Sezer tarafından, babası Halil Nejat Sezer hakkında müellife yazılmış mektup, Halil Nejat Sezer'in ölüm belgesi, Mahkemeönü Semt'i'nde bulunan Nural Eczanesi ile kurucusu Eczacı Veysi Ziya Nural'a ait görseller, Şark Çıbanı hastalığının Türkiye genelindeki dağılımını gösteren harita, Urfa Postası Gazetesi'nin 1 Temmuz 1949 tarihli sayısında yayımlanan bulaşıcı hastalıklarla ilgili haber metni, Aktar İsa Demirkol ve oğlu Halil Demirkol'un aktar dükkânında çekilmiş görselleri, Geleneksel tedavi yöntemleri uygulayıcısı Ali Ashlan Bey'in soy kütüğüne dair görsel belgedir (s. 359-372). Bu belgeler, eserde ele alınan konuların görsel ve belge temelli desteklenmesini sağlamıştır. Aynı zamanda Urfa'nın sağlık tarihine dair özgün bir belge koleksiyonu oluşturmuştur. Son olarak eserin 373 ile 381. sayfaları arasında, dizine yer verilmiştir.

Netice olarak Mustafa Dağ tarafından kaleme alınan Urfa'da Sağlık (1900-1950) Hastaneler, Eczaneler, Hekimler ve Hastalıklar başlıklı eser, konu bütünlüğü ve kapsam bakımından başarılı olmakla birlikte, bazı bölümlerde tekrar eden anlatımlar dikkat çekmektedir. Özellikle geleneksel tıp ve modern sağlık hizmetlerinin karşılaştırıldığı bölümlerde aynı vurguya sıkça yer verilmesi, anlatımın yer yer tekrarlanmasına yol açmıştır. Ayrıca eserde dönemsel karşılaştırmalar yapılırken, özellikle bulaşıcı hastalıklar konusunda Urfa dışındaki örneklerle daha fazla yer verilmiş olsaydı daha geniş bir perspektif sunulabilirdi. Bu noksanlıklara rağmen eser, 20. yüzyılın ilk yarısında Urfa'da sağlık kurumlarının, bulaşıcı hastalıkların, tıbbi uygulamaların ve sağlık hizmetlerinde görev yapan kişilerin tarihine ışık tutan kapsamlı bir çalışma olarak değerlendirilmelidir. Bu haliyle eser, alan araştırmaları ve sağlık tarihi literatürü açısından önemli bir katkı olarak değerlendirilebilir. Eser, tarihçiler, sağlık tarihi araştırmacıları ve bölgeye ilgi duyan araştırmacılar için temel bir başvuru kaynağı niteliğindedir. Özellikle yerel tarihin sağlık tarihiyle buluştuğu çalışmalara örnek teşkil edebilecek bir akademik ürün olarak dikkat çekmektedir.

Bir Urfa Çelebisiyle Hasbihal

İbrahim Halil Tezölmez

I

uzun beyaz entarinle otururken eyvanda
dalıp dalıp gidiyorsun son demlerde hep
nargilenden derin nefesler alıp
diyorsun ki Urfa değişti
diyorsun ki bu toprak
o eski toprak değil
yıldızları da Urfa'nın
eskisi gibi parlak değil

değil ağam değil
ne Elazığ eski Harput
ne Erzurum kadim kal'a
değişti dediğin sadece
Urfa değil Antep değil
İstanbul da artık
o İstanbul değil
her şehre ayrı ayrı
bir hâl olmuştur
ne Kemal'in Emirgân'ı
ne Haşim'in akşamları
hepsi muhâl olmuştur

II

sen ne hasretler gördün usta
sen ne gurbetler
seneler önce hatırlasana
hani saçları topuğuna sarmaşan
bakışı med cezîr
gamzesi girdâp
o masal kızı
rivâyet öyleydi ki İstanbul
ya da o perinin
râm olan sevdasına
iflah olmaz bir daha
çıkılmazdı sabaha

o müstesna dilber
ve o İstanbul
fırak sayılırdı kavuşmak
aşk böyleydi o demler
sonra o cüce cüce ademler
bir bir çıktılar
aşk simyasın kimyaya
fizîğe tahvil ettiler

değil mîrim değil
ne divanlar dolusu dilârâ
ne Sa'dâbâd ne Pera
meydanlar dolusu nâdân
bulvarlar boyu nobran

III

Aynzelha'da bir hüzzam
bestenin hüznü
sararken seni
süzülürken kuşlar kurşuni gökte

haddeden geçmiş hüznler süzüyor
Rehâvî sulara ruhun
diyorsun ki Mecmalbahr'de
otururduk bir akşam vakti
anlatıyor anlatıyor ve dalıyorsun
diyorsun ki döner durur burda hâlâ
bir dolap-lakin
eski suları nerde
sırlı sevdalarla hâlâ
inler mi bu yerde
o sular ki kaç âşık
susuzluğun gidermiş
ilaç olmuş kaç derde
kaç Züleyha içmiş o sudan
kaç Yusuf güzelliği sinmiş
kaç İbrahim o sulara âzadedir pusudan
kaç sevdalı kalp ağrısın dindirmiş bu yerde

IV

bir vakte geldik ki azîzim
ne mihr ne vefa
hepsi lügatlerde hurafe
bir seyyahız bu şehirde
kendi kentimize yabancı
ne yusuftutan hûhûsu
ne Aynzelha büyüğü bu gönle ilaç olur
öyle bir kente geldik ki
sim ü zer mîrim
her kelleye taç olur

geçti ülfet çağı ünsiyet çağı
meta diye madde diye bu çağ
saplar metal bıçağı

bir rüzgâr esti
aşinasız kaldık metropollerde
akransız hemdemsiz kaldık
gri betonlar arasında
metrolarda bunaldık
çelebiler tebdil gezer bu yerde

Aynzelha'da otururken bir hazan vakti
kurşuni gökte süzülürken muhacir kuşlar
ince hüzzam hüznler süzüyorsun Rehâvî sularda...

آصفك مقدارينى بيلمز سليمان اولميان

Asafın mikdarını bilmez Süleyman olmayan

بيلز انسان قدرينى عالمدا نپان اولميان

Bilmez insan kadrini alemde insan olmayan



Gazeli dinlemek
için kodu
telefonunuza
okutunuz.

Ziyâ Paşa ve Âsaf'ın Mikdârı

Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ*

Edebiyat tarihimizde yenileşme/Batılılaşma dönemi-
Enin en güçlü şairlerinden birinin de Ziyâ Paşa (ö.
1880) olduğu edebiyat tarihçilerinin ittifak ettiği bir hu-
sustur. Klasik edebiyatın yavaş yavaş sahneden çekildiği
bir dönemde edebiyat dünyasına adım atan Ziyâ Paşa,
hem şair hem fikir adamı hem de gazeteci kimliğiyle öne
çıkarak. Klasik edebiyat geleneğini yaşatmak üzere gayr-ı
resmî olarak teşekkül eden Encümen-i Şuara (1860)¹ top-
luluğuna en genç üye olarak katılmış ancak Batıdan
gelen fikir hareketlerinin etkisiyle zamanın şartlarına
uyarak Tanzimat dönemi edebiyatının neşv ü nema bulup
yaygınlaşmasına öncülük etmiş bir şahsiyettir.²

Şairliği ve bürokrat kimliğiyle Osmanlı Devletinin
Batılılaşma serüveninde büyük hizmetleri olan Ziyâ Paşa
yazdığı eserlerle de devrin tanınmış şahsiyetleri arasında
yerini almıştır. Klasik edebiyat geleneğini ve estetiğini
çok iyi bilen ve bu edebiyatın son temsilcisi olarak da
değerlendirilen Ziyâ Paşa, XVI. yüzyıl şairi Rûhî-i Bağ-
dâdî'ye (ö. 1605-6) yazdığı *Terkib-bend*³ ve atasözü me-
sabesindeki berceste beyit ve mısralarıyla da meşhur
olmuştur.

Bu yazıda, Urfa'daki sıra gecelerinde gazelhanlar ta-
rafından okunan ve şiir meclislerinin beğenilen gazelleri
arasında yer alan Ziyâ Paşa'nın bir gazelini açıklamaya
ve bazı yorumlarda bulunmaya çalışılacaktır.⁴ Böylece
Klasik şiir geleneğine âşina olmayanların veya genel
okuyucuların bir nebze de olsa gazeli anlamalarına vesile
olması hedeflenmektedir.



* Prof. Dr. Ekrem Bektaş, Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi TDEB.

¹ M. Kayahan Özgül, *XIX. Asrın Özel Bir Edebiyat Mahfeli Olarak Encüme-i Şu'ara*, Kurgan Edebiyat, Ankara 2006.

² Ziyâ Paşa'nın hayatı ve eserleri bk. Önder Göçgün, *Ziyâ Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Edebi Şahsiyeti ve Bütün Şiirleri*, Kültür ve Turizm bakanlığı, Ankara 1987.

³ H. Fethi Gözler, *Ziyâ Paşa'nın Terci-i Bend'i ile Terki-i Bend'i Üzerine Düşünceler*, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1987.

⁴ Bk. Abuzer Akbıyık, vd., *Şanlıurfa Halk Müziği* Şanlıurfa Valiliği Kültür Yayınları, Şanlıurfa 1999; Muhsin Macit, "Urfa Sıra Gecelerinde ve Musiki Meclislerinde Okunan Gazellerin İşlevi", Millî Folklor, 2010, Yıl 22, Sayı 87, s. 84-93.



*Âsaf'ın mikdârını bilmez Süleymân olmayan
Bilmez insân kadrini âlemde insân olmayan*

*Zülfüne dil vermeyen bilmez gönül ahvâlini
Anlamaz hâl-i perîşânı perîşân olmayan*

*Rızkına kâni' olan gerdûna minnet eylemez
Âlemin sultânıdır muhtâc-ı sultân olmayan*

*Kim ki korkmaz Hak'dan andan korkar erbâb-ı ukûl
Her ne isterse yapar Hak'dan hirâsân olmayan*

*İ'tirâz eylesen bir nâ-dân Ziyâ hâmûş olur
Çünkü bilmez kadr-i güftârın sūhan-dân olmayan*



Remel bahrinin “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” vezniyle yazılan beş beyitlik gazelin dili, devrin edebî diline göre gayet sadedir. Bu sadelik topluma hizmet etmeyi sanatın bir gayesi olarak gören şairin bilinçli bir tercihi olsa gerektir. Gazelin ahengi aruz vezniyle birlikte kafiye (şaygân + ân), redif (olmayan) ve asonanslarla (â, a) sağlandığı için akıcıdır. Bu akıcılık ile birlikte gazel, şair Nâbî'nin (ö. 1712) önemli temsilcisi olduğu hikemî/didaktik şiir üslûbuyla yazıldığından şiir meclislerinde rağbet edilip okunmuştur.

Gazelin ilk beyti şöyledir:

*Âsaf'ın mikdârını bilmez Süleymân olmayan
Bilmez insân kadrini âlemde insân olmayan⁵*

Ziyâ Paşa çarpıcı olsun diye Âsaf has ismiyle gazele başlar ve Hz. Süleyman ile veziri Âsaf arasındaki hadiselerle telmihte bulunur. Bilindiği gibi Hz. Süleyman Hz. Davud'un oğlu olup İsrailoğullarına gönderilmiş bir peygamberdir. Yahudi ve Hristiyan inancına göre Hz. Süleyman kral iken İslam inancında ise hükümdar - peygamber olarak bilinir. Süleyman ismi İbrânce'de barış anlamına gelen “Şelomoh” kelimesine karşılık gelmektedir.⁶ Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim'de çokça anılan Hz. Süleyman'ın edebiyata yansıyan özellikleri pek fazladır. Özellikle “karınca, mühür, kuşdili, Belkıs'ın tahtı ve cinlere hükmetmesi gibi mucizeleriyle ön plana çıkmaktadır.⁷

“Âsaf kelimesi de İbrânce'den Arapça'ya geçmiş olup Hz. Süleyman'ın hikmet ve tedbirleriyle tanınan veziri Âsaf b. Berahyâ'nın adından gelmektedir. İslâmî kaynaklarda Âsaf b. Berahyâ, Hz. Süleyman'ın teyzesinin oğlu, çok güvendiği bir kişi, hatta Hz. Süleyman'ın kâtibi ve veziri olarak gösterilmekte, ism-i azamı bildiği, duasının kabul edildiği, keramet sahibi olduğu nakledilmektedir. Yine müfessirlerin verdiği bilgilere göre Sebe Melikesi Belkıs'ın tahtını göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir sürede getiren kişinin Âsaf b. Berahyâ olduğu söylenmektedir.”⁸

“Âsaf b. Berahyâ ile ilgili olarak İslâmî kaynaklarda anlatılan bir başka rivayet de şöyledir: Hz. Süleyman bir adayı istilâ eder ve ada hükümdarının kızı Cerâde'yi alır. Cerâde, babasının başına gelenleri hatırlayarak mahzun olduğunu söyler ve babasının bir suretinin yaptırılmasını ister. Hz. Süleyman bunu kabul eder. Fakat Cerâde gizlice bu heykele tapmaya başlar. Bu iş Hz. Süleyman'ın bilgisi dışında kırk gün devam eder. Hadiseyi haber alan Âsaf b. Berahyâ bir toplantı yapmak için Hz. Süleyman'dan izin alır ve yaptığı konuşmada, daha önce yaşayan peygamberleri överek anar. Sıra Hz. Süleyman'a gelince, “Çocukluğunda ne kadar uslu idi ve seilmeyen her şeyden ne kadar uzaktı” demekle yetinir. Hz. Süleyman, niçin sadece gençlik yıllarından bahsedip daha sonraki dönem hakkında bir şey söylemediğini sorunca Âsaf meseleyi anlatıp sarayında kırk gündür puta tapılmakta olduğunu belirtir. Bunun üzerine Hz. Süleyman putu kırarır, Cerâde'yi cezalandırır ve kendisi de tövbe eder (Taberî, *Târîh*, I, 497-498).”⁹

Âsaf b. Berahyâ, bunlardan başka Hz. Süleyman'ın saltanat mührünü kaybetmesi hadisesiyle ilgili olarak da zikredilmektedir.¹⁰ Âsaf kelimesi Osmanlılarda vezir ve özellikle veziriazamlar için kullanılan bir isimdir.¹¹

Yukarıda verilen bilgilerden sonra gazelin ilk beyti şöyle nesre aktarılabilir. “Süleyman olmayan Âsaf'ın kıymetini/değerini, seviyesini bilmez/anlamaz. Dünyada insan olmayan kimse de insanın kadrini bilmez.” Diğer bir ifade ile “Hem peygamber hem de hükümdar olan Hz. Süleyman gibi olmayan (kimse), Âsaf'ın manevî derecesini/ileri görüşlülüğünü bilmediği gibi bu âlemde insan olmayan da insanın kıymetini/mahiyetini bilmez.”

⁸ Bk. TDVİA, Ömer Faruk Harman, Âsaf b Berahyâ, <https://islamansiklopedisi.org.tr/asaf-b-berahya>

⁹ TDVİA, Ömer Faruk Harman, Âsaf b Berahyâ, <https://islamansiklopedisi.org.tr/asaf-b-berahya>

¹⁰ Agm. <https://islamansiklopedisi.org.tr/asaf-b-berahya>

¹¹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ, Ankara, s. 45-6.

⁵ Gazel için bk. Önder Göçgün, age, s. 287.

⁶ Hz. Süleyman hakkında daha fazla bilgi için bk. TDVİA, Ömer Faruk Harman, Süleyman, <https://islamansiklopedisi.org.tr/suleyman>

⁷ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ, Ankara, s. 45-6.

Haz. Süleyman, Âsaf'ın Sebe melikesi Belkıs'ın tacını ve tahtını getirince ve onun maneviyattaki derecesini öğrenince değerini/mikdarını anlar. Dünyadaki her insan da insanın kadrini/derecesini yüceliğini bilmez/bilemez. Beyitteki ikinci insan kelimesinden kastedilen kâmil insandır. Yani nefsin istek ve arzularından kurtulmuş ve yaratılışın sırrını kavramış, Allah'ın yarattığı en yüce mahlûk olan insanın kıymetini/yüceliğini/eşref-i mahlukat olduğunu anlayan kimsedir.

Beyitte tekrar sanatı bariz bir şekilde kullanılırken “mikdâr ile kadr” kelimeleri arasında da iştikak sanatı yapılmıştır. Beyit okunduğunda her ne kadar basit gibi görünse de derin anlamlar içermekte ve “sehl-i mümteni/kolay gibi görünen ancak söylenmesi zor olan” sanatına güzel bir örnek oluşturmaktadır. Gazelin ikinci beyti şöyledir:

*Zülfüne dil vermeyen bilmez gönül ahvâlini
Anlamaz hâl-i perîşânı perîşân olmayan*

“Perişân/kederli olmayan kimse, perişân hâli anlamadığı gibi zülfüne gönül vermeyen (kimse de) gönül hâllerini bilmez.” Zülûf saç demektir. Divan şiirinde sevgilinin saçı âşığın gönlü için bir yuvadır ve âşığın parça parça olmuş gönlü sevgilinin zülfüne takılmıştır. Zülûf perişân/dağınık olması hasebiyle vahdet olan yüzü kapattığı için de kesrettir, yani mâsivâdır/Allah dışındaki her şeydir. Farsça “dil” kelimesi gönül anlamındadır. Sevgilinin dağınık saçlarına gönlünü kaptırmayan başka bir ifade ile âşık olmayan kimse gönlün düştüğü durumu/perişân hâli anlayamaz. Burada ihâm yoluyla Leylâ vü Mecnûn hikâyesinin kahramanı Kays'a gönderme yapılmış denilebilir. Beyitteki “gönül ahvâli” tamlamasıyla tasavvufi bir anlam kastedilmiş olmalıdır. Çünkü aşkın merkezi olan gönül hâlden hâle değişen bir özelliğe sahiptir. Tasavvufi anlamda da gönül ilahî sırların ve tecellilerin meydana geldiği bir merkezdir. Beytin ikinci mısraında tekrar edilen “perîşân” kelimesi Farsça birleşik bir isim olup “dağınık, düzensiz, karmakarışık” anlamlarına geldiği gibi “hâl-i perîşân” tamlamasıyla da “acınacak durumda olan, gamlı, kederli” manaları kastedilmiştir. Yine uzak anlamıyla da “perîşân” kelimesi “perî şanlı, şanı perî olan” anlamlarını da hatırdan uzak tutmamak gerekir. Gazelin üçüncü beyti de şöyledir:

*Rızıkına kâni' olan gerdûna minnet eylemez
Âlemin sultânıdır muhtâc-ı sultân olmayan*

Sözlükte “yiyecek, içecek şey, azık” anlamına gelen

rızık kelimesinin terim anlamı da “Allah Teâlâ'nın canlılara yeme içme ve başka hususlarda yararlanmak üzere verdiği her şeyi” ifade eder. İsm-i fâil kalıbındaki “kâni'” kelimesi “kanaat eden, elindekiyle yetinip fazlasını istemeyen ve tam bir kanaat sâhibi olmak, inanmak” manalarına gelir. “Gerdûn”un “dönen, devreden” anlamıyla birlikte “felek, dünya, sema” manaları da vardır. Arapça asıllı olan “minnet” kelimesi Türkçede yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Beyitteki “minnet eylemez” birleşik fiilin de “Borcu ve yükü altında kalacağı bir kimseden kendisi için iyilikte bulunmasını istememek, boyun eğmemek, yalvarmamak,” anlamı ön plana çıkmaktadır.



Divan şiirinde beyit bütünlüğü esas alındığı için her bir beyit farklı anlamlar içermekte ve kendi içinde anlam tamamlanmaktadır. Gazelin üçüncü beytinde dile getirilen husus/mevzu yukarıdaki beyitlerden bağımsız olup “Rızıkına kanaat eden (kimse/kişi), dünyaya minnet eylemez/kimseye karşı kendini borçlu hissetmez. Sultana/padişaha muhtaç olmayan kimse âlemin/dünyanın sultanıdır.” şeklinde nesre çevirmek mümkündür. Bu beyitte anahtar kelimeler “minnet ve sultân”dır.

İnsan fitraten hür yaratılmış bir varlık olduğu için Yaratıcı dışında hiç kimsenin minneti altında yaşamak istemez. Başkasının minneti altında kalmak insanı zillete düşürdüğü için onurlu diğer bir deyişle insan mertebesine çıkmış bir kimsenin kabul edebileceği bir hâl değildir.

Dolayısıyla insanın dünya sultanı olabilmesinin şartı padişah da olsa kimseye muhtaç olmamaktır. Çünkü insanın yeryüzündeki rızkını taksim edip ihsan eden padişah değil yüce Allah'tır.

*Kim ki korkmaz Hak'dan andan korkar erbâb-ı ukûl
Her ne isterse yapar Hak'dan hirâsân olmayan*

“Akıl sahipleri/akıllı kimseler, Allah'tan korkmayan kimselerden korkar. (Çünkü) Allah'tan korkmayan bir kimse her ne isterse yapar/yapabilir.” anlamındaki dördüncü beyit gerek söyleyiş gerekse mana bakımından diğer beyitler gibi güçlü değildir. Çünkü birinci mısradaki anlam ikinci mısradaki aynen tekrar edilmiştir.

Ziyâ Paşa'nın bu beyitte dile getirdiği husus “Kork, Allah'tan korkmayandan.” atasözü mesabesindeki vezide/ibarede ifade edilen anlamla aynıdır. Allah korkusunu içinde taşımayan ya da Allah'tan korkmayan bir insanın neler yapabileceği tabir caizse insanlıktan çıkıp canavarlaşacağı ifade edilir. Korku her insanın doğuştan sahip olduğu bir histir. Bu hissin de ifrat, vasat ve tefrit mertebeleri vardır. Korkunun ifrat derecesi hiç korkmaktır ki bu hâl de makul insan için tasvip edilmez. Korkunun tefrit derecesi de her şeyden korkmak olarak değerlendirmek mümkündür. Bu hâlin de insan hayatı için ne kadar azap verici olduğu ortadadır. Dolayısıyla insan için özellikle de Müslüman için hislerin/kuvvelerin en makul olanı vasat/orta mertebesidir. Hz. Muhammed'in “Hayru'l-umûri evsatuhâ/İşlerin hayırlısı orta olanıdır.”¹² hadis-i şerifi de bu durumu en güzel şekilde özetlemektedir.

*İ'tirâz eylerse bir nâ-dân Ziyâ hâmuş olur
Çünkü bilmez kadr-i güftârın sühan-dân olmayan*

Beş beyitlik gazelin son beytinde şair adını/mahlasını anarak “Eğer bir nâ-dân/bilgisiz, cahil (bu söyledikle-rime) itiraz ederse Ziyâ susar, cevap vermez. Çünkü söz-den/şiirden anlamayan kimseler sözün/şiirin/edebiyatın kıymetini bilmez.” diyerek cahil kimseler karşısındaki tavrını açıkça ortaya koyar.

Beyitte üzerinde durulması gereken kelimeler “nâ-dân ve suhen-dân”dır. Farça ön takıyla kullanılan “nâ-dân” kelimesinin ilk anlamı “cahil, bilmez, bilgisiz” iken “kaba, sert davranan, gönül kıran” manasına da gelir.

Cahil ve cahillik başta Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şe-

rifler olmak üzere kültür ve edebiyatımızda çokça zemedilen/yerilen kavramlardır. Kur'an-ı Kerim'in “Musa: “Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım.” demişti.”¹³ ayeti ve “Cehaletten büyük fakirlik, akıldan faydalı zenginlik, tefekkür gibi ibadet yoktur.” hadis-i şerifi örnek olarak verilebilir. İslam medeniyetinden etkilenen kültürümüzde de “Ahmağa verilecek cevap sadece sükût etmektir.” sözü beytin anlaşılması için önemli olduğu kanaatindeyiz.

Beyitteki bir diğer anahtar kelime de “suhen-dân”dır. Farsça birleşik sıfat olan kelimenin Türkçe karşılığı “Söz söylemeyi bilen, düzgün ve güzel söz söyleyen (kimse)” yani şair, söz ustası demektir Sözden, şiirden, belâğattan anlamayan bir cahilden sözün, şiirin, dolayısıyla edebiyatın kıymetini, sanatın değerini beklemek beyhudedir.

Ziyâ Paşa bu makta beytiyle önce kendini ve şiirini zımnen de olsa över sonra da zamane cahillerinin şiirden, sözden ve kendisinin yazdıkları sanat eserlerinden anlamadıklarını ifade eder. Câhil kimselerle asla söz düello-suna girmediğini bu tür insanlara verilecek en güzel cevabın susmak olduğunu söyleyerek gazelini bitirir.

Böylece Ziyâ Paşa hikemî şiir tarzıyla yazdığı beş beyitlik bu gazelinde toplumun her kesimindeki insanlara nasihat ederek hem tecrübesini aktarır hem de klasik şiirdeki sanat gücünü ortaya koyar ve yazdıkları eserlerle adeta ölümsüzleşir.

KAYNAKÇA

- Akbıyık, Abuzer vd., *Şanlıurfa Halk Müziği* Şanlıurfa Valiliği Kültür Yayınları, Şanlıurfa 1999.
- Göçgün, Önder, *Ziyâ Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Bütün Şiirleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1987.
- Gözler, H. Fethi, *Ziyâ Paşa'nın Terc-i Bend'i ile Terki-i Bend'i Üzerine Düşünceler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987.
- Macit, Muhsin “Urfa Sıra Gecelerinde ve Musiki Meclislerinde Okunan Gazellerin İşlevi”, Millî Folklor, 2010, Yıl 22, Sayı 87, s. 84-93.
- Özgül, M. Kayahan, *XIX. Asrın Özel Bir Edebiyat Mahfeli Olarak Encüme-i Şu'ara*, Kurgan Edebiyat, Ankara 2006.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ, Ankara 1998?
- TDVİA, Ömer Faruk Harman, “Süleyman”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/suleyman>
- TDVİA, Ömer Faruk Harman, Âsaf b Berahyâ, <https://islamansiklopedisi.org.tr/asaf-b-berahya>
- Yılmaz, Mehmet, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*, Kesit, İstanbul 2013.

¹² Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*, Kesit, İstanbul 2013, s. 214.

¹³ Kur'an-ı Kerim, Bakara 67.

Bakırtaş (*Kalkolitik*) Çağı'ndan Moğollar'ara kadar, Sümer, Akkad, Assur, Hurri, Mitanni, Hitit, Geç Assur, Med, Yeni Babil, Akhamenid, Yunan, Roma, Doğu Roma (*Bizans*), Emevi, Abbasi, Numeyri, Selçuklular, Zengiler ve Eyyubiler'in yerleşmesine sahne olan Harran, MS 1272'de İlhanlılar (Moğollar) tarafından yakılıp yıkılır ve şehrin önemli ustaları, kalan zenginlikleri Mar-din'e ve diğer yerlere taşınır.

İnanç kenti Harran: Ay Tanrısı Sin Tapınağı'nın olmasıyla paganizim, Hz. İbrahim'in uzun yıllar yaşamasıyla tek tanrılı inancın sembol şehirlerindendir Harran.

-Ay Tanrısı Sin Tapınağı'nın olduğu yer:

Kuzey Mezopotamya'da Ay Tanrısı Sin'in tapınağı (E-HULHUL-Neşe) Harran'da inşa edilir. Sin'in eşi Ningal, kızı İştâr ve oğlu Şamaş ile Harran'da ikamet ettiğine inanılan Mezopotamya panteonunun güçlü tanrıları nedeniyle Harran binlerce yıl kutsal bir kent olmuştur.

Harran'da Sin tapınağının bulunması tarih çağları boyunca bu kentin kutsal olarak görülmesini sağlamıştır. Yeni Babil Kralı Nabonid'in annesi Adda-guppi bu tapınağın rahibesiydi. Krallıklar arasında yapılan savaşlarda Harran'ın Ay Tanrısı Sin şahit tutulmuştur. Bölgeye gelen krallar, imparatorlar mutlaka bu tapınağı ziyaret etmiştir. Roma İmparatoru Caracalla, Harran Sin (Luna) Tapınağı'nı ziyaret ettikten sonra Edessa'ya dönüş yolunda suikasta kurban gitmiştir.



■ *Ay Tanrısı'ı Sin'e adanan Nabonid stelinden ayrıntı, bazalt. Şanlıurfa Müzesi.*

-Hz. İbrahim'in uzun süre ikamet ettiği yer: Tek tanrılı inancın sembolü Hz İbrahim, kutsal kitapların işaret ettiği gibi uzun yıllar eşi Sara ile birlikte Harran'da ya-

şamış, daha sonra gelen ayetle Kenan illerine doğru gitmiştir. Babası Terah'ın mezarının da Harran'da olduğu ifade edilir. Torunlarını da Harran'dan evlendirir. Günümüzde torunu Yakup'un kuyusu Harran'da görülebilir. Kutsal kitaplarda Hz. İbrahim'in Harran'da ikamet ettiğinden bahsedilmesi bu kenti hoşgörünün merkezine taşımıştır.

M.S. 5. yüzyıldan itibaren seyyahlar İbrahim Peygamber'in Harran'da evinin olduğunu ve bu evi gördüklerini ifade ederler. Orta Çağ İslami seyyahlar ise Harran'da Azer İbrahim Tapınağı ve İbrahim Mescidi'nden bahsederler. Bazısı bu kutsal yerin Harran kentinin Rakka kapısının yakınında olduğunu belirtir.

Bilim Şehri Harran: Harran'da MS.9. ve 10.yüzyıllar bilimde zirve yaptığı dönemdir. Harranlı 100'ün üzerinde bilim insanının varlığı tespit edilmiştir. Bunların çoğu Harran, Bağdat, Rakka ve Halep'te eğitim görmüş ve ders vermiştir. Astronom-filozof, çevirmen Sabit bin Kura, astronom el-Battani; Kimyager Cabir bin Hayyan; din bilgini Şeyh-ül İslam İbni Teymiyye; hadisçi el-Ruhavi; tıp, felsefe, matematikçi İbrahim bin Zahrun; hadis, fıkıh, tefsir, tarih alanlarında Yezid el Harrani, Hiram el-Harrani bunlardan birkaçıdır. Harranlı doktor Yunus et-Tabib el-Harrânî, göz doktoru Ahmed b. Vasif v.b. bilimi Endülüs'e kadar taşımıştır.

MS.12-13. yüzyılda 5 medresenin olduğundan bahsedilir. Bu medreselerden birinin arkeolojik kazı çalışmaları devam etmektedir.

Ticaret Kenti Harran: Harran'ın adı Asurca Har-ranu (yol, seyahat, kervan durağı) anlamına gelmektedir. Prehistorik dönemden beri ovanın yüzlerce höyüğü içerisinde en önde gelen ve en büyük yerleşme yeridir. Kuzey-güney ve doğu-batı yönlerinden gelen yolların kesiştiği yer konumundadır. Mezopotamya-Anadolu arasındaki ticari kervanların geçtiği yolların kavşak noktasındadır. Bu yollardan birine kendi adını da vermiştir; "Harran şarri (Kral Yolu)". Altı ticaret kapısı bulunan Harran'ın sur içinde çok sayıda çarşısı bulunmaktaydı. Bu çarşılarından üç tanesi yapılan kazılarda meydana çıkarıldı. Hassas terazinin de Harran'da icat edildiği ifade edilmektedir.

İki kez başkent: Harran antik kenti hem Geç Assur, hem de Emeviler'e olmak üzere iki kez başkentlik yapmıştır. Harran'da son Assur kralı Asur - Ubalit MÖ. 610'da Med ve İskit güçlerine yenilir. Başkenti Şam'dan

Harran'a taşıyan Emevi Sultanı II.Mervan, MS. 750 yılında Abbasilere yenilir. Ayrıca Harran, Emevilerden itibaren el-Cezire'de (Mezopotamya-iki nehir arası) Diyar-ı Mudar bölgesinin de merkez şehri olmuştur.

Harran'da Yapılan Arkeolojik Kazı Çalışmaları

Harran Kenti'nde ilk yüzey araştırması 1950 yılında Lloyd ve Brice tarafından gerçekleştirilir. Bu çalışmada Harran'ın kent planı da hazırlanır. 1951-1959 yıllarında, David Storm RİCE İngiliz Arkeoloji Enstitüsü adına Harran'da ilk bilimsel kazı çalışmalarına başlar. Çalışmalarını İçkale, Ulu Cami ve Höyük'te gerçekleştirir. İçkale'nin güneydoğu kapısındaki köpek kabartmalarını ve Numeyrilere ait MS 1059 tarihli Arapça kitabeyi, Ulu Cami'nin avlusunda ise Yeni Babil Kralı Nabonid'in Ay Tanrısı Sin'e adadığı stelleri bulur.



1983-2011 yıllarında Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına Dr. Nurettin YARDIMCI, Harran Ulu Cami ve Harran Höyük'te kazı çalışmaları yapar. Höyük'te Zengiler ve Eyyubiler dönemine ait evler ve sokaklar bulunur. 2014 yılından itibaren Harran Üniversitesi adına Prof. Dr. Mehmet Önal başkanlığında, başkan yardımcıları Sevcan Ölçer ve Arş. Gör. İrem Mutlu Harran'da yürütülen kazı çalışmalarına halen devam etmektedir¹.

¹ Harran kazı çalışmaları, Kültür ve Turizm Bakanlığı, DOSİM ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yatırım Bütçesi'nin maddi katkısıyla, Türk Tarih Kurumu'nun uzman personel ve maddi desteğiyle, Şanlıurfa Valiliği'nin İŞKUR ve Göç İdaresi İşçi desteğiyle, Harran Kaymaklığı'nın işçi ve taşıyıcı bant desteğiyle, Harran Üniversitesi HUBAK projesinin 3D lazer tarama ve çizim, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'nin servis ve işe ve Harran Belediye Başkanlığı'nın taşıt desteğiyle gerçekleştirilmiştir. Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Şanlıurfa

Dr. Nurettin Yardımcı'nın onursal başkanı olduğu, restorasyon ve konservasyon çalışmalarıyla birlikte sürdürülen bu çalışmalarda Harran Ulu Cami yakınında Çarşı Hamamı, Doğu Çarşısı, Tonoğlu Yol Çarşısı, Umumi Helalar ile Miskçi Dükkanı ve İmalathanesi meydana çıkarıldı. Şehir surunun batısında, Rakka kapısına kadar olan kısımda, kazı çalışması yapılarak şehir surunun görülebilirliği sağlandı. Bu çalışmada şehir suru duvarında devşirme olarak kullanılan kaidesi Suryanice yazıtlı bir kadın heykel parçası ile bir erkek kabartması bulundu. İçkale'de 2014-2016 yıllarında yapılan kazı çalışmasında İçkale'nin batısında çokgen ve dikdörtgen kule arasında kalenin dış beden duvarına bitişik ikinci savunma sistemine ait mazgallar ve seyirdim yolu meydana çıkarıldı. 2017-2018 yıllarında ise İçkale'nin güneyinde yapılan kazıda, 2. katta Saray Hamamı bulundu.



Anılan hamam soyunmalık, soğukluk, ılıklik, sıcaklık, *hipokaust* (*hypocaust*) ve küllhanıyla iyi korunmuştur. 2020 yılında kalenin ana kapısı önünde yapılan kazı çalışmasında Eyyubilere ait onarım yazıtı bulundu. Kalenin 2. katında çekirdek yapıda hol, avlu ve salonlar büyük oranda meydana çıkarıldı. 2021 yılında Harran Ulu Cami'nin kuzeyinde medrese kalıntısına rastlanıldı. Öğrenci odaları, avlusu, kuyusu, eyvanı ve mescidi kısmen meydana çıkarılan medresede ve kilisede kazı çalışmaları devam etmektedir.

Höyük'te de kazı çalışmaları yapıldı. Höyük'ün üstünde kuzeybatı yönünde yapılan çalışmalarda üst tabakalarda Zengi ve Eyyubiler Dönemi'ne ait evler, çömlekler, sikkeler vb., alt tabakalar da ise Tunç Çağı'na ait kerpiç duvarlar, figürinler ve çömlek parçaları bulundu. Höyük'ün doğusunda yapılan çalışmalarda ise üst tabakalarda Demir Çağı'na ait Ay Tanrısı Sin Tapınağı'na adanan çivi yazılı tuğlalara, alt tabakalarda da Tunç Çağı'na ait kerpiç duvarlı mekânlara, kadın ve çocuk is-

Müze Müdürlüğü, Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü ile Gaziantep Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü kazımıza her konuda destek olmuşlardır.



■ Harran Kale-Saray kazılarında açığa çıkarılan bir bölüm. keletine, pişmiş toprak figürinlere, ritüel amaçlı köpek gömülerine, Kalkolitik damga mühürlerine, seramik parçalarına vb. rastlanıldı.

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu ve tarafımızca imzalanan protokol gereğince Harran Ören Yeri Kazıları yıl boyu desteklenecek kazılar arasına alınmıştır. Harran Ören Yeri'nde 2012 yılından beri şehir surlarında, Harran Ulu Cami'nin doğusunda ve kuzeyinde, Harran Höyük'te ve Harran İçkale'de yapılan arkeolojik kazı çalışmalarında Orta Çağ İslami ve Türk dönemlerine ait çok sayıda anıtsal ve sivil mimarlık yapıları meydana çıkarıldı. Kazı çalışmaları **Geleceğe Miras Projesi** kapsamında devam etmektedir.

Harran Antik Kenti, günümüzde elips biçiminde şehir surları ve hendeği, Halep Kapısı, İçkale (Kale-Saray), Ulu Cami ve kendi üzerini örten tarihi kalıntılarıyla görülür. Son yapılan kazılarda meydana çıkan Çarşı Hamamı, Saray Hamamı, Doğu Çarşısı ve Miskçi Dükkanı'da görülebilen kalıntılar arasında yer alır. Harran'a gelen ziyaretçiler konik kubbeli Harran evleri, Yakup'un Kuyusu ve Hayat el-Harrani Türbesi de görülebilmektedir. Şehrin toprak altındaki Sin Tapınağı, medreseleri, mimari yapıları, yolları, çeşmeleri v.b. gibi kalıntıları arkeoloji kazılar devam ettikçe gün ışığına çıkarak ziyaretçilerle buluşacaktır.

Harran Antik Kenti'nde sur içinde 6 farklı yerde arkeolojik kazı çalışmaları yapıldı. Bunlar Ulu Cami ve çevresi, Höyük, İçkale (Kale-Saray), Medrese, Bazilikal Kilise ve Şehir surlarıdır. Bu çalışmalarda meydana çıkarılan anıtsal eserler şu şekildedir:

Harran Ulu Cami

İslami kaynaklarda Cami el-Firdevs ve Cuma Cami olarak da adlandırılan Harran Ulu Cami, şehrin merkezinde yer alır. Mihraba paralel sahnalı camiler gurubuna girmektedir. Harim ve avlu kısmından oluşur. Kuzeydoğu köşesi yakınında kare kesitli minaresi yer alır. Dört sahnalıdır. Bir zamanlar taş ayaklar ve sütunlar tarafından taşınan kırma çatılarla örtülüydü. Günümüzde tavanı taşıyan taş ayaklar ve sütunlar yıkık durumdadır. Avluya harimden 19 kapı geçişi bulunur. Ana giriş kapı kemeri günümüze ulaşmıştır.

Bu kemerin sağ ve soluna ikişer kemer 2020 yılında yapılan restorasyonda ayağa kaldırılmıştı. 6 Şubat 2023 yılında gerçekleşen depremden sonra yapılan restorasyonlarla kemer sayısı 11 adet olmuştur. Avluya bakan pembe mermer sütun tamburları ve süslü kemerlerin çoğu yıkıldıkları yerde olduğu gibi durmaktadır.

■ Harran Ulu Cami 2024.



Harran Ulu Cami, Emeviler döneminde yapılmış olmasıyla Anadolu'nun en büyük anıtsal camisi, taşlarının rumi, bitkisel ve geometrik desenlerle yoğun olarak süslenmesiyle Anadolu'nun en zengin taş süslemeli camisi olarak da anılmaktadır. Etrafı revaklarla çevrili avlusunun merkezinde sekizgen şadırvan yer alır. Kuzey batısında ise kuyu bulunur. Revakların sütun ve taş ayaklarının kaideleri ve sütun tamburları günümüze kısmen ulaşmıştır. Çarşılardan uzanan yolların kapıları avluya ulaşır. Avlunun kuzey doğu kısmında avlu duvarı arasına yerleştirilmiş kare kesitli gövdesinin alt kısmı düzgün kesme taş, üst kısmı tuğla örülüdür.

Başkentin Şam'dan Harran'a taşınmasıyla birlikte,

Emevi Sultanı II. Mervan tarafından yaptırılan Harran Ulu Cami, 12. yüzyıldaki depremlerin ardından tahrip olur. Ama, yapılan restorasyonların ardından tekrar ayağa kaldırılır. Harimin ikinci sahnında bulunan kenger yapraklarının dil biçimine dönüştüğü kompozit Korint tarzındaki sütun başlıkları Emeviler dönemini işaret etmektedir. Anılan cami hariminde Arapça “Beş yüz yetmiş senesinde bitirildi” (H.570/M.1174) yazılı sütun başlığı (Karakaş, 2012, s.420), bu restorasyonun Zengi Sultanı Nurettin Mahmud zamanında başladığını, at nalı kemerli doğu kapısında Arapça 1192 tarihi ise Eyyubi Sultanı Selahaddin Eyyubi tarafından bitirildiğini göstermektedir (Karakaş, 2012, s.419). Ayrıca, bu kapının sağında Selahattin Eyyubi'nin adının geçtiği Arapça yazılı bir kitabe mevcuttur.

Harran Ulu Cami Restorasyonu, Kazı ve Çevre Düzenlemesi ve Harran Kalesi Restorasyon ve Kazı Projesi kapsamında Mayıs 2023 tarihinden itibaren çalışmalar yoğun şekilde devam etmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından ihalesi yapılan bu çalışmalar ANIT Restorasyon tarafından gerçekleştirildi. Harran Kazı Başkanlığı sorumluluğundaki bu çalışmalarda Ulu Cami hariminin kazı ve restorasyonu tamamlanmıştır. Ulu Cami'nin dört sahnını, pembe mermer sütun tamburları ve Korint başlıkları tamamen meydana çıkarıldı. Ayrıca, doğu ve batısında eğitim ve öğretim amaçlı dikdörtgen iki oda ve doğuda servis kapısı yakınında bir çeşme ve güney doğu köşesindeki taş basamaklı merdiven görülebilir hale geldi. Çevre düzenleme çalışmaları kapsamında ziyaretçi yürüyüş yoluna hazır hale getirildi. Bu bağlamda bilgi levhaları hazırlanarak, gezi güzergahında ziyaretçileri bilgilendirmek için ilişkili oldukları yerlere konuldu. Ayrıca, ışıklandırılan Harran Ulu Cami'nin geceleri de görülmesi sağlanarak, Temmuz 2024 tarihinde ziyarete açılmıştır.

Kale-Saray (İçkale)

Harran Kale-Saray, Kentin güneydoğusunda yamuk planlıdır. Üç katlı, 30m yüksekliğinde olan kale oldukça heybetlidir. Merkezindeki çekirdek yapı etrafına sonraları salonlar, galeriler, çokgen ve dikdörtgen kuleler ile beden duvarları inşa edilerek kaleye dönüştürülmüştür.

Şehirden bir köprüyle hendek geçilerek Kale-Saray'a ulaşılmaktaydı. Batıda koruma kuleleri arasında ana giriş kapısı yer alır. Dört köşede bulunan çokgen kulelerden (11 kenarlı) iki tanesi büyük oranda korunmuştur. Her katta çekirdek yapıyı çevreleyen galeriler, yay ve okun kullanıldığı mazgal pencereler bulunur. 1. Katta



■ Harran Ulu Camii ve pembe mermer sütunlar.

seyirdim yolları, 2. katta Kale Mescidi, Saray Hamamı, aslan başı ve köpek kabartmaları ile Yunanca yazıt mevcuttur. Saray'ın güneydoğu kapısında Nümeysi sultanı Mani'ye ait 1059 tarihli Arapça yazıt ele geçmiştir. Saray'ın 3. Katında iç avlu etrafında holler, salonlar ve oturma odası vardır. Bu kat şehri yönetenlerin ikamet ettikleri bölümdür. Duvarlar oldukça geniş kesme blok taştan, tonozlar tuğladan yapılmıştır.

Giriş Kapısı'nın ön kısmında 2020-2021 yılında kaleyi çeviren hendekte yaptığımız kazı çalışmasında bulunan kitabede *Eyyubi sultanı el- Malik el-Adil'in bu kaleyi 605H / 1208M yılında onardığı* yazılıdır. İbn Şeddad, M.S. 1191 yılında Selahaddin Eyyubi'nin kardeşi Malik el-Adil'e Harran kalesini verdiğini, onun da kaleyi yenilettiğini belirtir. Kazı çalışmasında bulduğumuz bu yazıt da biraz zaman farkı olsa da İbn Şeddad'ın bahsettiği kale onarımının el Malik el Adil tarafından yaptırıldığını teyit etmektedir.

Kaleden; Dimaşki “Ay Tanrısı Sin Tapınağı”, İbn Şeddad (1280) “Sabiilerin Tapınağı”, İbn el Varag ise “Tapınak” olarak bahseder. Kale-Saray'da in-situ bulunan M.S.5.-6. yüzyıla tarihlendirilen Yunanca yazıt, dini bir yapının (kilise) yapıldığından bahsetmektedir.



■ Kale-Saray'ın (İçkale) görünümü.

Kalede yapılan kazı çalışmalarında IV Dönem tespit edildi. İlk dönemi MS. 5.-6. yüzyıla tarihlenen merkezi çekirdek yapıdır. II. Dönem, Emevi-Nümevri dönemlerini kapsamaktadır. III. Dönem Zengiler tarafından yapılan savunmanın güçlendirilmesi çalışmaları; galeri, mazgallar, hamam v.b., IV. Dönem Eyyubiler merkezi yapının dört köşesine çokgen kuleler yaparak, bunların aralarına beden duvarları, galeriler, seğirdim yolları, ile kuleler ve giriş kapısı inşa etmiştir. Melih el Adil ve sonrasında yapılan onarımlarla kale günümüzde görülen son halini almıştır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 2023 yılında ihalesini yaptığı Harran Kalesi Restorasyon Projesi 2. Etap İş'i kapsamında, ANIT Restorasyon şirketi bünyesinde Harran kazı ekibi tarafından Kale-Saray'da kazı çalışmaları gerçekleştirildi. Bu çalışmalarda holler, avlular, odalar, sarnıçlar, su kuyuları ve fırın meydana çıkarıldı. Sikke defnesi, mühürlü ve imzalı Osmanlı belgeleri, hayvan figürlü tunç musluk, çok sayıda mancınık gülleri v.b. bulundu.

Saray Hamamı

Yapılan kazı çalışmalarında Kale-Saray'ın II. Katı'nda kubbesiyle birlikte oldukça iyi korunmuş halde

Saray Hamamı meydana çıkarıldı. Bu hamam güney kapısı önüne MS 12. yüzyılda inşa edilmiştir. Semavi Eyice'nin Türk Hamam Mimarisi'ndeki sıcaklık planlarına göre Saray Hamamı "Sıcaklığı yıldızvari tip" gurubuna girmektedir. İslam mimarisinin Yıldızvari altıgen merkezi plan tipiyle, Anadolu'daki ilk örneklerinden biridir.



■ Kale-Saray Hamamından bir kısım.

Saray Hamamı'nın Soğukluk, Soyunmalık, Ilıklık, 1 ve 2 Nolu Sıcaklık, Sıcak Su Deposu ve Külhan aynı doğrultudadır. Külhan ve Sıcak Su Deposu tonozları tamamen, ılıklığın aynalı tonozu ve sıcaklıkların kubbeleri kısmen günümüze ulaşmıştır. Hamam duvarları kesme blok taş, tonoz ve kubbeler tuğla örülüdür.



Bağlayıcı olarak horasan harcı kullanılmıştır. Duvarlarda sıvalar yer yer korunmuştur. Tabanı düzgün kesilmiş plaka taşlarla döşelidir. Hamamda yer yer devşirme pembe mermer mimari parçalar da kullanılmıştır.

Soğukluk: Sekizgen planlıdır. Kuzey doğusunda çeşme yer alır. Çeşme ile kuzey duvar arasında su hazinesi bulunur. Su kanalı, bazalt havuz ve tuvaletler mevcuttur.

Soyunmalık: Soğukluk ile Sıcaklık arasında bulunan Soyunmalık mekanı iki eyvanlı ve çeşmelidir. Odada oturlan ve dinlenen geniş taş sekiler bulunur. Üst örtüsü tamamen tahrip olmuştur. Doğu eyvanında tuğla kemer kısmen korunmuştur.



Ilıklık: Soyunmalığın doğu paralelinde Ilıklık bulunur. Bu oda tam olarak Soyunmalık ile Sıcaklık arasında olmayıp, soyunmalık paralelindedir. Dikdörtgen planlı olan bu odada dinlenmek için kline-divan benzeri taş bir seki bulunur. Üst örtüsü tuğla örgülü aynalı tonozdur.

1 Nolu Sıcaklık: Ilıklıktan sıcaklığa geçilir. Altıgen formu sıcaklığın dört kenarında eyvanlar, doğu ve batı kenarlarında ise kemer gözleri yer alır. Kubbesi tahrip olmuştur. Üç adet kurna bir adet de taş tekne vardır. Tabandan 0.80m yüksekte çift künk hattı odayı yatay olarak



dolanır. Kurna hizasında künklerde musluk delikleri görülür. Düzgün taş plakalarla döşeli taban altında ızgara cehennemlik (*hipokaust-hypocaust*) ısıtma sistemi bulunur.



Harran Ulu Cami Doğusundaki Kazı Çalışmaları

Harran Ulu Cami'nin doğusunda yapılan kazılarda Tonozlu Yol Çarşısı, Doğu Çarşısı, Çarşı Hamamı, Maksem, Şadırvanlı Avlu, Podyumlu Kuyu ve Miskçi Dükkanı meydana çıkarıldı.

Çarşı Hamamı



2014 ve 2018 yıllarında yapılan kazı çalışmalarında yaklaşık 3 m. kalınlığındaki toprak, kül ve yıkıntı kesme taş, tuğla ve molozlu Orta Çağ kültür katı kazılarak Çarşı Hamamı ve buna bağlı, anıtsal su kuyusu ve Şadırvanlı Avlu meydana çıkarıldı.

İbn Şeddad Harran'da 14 hamamın olduğundan bahseder. Bu hamamların ikisi yaptığımız kazı çalışmalarıyla tamamen meydana çıkarıldı. MS. 1242 yılında Harran'daki bu hamamlardan toplam 10.000 dirhem vergi alınmıştır.

Çarşı Hamamı, kuzey-güney yönünde sıcaklık, ılıklik aynı aks üzerindedir. Soyunmalık batı ve güneyde yer alır. Isı kaybını önlemek için zemini 1 nolu sokak koldundan aşağıdadır. Üç apsisi sıcaklık bölümü merkezde apsisi kare bir salon ve onun etrafında apsisi dikdörtgen salonlardan oluşur. Ilıklık Odası, sıcaklığın güneyinde bulunur. İki külhanından biri doğudaki sıcak su deposunun altında, diğeri orta apsisi kuzeyindedir.

Ilıklık: Soyunmalık'tan ılıkliğa (*tepidarium*) girilir. Ilıklık dikdörtgen planlıdır. Sıcaklık bölümüne iki girişi bulunur.

Sıcaklık: Sıcaklık (*caldarium*), üç yarım kubbelidir. Kemer ayağının bazısında 13 kat sıva tespit edildi. Bazısında desenli fresk bulunur. Güney-batı kemer ayağında aslana benzer bir hayvan betimi görülmektedir.

Sıcaklık bölümünün batı kısmı II. Dönemde (12. yüzyılda) 6 adet hücre tipi odaya ve 1 hole bölünmüştür. Bir çocuğun sığacağı ölçüde dar olan koridor ve hücre tipi oda kapıları bu bölümün II. Evrede öğrenciler için yapıldığını bize gösterir. Bu bölümde hücre odaların üçünde in situ halde kurna ele geçti.

Külhan ve Sıcak Su Havuzu: Sıcaklığın doğu bitişiğindedir. Dikdörtgen planlıdır. Mekanın ortasında kazanın konulduğu 1.80 m. çapında boşluk yer alır. Konulduğu yer izi hala belli olan metal kazan Moğollar tarafından yağmalanmıştır. Hamamın metal muslukları da yağmadan nasibini almış olmalıdır.

Çarşı Hamamı'nda freskin yer alması, henüz gelişme aşamasındaki üç apsisi sıcaklık (*caldarium*) planı Emeviler dönemini işaret etmektedir. Bu tespiti, yanmış ahşap buluntunun Karbon 14 Yaş Analizi sonucu da desteklemektedir. Hamam sıcaklığının batısı Zengiler döneminde altı adet hücreye ve 1 hole bölünmüştür. Bu bölümün MS 12. yüzyılda öğrencilerin yıkanmasına tahsis edildiği düşünülmektedir.

Doğu Çarşısı

Ulu Cami'nin doğusunda bulunan Doğu Çarşısı, Çarşı Hamamı ile Tonoğlu Yol Çarşısı arasında yer alır. Doğu Çarşısı'nın odalarının işlevi, odalarda bulunan se-

ramik, cam, tunç v.b. malzeme yoğunluğuna göre belirlenmiştir. Buna göre A bölümü metal eşya, cam ve seramik satan dükkanlar, züccaciye, kumaş ve yiyecek satan dükkanları ise B bölümü kapsamış olmalıdır. Çarşının mevcut mimarisinin Abbasi-Eyyubi dönemlerini kapsadığı düşünülmektedir.

Doğu Çarşısının girişi 1 nolu Sokak'tandır. A ve B bölümünden oluşur. A Bölümü'nde 4 dükkan, 1 koridor ve iki avlu bulunur. B Bölümü'nde 1-2 nolu salon, 5-9 Nolu dükkanlar ve üç hol yer alır. Bu bölümde üst kata ulaşan taş basamaklara da rastlanılmıştır.

2 Nolu Dükkan: Avlunun batı bitişiğinde kare planlıdır. Avlu zemininden 0.50m yüksekliğindeki zemini tuğla kaplamadır. Dükkan ve bitişiğindeki taş döşeli çok sayıda kandil parçaları ele geçti. Bunların çoğu cam kandil çubuklarıdır. Dip kısmı bilyalı olan bu çubukların içi doludur. Bu dükkan kandil imal edilen ve satılan bir dükkan olmalıdır.

3 Nolu Dükkan: Dikdörtgen planlı bu dükkan bir kapıyla avluya açılır. Odada küllü toprak içinde yoğun olarak metal eşyalar ele geçti. Raflardan düştükleri şekilde duran bu eşyalar tunç havan ve eli, terazi kefeleri, demir üç ayak, demir ağırlıklar, çiviler, tunç metal parçaları ve demir objelerden oluşmaktadır. Bu odanın metal eşya satan bir dükkan olduğu düşünülmektedir.

9 Nolu Dükkan: B Bölümü'nde yer alan bu dükkan Hol'ün kuzey batı köşesindedir. Odada üst üste düşmüş sağlam ve kırık çömlekler bulundu. Bunların ahşap raflarda istif edilmiş olduğu düşünülmektedir. Bu mekanda çok sayıda sırlı ve sırsız, bezemeli ve bezemesiz ve kaideli seramikler ile sikkeler ele geçti. Buluntular bardak, kase, testi, 9 adet sikke, tabak, cam karıştırıcılar, büyük boyutlu kırılmış kap ve parçaları, çömleklerin içinde ve dışında kemikler, sırlı seramikler, cam parçaları, ezgi taşları, boncuk ve peçiş taşları ve metal parçalarından oluşmaktadır. Bu mekân tahıl, et vb. yiyeceklerin satıldığı dükkan olmalıdır.

İbni Cübeyr Harran'ı ziyaret ettiğinde "... *kentin çok tertipli, üstü ahşap örtülü çarşıları olduğunu, çarşının bitişiğindeki eski cami yapısının güzelliği ve çevresindeki pazarın düzeninin çok hoşuna gittiğini ve çok az kentte bu düzenin bulunabileceğini*" belirtmiştir.

Miskçi Dükkanı

Çarşı Hamamı'nın yakınında Harran arkeoloji kazı ekibinin 2015-2017 yıllarında yaptığı kazı çalışmaları

rında bir Miskçi Dükkanı meydana çıkarıldı. Bu dükkan, hoş kokulu sıvıların damıtma yoluyla üretildiği ve şişelerin (kürevi konik kapların) bu sıvılarla doldurulduğu bir imalathane (işlik), bunun kuzeyinde hoş koku sıvılarının oluşumunda yararlanılan bir havuz, mekanın güneyinde güzel kokulu konik kapların satıldığı bir salon, onun güneyinde ise hammadde deposu ile damıtma ve depo işlevinde diğer bir işlik bulunmaktadır.

İşlik: Bu odada küllü toprak içinde yoğun kürevi konik kaplarla birlikte, bazalt dibek, pitoslar, testiler, cam şişe parçaları, fincan parçaları, lüster tekniğinde sırlı seramik parçaları, metal objeler ve sikkeler bulundu. Amber, sümbül, miskal v.b. malzemelerin güzel kokunun yapılması esnasında öğütüldüğü ifade edilir. Odada bulunan dibek, pitos, ocak ve havuz güzel kokulu sıvıların da odada hazırlandığını desteklemektedir. Bu nedenle, Bu oda kürevi konik kapların güzel kokulu sıvılarla doldurulduğu işlik olmalıdır.

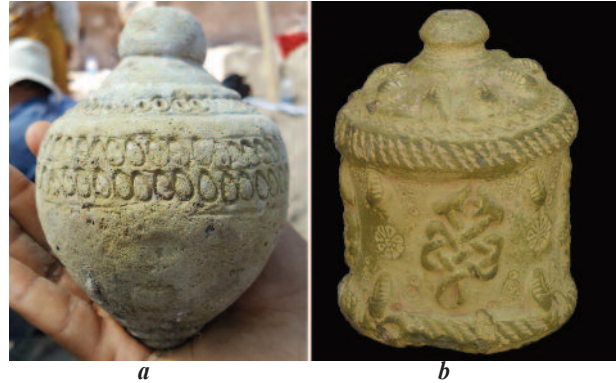
Formundan dolayı “kürevi-konik” olarak isimlendirilen hoş koku kaplarının alt bölümü konik, üstü yarım küre şeklindedir. Taş gibi sıkı hamurlu ve kalın cidarlı olan bu kaplar sık dokulu kalın ve sert hamurludur. Ağzı silindirik dar delikli ve kısa boyunludur. Güzel koku, halk tarafından da kullanılmaktaydı. Harran’da çarşılar, hamam ve dükkanlara ait 20 den fazla odalarda da bulduğumuz yüzlerce kürevi konik güzel koku kapları bu görüşü desteklemektedir.

Depo ve İşlik: Geniş gövdeli pitoslar, sekiler ve ocak bulunması nedeniyle bu mekân hem depo, hem de işlik amaçlı kullanılmış olmalıdır. Bu odada kürevi kaplarla birlikte silindir gövdeli şişeler de bulundu. Kürevi konik kapların ağız yapısına yakın benzeyen bu silindir gövdeli şişenin ağzı silindirik dar deliklidir. İçindeki sıvının dökmemesi için ağzı dar yapılmış olmalıdır. Ağzı bir tıpayla korunmuş olmalıdır. Şişenin gövdesinde ejder formu birbirine dolanmış iki yılan karşılıklı olarak ağızları açık biçimde tasvir edilmiştir. Şifayı simgeleyen ejder/yılan betimleri bu şişenin ilaç şişesi olduğunu akla getirmektedir. Bunların kürevi konik kaplarla birlikte ele geçmesi, bu dükkanda hem kozmetik hem de ilaç imal edilip, satıldığı görüşünü güçlendirmektedir.

Orta Çağ bilim insanlarıyla aromatik yağ ve kokuların damıtılması alanındaki deneylerde önemli ilerlemeler meydana gelerek İslam toplumlarının önemli bir ticari metası olan gül yağı ve gül suyu üretimi geniş boyutlara ulaşmıştır. Damıtma konusunda ve uzun süre dayanabi-

len kokulu suların elde edilmesi yolunda önemli çalışmalar yapan **Câbir ibn Hayyan** (720-813) ve “Güzel Kokunun Kimyası ve Damıtma Kitabı”nda uçucu yağların damıtılması ve pomat yapılmasına ilişkin bilgilere yer veren **El-Kindî** (803- 873) ile 11. yüzyılda çiçekleri su buharı ile damıtarak esans elde etme yolunda önemli gelişmeler sağlayan **İbni Sina** (Avicenna 980-1037) olmuştur. Bilimin merkezindeki Harran’da bu gelişmelerden en iyi şekilde faydalanmış, güzel koku (parfüm) ve ilaçları damıtma işlemiyle üretmiştir.

Suyun mimaride yoğun kullanılmasıyla temizliğe büyük önem verildiği belirlenen Harran’da, güzel koku kaplarının da bulunmuş olmasıyla, bu temizlik güzel kokularla daha anlamlı bir hal almıştır. Güzel koku dolu bu kürevi konik kaplar, günümüzde ferahlamak ve misafire ikram etmek geleneğinde kullanılan kolonyanın benzeri olarak, Harran’da bin yıl önce görülmektedir. Genelde her odada bu güzel koku kaplarından bulunması, Harran’da kapların içindeki sıvının bir gelenek haline geldiğini düşündürmektedir.



■ Kürevi Konik Kap, Hoş Koku Kabı (a) ve Silindir Gövdeli İlaç Şişesinin (b) Görünümü.

Şehir Suru

Harran/Carrhae şehri, Cullap ve Daysan çayları arasında, etrafı yaklaşık elips planlı şehir suruyla çevrilidir. Şehir surunu, suyunu Cullap Çayı’ndan alan hendek sarar. Sur üzerinde, antik kentlerin yönlerine bakan şehir kapıları bulunur. Bu kapılardan Halep Kapısı günümüzde de ayakta durur. Sur beden duvarının hendeğe bakan dış cephesinde belirli aralıklarla kare ve dikdörtgen kuleler ve destek payandaları (bastiyonlar) bulunur. Bu şehir surunun etrafında sadece toprak yığınının oluşmuş dış sur da bulunmaktadır.

Şehir suru 4 km. uzunluğundadır. Şehir surunu çeviren hendek 20 m. genişliğindedir. Hendek meyilli olup, günümüzdeki derinliği 3 m. dir. Harran şehir surundaki 6 adet kapı antik şehirlerin istikametine göre adlandırır:

Rakka Kapısı, Halep Kapısı, Rum Kapısı (Anadolu Kapısı), Asad Kapısı (Aslanlı Kapı) Musul Kapısı, Bağdat Kapısı. Harran şehir surundaki kapılar Moğollar tarafından tahrip edilir.

Harran antik kentinin şehir surlarının batı bölümü 2012 ve 2016 yıllarında yapılan kazı çalışmalarında, kuzeybatı köşesinden Rakka kapısına kadar olan kısmı meydana çıkarıldı.

Konik Kubbeli Harran Evleri

Harran Kentsel Arkeolojik Sit Alanı'nda birbirine bitişik kubbe birimlerinden oluşan evler yer alır. Konik kubbeli bu evler, Irak Felluce'den Harran'a gelen aşiret aileleri tarafından Orta Çağ kalıntılarından üstüne 19. yüzyıldan itibaren inşa edilmeye başlanılmıştır. Bu evler, göçebelikten tarıma geçiş yapan insanların günlük yaşam alanları, ürünün koruması, hayvanların barınması ile iklimin koşulu doğrultusunda oluşmuştur. Evin odaları avlu etrafına L veya U biçiminde dizilidir.

Arı peteği biçiminde konik kubbeli evler kare veya kareye yakın oda üzerine bindirme tekniğinde tuğlaların üste doğru konik biçimde örülüp yükseltilmesiyle yapılmıştır. Aile fertlerinin sayısına bağlı olarak genel olarak evlerde 2-37 arası kubbe görülmektedir. Yaklaşık 5 m. yüksekliğinde olan kubbelerin tepesinde ışıklık veya baca işlevi gören açıklık bulunur. Evin içi daha çok barınma amaçlı kullanılır. Burada oturma ve yemek odası, hol, yatak odaları, yorgan ve yastık nişleri, mutfak, ocak, banyo, işlik, ambar, samanlık ve ahır bulunur.

Yazın serin kışın ise sıcak tutan bu evlerin tercih edil-

mesi bölgedeki yazları oldukça sıcak olan iklime bağlanmaktadır. Sıcak havanın genişleyip yükselmesi ve kubbenin üst noktasında ve yanlarda bırakılan açıklıklar ile büyük ölçüde hava sirkülasyonu sağlanarak odaların serin olması sağlanır. Bu evlerde Harranlılar yakın bir zamana kadar yaşamışlardır. Günümüzde bu evler turizm amaçlı veya depo, kiler olarak kullanılmaktadır. Günümüzde Harran Antik Kenti sur içinde yaklaşık 32 adet konik kubbeli ev mevcuttur. Bunlardan 4 adedi özel olarak ziyaretçilere yönelik kültür evi olarak işletilmektedir. Evleri Harran evlerine benzeyen İtalya'nın tarihi Alberobello kasabasıyla Harran kardeş kent olmuştur.

Harran Antik Kenti'nin yaklaşık 1200m çapındaki Suriçi'nde MÖ. 6 binlerden MS 1272 yılına kadar geniş bir zamanı kapsayan katmanları, toprak altında kazılmayı beklemektedir. Harran arkeoloji kazı ekibi tarafından Harran Antik Kenti Suriçi'nde 2014 yılından beri 6 farklı yerde arkeolojik kazı çalışmaları yapıldı. Bunlardan Harran Ulu Cami'nin kazı, restorasyon ve çevre düzenleme çalışmaları tamamlanarak ziyarete açıldı. Bu ziyaret güzergahında Çarşı Hamamı, Şadırvanlı Avlu, Miskçi Dükkanı ve Doğu Çarşısı da görülebilmektedir.

Bu çalışmalarda Kale-Saray'ın 2. Kat kazısı büyük oranda tamamlandı. Restorasyon çalışması tamamlandığında burası da ziyarete açılacaktır. Bu arkeolojik kazı çalışmalarında Orta Çağ'a ait çok sayıda anıtsal ve sivil mimarlık yapıları meydana çıkarıldı. Harran Medresesi, Harran Bazilikal Kilisesi ve Höyük'te arkeoloji kazı çalışmaları devam etmektedir. Bu yerler Geleceğe Miras Projesi kapsamında sonuç odaklı kazı, restorasyon ve çevre düzenlemesi yapıp, ziyaretçiyle buluşturulacaktır.



Halfeti'nin Yabani Papatyaları

Dr. Fatma ŞEKER*



■ *Anthemis altissima*

Şanlıurfa'nın ilçelerinden biri olan ve "Karagöl Dişarı" olarak da bilinen Halfeti; kendine özgü mimari yapısı, zengin mutfak kültürü, doğal güzellikleri, yeşil ve siyah gülleri ile Türkiye'nin önemli turizm noktalarından biridir. Fırat Nehri'nin kıyısında bulunan Halfeti neredeyse 3000 yıllık geçmişi ile saklı bir cennet olarak görülür. Ayrıca söz konusu ilçemiz; iklimi özelliği gösterdiğinden endemik ve geofit bitkiler açısından da gerek bilim dünyasında ve gerekse halk arasında alternatif tıp kullanımında tercih edilen zengin bitkilere sahiptir.

Halfeti ilçesi sınırları içerisinde yetişen yabani papatyaların saha çalışmasını gerçekleştirdik. Yaptığımız çalışmayı çeşitli açılardan değerlendirdik. Faydalı olmasını umduğumuz bu çalışmayı siz değerli okurlara sunuyorum.

* Fen-Edb. Fak. Biyoloji Bölümü Botanik Ana Bilim Dalı - Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

Halk arasında seviyor-sevmiyor çiçeği olarak bilinen Papatyagiller Familyasının çiçekleri, incelik ve zerafeti simgeler.

Familiya üyeleri dünyada geniş yayılış gösterir. Özellikle Akdeniz Bölgesi, Meksika ve Güney Afrika gibi tropik ve subtropik yarı kurak bölgelerde, Afrika, Güney Amerika ve Avustralya'nın ormanlık bölgelerinde, kırlarda ve çalı formasyonlarında temsil edilmektedir.

Ülkemizde (Güner, 2013), Türkiye Bitkileri kitabında, **Asteraceae**(Papatyagiller) familyası 136 cins ve 1345 tür ile temsil edilmektedir. Buna göre hem tür hem de cins bakımından floramızın en zengin familyasıdır. Familyanın tür sayısı bakımından en büyük cinsleri; **Centaurea** L. (159 tür), **Hieracium** L. (115 tür) ve **Cirsium** Mill. (64 tür)'dür. En çok endemik tür de **Asteraceae** de bulunmaktadır. Toplam 489 endemik tür içeren Asteraceae'nin endemizm oranı % 36.3'tür. Ayrıca Dikotil (çift çenekli) bitki grubunda bulunurlar.

Papatyagiller=**Asteraceae**(bileşikgiller= toplu çiçek-giiler), ailesinin adı yıldız şeklinde çiçekleri olan "**Aster**" cinsinden gelir. Bir başta birçok küçük çiçekten oluşan bu bitki grubuna aynı zamanda çiçek durumunun kompozit yapısı nedeniyle "**Compositae**" diye de adlandırılmıştır. Genellikle otsu, çok azı çalı ağaç ya da odunsu sarılıcı bitkilerdir. Yaprakları alternat ya da bazen karşılıklı, nadiren dairesel, stipülsüz, (nadiren stipüllü), basit ve tam ya da dişliden çeşitli şekillerde parçalanmış, bileşik. Çiçek durumu 1-birçok sık baş şeklinde birkaç ya da çok sayıda sapsız çiçeklerin çiçek tablası üzerinde dizilip, hemen hemen her zaman 1-birkaç sıralı fillariden (involukral brakte) oluşan koruyucu bir involukrum tarafından çevrilen kapitulum şeklinde kümelenmiştir; kapitulum(baş) bazen ikincil bir kapitulum benzeri baş şeklinde kümeleşmiştir (yalancı baş).

Resptakulum (çiçek tablası) çıplak ya da palealı, uzun tüylü ya da kılçıklı. Çiçekler (çiçekçikler) epigin, sinpetal, tam ya da bazıları dişi ya da nötr ya da işlev bakımından erkek. Kaliks ovaryumun ucunda papus denilen tüyler, kıllar, pullar ya da kılçıklar ya da $\pm$ devamlı korona (taç) ile temsil edilmektedir; bazen papus tamamen yoktur. Korolla tüp şeklinde (huni şeklinde ya da tabanda silindirik, üste doğru çan şeklinde), filiform, dilsli ya da nadiren iki dudaklı, genellikle 3 ya da 5 dişli; nadiren bulunmaz. Stamenler (4-5), filamentler korolla tüpüne bağlı, anterler kenarlarından birleşerek stilusu silindirik şeklinde sarar (singenezis), nadiren serbest; iç



yüzeylerinden açılır. Ovaryum alt durumlu, tek gözlü, tabanda bir adet anatrop ovullü; stilus genellikle yukarı doğru 2 kola bölünmüş, çoğu zaman disk çiçeklerin stilusları anterlerdeki poleni yakalayacak şekilde fırça tüylü. Meyve aken (sipsela), genellikle kalıcı ya da düşücü papuslu, papus sapsız ya da gaga benzeri bir uzantının (rostrum= gaga şeklinde yapı) ucundan çıkar.

P.H. Davis'in editörlüğünde; İskoçya'nın Edinburgh Kraliyet botanik bahçesinde 1975 yılında yazılan ve 11 ciltten oluşan "Türkiye Florası" isimli eserin 5. Cildinin tamamında **Asteraceae** üyelerine yer verilmiş olup, P.H. Davis D. Sc. (ed.) V.A. Matthews, BSc., F. K. Kupicha, Ph.D. ve B.S. Parris, B.Sc. Research Assistants tarafından yazılmıştır.

İlimizin hemen hemen her ilçesinde yayılış gösteren papatyagiller, genellikle tepelikler, ormanlık alanlar, yol kenaları, dağlık yamaçlar, kayalık, kalkerli alanlar gibi habitatlarda yayılış gösterirler. Yılın neredeyse 12 ayında her mevsimde farklı papatyagiller üyelerini görmek mümkündür. **Halfeti** İlçemizde tespit ettiğimiz birçok papatya mevcuttur. Yöre halkı genellikle bu papatyaları etnobotanik amaçlı olarak; yakacak, gıda, kozmetik ürün, tıbbi amaçlı tedavide, çay vb. şekillerde tüketirler.

HALFETİ'NİN YABANI PAPATYALARI - BULGULAR

Bitkilerin Familyası: ASTERACEAE (Papatyagiller)

Bitkinin Bilimsel Adı:



Achillea aleppica DC. subsp. **aleppica**.

Yöresel adı: Yılan pingu, xırtkesan
Yaşam alanları: Kalkerli ve kayalık tepeler , taşlık yamaçlar, yol kenarları

Çiçeklenme zamanı: Mayıs-Haziran

Bitkinin önemli özellikleri: Tıbbi ve aromatik bir bitkidir. idrar artırıcı, iştah açıcı, yara tedavi edici ve korkuyu giderici bitki olarak kullanılır.

Bitkinin Bilimsel Adı:



Achillea biebersteinii Afan.

Yöresel adı: Yılan pingu, Civanperçemi

Yaşam alanları: Kalkerli ve kayalık tepeler , taşlık yamaçlar, yol kenarları, tarla kenarları

Çiçeklenme zamanı: Mayıs-Haziran

Bitkinin önemli özellikleri: Tıbbi ve aromatik bir bitkidir. Adet söktürücü olarak çok kullanılmaktadır.

Bitkinin Bilimsel Adı:



Achillea brachyphylla Boiss. & Hausskn

Yöresel adı: Çiçke mehra

Yaşam alanları: Kalkerli ve kayalık tepeler , taşlık yamaçlar, yol kenarları, tarla kenarları

Çiçeklenme zamanı: Mayıs-Haziran

Bitkinin önemli özellikleri: Tıbbi ve aromatik bir bitkidir. Bölgede çay yapılarak, kan sulandırıcı olarak kullanılmakta olup endemik bir bitkidir.

Bitkinin Bilimsel Adı:



Achillea membranacea (Labill.) DC

Yöresel adı: Çiçke mehra

Yaşam alanı: Yol kenarları, taşlık yamaçlar, tarla kenarları

Çiçeklenme zamanı: Nisan-Mayıs

Bitkinin önemli özellikleri: Ağrı kesici, kan sulandırıcı, bir de bulunduğu bölgede kokusundan dolayı yılanların o bölgeden uzaklaştığı bilinmektedir.

Bitkinin Bilimsel Adı:



Anthemis altissima L.

Yöresel adı: Yoğurt çiçeği

Yaşam alanı: Yol kenarları, taşlık yamaçlar, tarla kenarları

Çiçeklenme zamanı: Mart-Nisan

Bitkinin önemli özellikleri: Ağrı kesici ve içecek amaçlı çay şeklinde tüketilir. Zahter ile kuru şekilde karıştırılarak kaynatılır, suyu süzülür. Elde edilen su soğuk algınlığı, öksürük ve nefes açıcı tıbbi amaçlı bitki olarak kullanılır

Bitkinin Bilimsel Adı:



Anthemis haussknechtii Boiss. & Reut.

Yöresel adı: Çiçke mast

Yaşam alanı: Vadi kenarları, yol kenarı, tarla içleri, ormanlık alan, step alanlar

Çiçeklenme zamanı: Mart-Nisan

Bitkinin önemli özellikleri: Çayı yapıp içilir. Astım, bronşit ve nefes darlığı, hastalıklarının tedavisinde kullanılır. Bunun için soğuk çay olarak içilir.

Bitkinin Bilimsel Adı:

Anthemis pseudocotula Boiss.

Yöresel adı: Çiçek mast

Yaşam alanı: Tarla içleri, yol

kenarları, tepelikler, nemli alanlar

Çiçeklenme zamanı: Mart- Nisan

Bitkinin önemli özellikleri: Hayvanlar tarafından tüketildiğinde süt kalitesini arttırdığı bilinmektedir.

Bitkinin Bilimsel Adı:

Anthemis scariosa Boiss

Yöresel adı: Sarı çiçek

Yaşam alanı: Dağ yamacı, yol kenarı

Çiçeklenme zamanı: Nisan-Mayıs

Bitkinin önemli özellikleri: Bitkinin tüm çiçekleri sarı renkli olup, yörede çayı yapıp bu su ile saç renginin açılması amacıyla saçta soğuk şekilde uygulama yapılmaktadır.

Bitkinin Bilimsel Adı:

Carduus nutans L. sensu lato.

Yöresel adı: Kerbeş olarak adlandırılır.

Yaşam alanı: Tarla kenarı

Çiçeklenme zamanı: Mayıs

Bitkinin önemli özellikleri: Bitki tazeyken, gövde kısmı dikenlerden sıyrılarak yendiği gibi, çiçek tablasının (baş kısmı) içi de yenir. Hayvan yemi olarak da kullanılır.

Bitkinin Bilimsel Adı:

Centaurea behen L.

Yöresel adı: Giha

Yaşam alanı: taşlık alanlar, yol kenarları

Çiçeklenme zamanı: Mayıs-Haziran

Bitkinin önemli özellikleri: Hayvan yemi ve korku giderici olarak kullanılır.

Bitkinin Bilimsel Adı:

Centaurea carduiformis DC. subsp. **carduiformis**

Yöresel adı: Giha

Yaşam alanı: yol kenarları, tarla kenarları, taşlık alanlar

Çiçeklenme zamanı: Mayıs-Haziran

Bitkinin önemli özellikleri: Bölgede hayvanların bu bitkiyi tükettiğinde az hastalandığı ve bağışıklığı kuvvetlendirdiği bilinmektedir.

Bitkinin Bilimsel Adı:

Centaurea kurdica Reichenhardt.

Yöresel adı: Peygamber çiçeği olarak adlandırılır.

Çiçeklenme zamanı: Mayıs-Haziran

Bitkinin önemli özellikleri: Hayvan yemi ve süs bitkisi olarak kullanılır.

Bitkinin Bilimsel Adı:

Centaurea lycopifolia Boiss. & Kotschy.

Yöresel adı: Pıncar

Yaşam alanı: Taşlık alanlar, bozkırlar

Çiçeklenme zamanı:

Mayıs-Haziran

Bitkinin önemli özellikleri: Bitki endemik olup, bölgede çay olarak tüketilmektedir. Aynı zamanda gençlik iksiri olarak da bilinmektedir.

Bitkinin Bilimsel Adı:

Centaurea solstitialis L. subsp. *solstitialis*.

Yöresel adı: İstiri zer

Yaşam alanı: taşlık alanlar, boş araziler ve yol kenarları.

Çiçeklenme zamanı:

Mayıs-Haziran

Bitkinin önemli özellikleri: Haşlama yapılarak yemeklerde baharatlarla birlikte börek içi olarak kullanılmaktadır.

Bitkinin Bilimsel Adı:

Centaurea urvillei DC. subsp. *nimrodus* (Boiss. & Hausskn.) Wagenitz.

Yöresel adı: Gihayi mor, ıstri

Yaşam alanı: Kayalık yamaçlar, tepelikler

Çiçeklenme zamanı:

Mayıs-Haziran

Bitkinin önemli özellikleri: Endemik bir bitki olup, yara tedavilerinde kullanılmaktadır.

Bitkinin Bilimsel Adı:

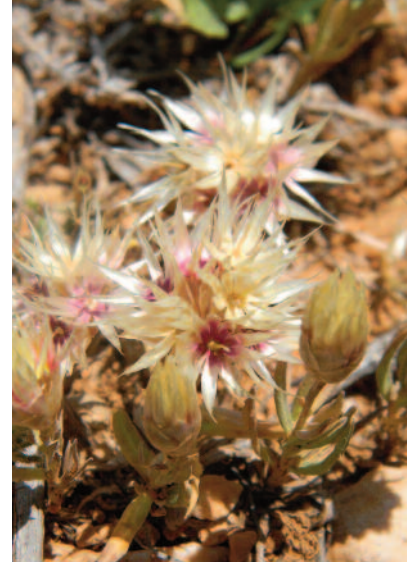
Centaurea virgata Lam.

Yöresel adı: Acı süpürge

Yaşam alanı: Step alanlar

Çiçeklenme zamanı: Haziran- Temmuz

Bitkinin önemli özellikleri: Alerji durumlarında, deride meydana gelen kabarcıkların tedavilerinde kaynatılarak, derideki sıkıntılı bölgeye sürülür.

Bitkinin Bilimsel Adı:

Chardinia orientalis (L.) Kuntze.

Yöresel adı: Toka çiçeği

Yaşam alanı: Step alanlar, killi topraklar ve bozkır alanlar.

Çiçeklenme zamanı: Mart-Nisan

Bitkinin önemli özellikleri: Bitkinin çiçekli kurumuş hali, başka bitkilerin yaprak ayasına batırılarak saç tokası yapımında kullanılır.

Bitkinin Bilimsel Adı:

Cichorium intybus L

Yöresel adı: Hindiba, şıro, keklik otu

Yaşam alanı: Bozkır alanlar

Çiçeklenme zamanı:

Haziran- Temmuz

Bitkinin önemli özellikleri: Hayvanlar tarafından tüketildiğinde süt yapıcı özelliği olduğu ve hayvan yemi olarak kullanılır.

Bitkinin Bilimsel Adı:**Conyza canadensis** (L.) Cronquist**Yöresel adı:** Tarla yabancı otu**Yaşam alanı:** Tarla içleri, nemli alanlar**Çiçeklenme zamanı:** Temmuz**Bitkinin önemli özellikleri:** Bilinmemektedir.**Bitkinin Bilimsel Adı:****Cousinia birecikensis** Hub.-Mor. (Endemik).**Yöresel adı:** Başkızan bitkisi**Yaşam alanı:** Dağ yamaçları, tepelikler, kalkerli alanlar**Çiçeklenme zamanı:**

Haziran- Temmuz

Bitkinin önemli özellikleri: Endemik bir bitki olup, şeker hastalığına iyi geldiği bilinmektedir.**Bitkinin Bilimsel Adı:****Cousinia ramosissima** DC.**Yöresel adı:** Dikenli bitki**Yaşam alanı:** Doğal alanlar**Çiçeklenme zamanı:**

Haziran- Temmuz

Bitkinin önemli özellikleri: Yemlik olarak kullanılır.**Bitkinin Bilimsel Adı:****Cousinia stenocephala** Boiss.**Yöresel adı:** ıstiri**Yaşam alanı:** Taşlık ve boş araziler**Çiçeklenme zamanı:**

Haziran- Temmuz

Bitkinin önemli özellikleri: Hayvan yemi olarak kullanılır.**Bitkinin Bilimsel Adı:****Crepis foetida** L. subsp. **rhoeadifolia** (Bieb.) L.F.Eelak.**Yöresel adı:** Çiçek zer**Yaşam alanı:** tarla içleri, orman altları, nemli alanlar**Çiçeklenme zamanı:** Mart-Nisan**Bitkinin önemli özellikleri:** Kan sulandırıcı olduğu bilinmektedir.**Bitkinin Bilimsel Adı:****Crepis sancta** (L.) Bornm.**Yöresel adı:** Şiroke olarak adlandırılır.**Yaşam alanı:** Yol kenarı, dağ yamaçları**Çiçeklenme zamanı:** Mart-Nisan**Bitkinin önemli özellikleri:** Çayı damar açıcı olarak kullanılır.**Bitkinin Bilimsel Adı:****Cymbolaena griffithii** (A.Gray) Wagenitz**Yöresel adı:** Şiroke olarak adlandırılır.**Yaşam alanı:** Yol kenarı, dağ yamaçları**Çiçeklenme zamanı:** Mart-Nisan**Bitkinin önemli özellikleri:** Çayı damar açıcı olarak kullanılır.**Bitkinin Bilimsel Adı:****Echinops orientalis** Trautv.**Yöresel adı:** Tüysüz mavi dünya, deve diken**Yaşam alanı:** Dağ yamaçları**Çiçeklenme zamanı:** Mayıs-Haziran**Bitkinin önemli özellikleri:** Yaka-cak ve hayvan yemi olarak kullanılır.

Bitkinin Bilimsel Adı:**Filago vulgaris** Lam.**Yöresel adı:** Pamuk bitkisi**Yaşam alanı:** Bozkır, taşlık alanlar.**Çiçeklenme zamanı:** Mart-Nisan**Bitkinin önemli özellikleri:** Yemlik olarak kullanılır.**Bitkinin Bilimsel Adı:****Onopordum carduchorum** Bornm & Beauverd.**Yöresel adı:** Istri, kurundor**Yaşam alanı:** Step alanlar**Çiçeklenme zamanı:**

Haziran-Temmuz

Bitkinin önemli özellikleri: Meyveleri karaciğer hastalıklarına karşı ve safra artırıcı olarak bal ile karıştırılarak veya meyvelerden hazırlanan dekoksion (%5) kullanılmaktadır. Aynı zamanda basur hastalığı tedavisinde kullanılır.**Bitkinin Bilimsel Adı:****Leontodon hispidus** L. var. **hispidus****Yöresel adı:** Gulikazer**Yaşam alanı:** Orman altları, tarla içleri**Çiçeklenme zamanı:** Haziran**Bitkinin önemli özellikleri:** Gıda amaçlı tüketilir. Haşlanarak, baharatlarla birlikte börek iç harcı olarak kullanılır.**Bitkinin Bilimsel Adı:****Phagnalon rupestre** (L) DC.**Yöresel adı:** Giha**Yaşam alanı:** Taşlık alanlar, yol kenarları**Çiçeklenme zamanı:** Nisan-Mayıs**Bitkinin önemli özellikleri:** Yaka-cak olarak kullanılır.**Bitkinin Bilimsel Adı:****Onopordum canum** Eig.**Yöresel adı:** Kulındor**Yaşam alanı:** Bozkır alanlar**Çiçeklenme zamanı:** Haziran**Bitkinin önemli özellikleri:** Gıda ve basur tedavisi amaçlı kullanılır.**Bitkinin Bilimsel Adı:****Senecio vernalis** Waldst. & Kit.**Yöresel adı:** Kanarya otu**Yaşam alanı:** Orman açıklıkları,

step alanlar

Çiçeklenme zamanı: Mart- Mayıs**Bitkinin önemli özellikleri:** Yumuşatıcı, kurt düşürücü, yara iyileştirici, mide ağrılarında ağrıyı kesici, adet ağrılarını hafifletici olarak kullanılır.**Bitkinin Bilimsel Adı:****Serratula cerinthifolia** (Sm.) Boiss.**Yöresel adı:** Yabani marul**Yaşam alanı:** Doğal alanlar**Çiçeklenme zamanı:** Mart-Nisan**Bitkinin önemli özellikleri:** Yemeklerde kullanılır.**Bitkinin Bilimsel Adı:****Scolymus hispanicus** L.**Yöresel adı:** Şevketi bostan**Yaşam alanı:** Nemli alanlar, tarla içleri**Çiçeklenme zamanı:** Mart-Nisan**Bitkinin önemli özellikleri:** Şeker hastalığına iyi geldiği bilinmektedir.

Bitkinin Bilimsel Adı:

Siebera nana (DC.) Bornm.

Yöresel adı: Istiri mor

Yaşam alanı: Taşlık alanlar

Çiçeklenme zamanı: Nisan-Mayıs

Bitkinin önemli özellikleri: Bilinmemektedir.

Bitkinin Bilimsel Adı:

Siebera pungens (Lam.) J. Gay.

Yöresel adı: Tarla yabancı otu

Yaşam alanı: yol kenarları, tarla içleri

Çiçeklenme zamanı: Mayıs

Bitkinin önemli özellikleri: Yaka-cak ve yemlik olarak kullanılmaktadır.

Bitkinin Bilimsel Adı:

Taraxacum officinalis L

Yöresel adı: Are şewe, karahindiba

Yaşam alanı: Nemli alanlar, orman altlıkları

Çiçeklenme zamanı: Mart-Nisan

Bitkinin önemli özellikleri: Bitkinin kök kısımları soyularak çiğ şe-

kilde tüketilir. Yörede beyin tümörünü önleyici, şeker hastalığında şekeri düşürücü etkisi olduğu bilinmektedir.

Bitkinin Bilimsel Adı:

Tripleurospermum

microcephalum (Boiss.) Bornm.

Yöresel adı: Çiçek mast

Yaşam alanı: Yol kenarları, tarla kenarı

Çiçeklenme zamanı: Nisan

Bitkinin önemli özellikleri: Karın ağrısını giderme amaçlı kurutularak, toz halinde tüketilir.

Bitkinin Bilimsel Adı:

Xeranthemum annuum L.

Yöresel adı: Giha, Gihayi toka

Yaşam alanı: Boşluk alanlar

Çiçeklenme zamanı: Nisan-Mayıs

Bitkinin önemli özellikleri: Kuru-

muş çiçek durumları çeşitli bitkilerin yapraklarına saplanarak saç tokası yapılır.

Bitkinin Bilimsel Adı:

Chondrilla juncea L. var. **juncea**

Yöresel adı: gihayi bepelk

Yaşam alanı: Bozkırlar

Çiçeklenme zamanı: Haziran- Temmuz

Bitkinin önemli özellikleri: Yöre halkı tarafından bilinmemektedir.

KAYNAK

ABAK, F., AKAN, H., 2014. The Flora of Asteraceae Family in Şanlıurfa/Turkey. Biological Diversity and Conservation, 7 (1): 68-78.

ASLAN, M., 2002. Birecik Baraj Gölü Alanı Bitkileri, Tehlike Sınırları ve Korunması. Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Adana, 194s.

DAVIS, P.H. (Ed), 1965-1985. Flora of Turkey and the East Aegean Islands, Vols. 1-9.

Edinburgh University Press, Edinburgh.

Kültür-Sanat Faaliyetlerimiz

Yurdumun Ezgileri Konseri Verildi



ŞURKAV Türk Halk Müziği Topluluğumuzun “Yurdumun Ezgileri” adlı konseri, 21 Nisan 2025 Pazartesi akşamı, müziğin birleştirici gücüyle izleyicilere unutulmaz anlar yaşattı. Şanlıurfa İl Milli Eğitim Müdürlüğü Konferans Salonu’nda gerçekleşen konserimizde, Anadolu’nun dört bir yanından ezgiler yankılandı, gönüller

Halk Oyunları Eğitim Semineri



Zengin kültürümüzün en önemli yansımalarından biri olan Şanlıurfa Halk Oyunları’nın (giysi, müzik, oyun) doğru yaşatılabilmesi ve gelecek nesillere en nitelikli şekilde aktarılabilmesi amacıyla, ilimizde görev yapan halk oyunları antrenörlerine eğitim semineri düzenlendi.

Bu kapsamda gerçekleştirilen seminerde; halk oyunlarımızın incelikleri, geleneksel kıyafetlerimizin özgün özellikleri ve müziklerimizin ritmik zenginlikleri üzerine kapsamlı bilgiler aktarıldı.

Şanlıurfa Halk Oyunları Kıyafet Kataloğu Yayımlandı



Şanlıurfa’mızın köklü kültürünü yaşatmak ve gelecek nesillere aktarmak amacıyla Vakfımız tarafından hazırlanan Şanlıurfa Halk Oyunları Kıyafet Kataloğu yayımlandı.

Kültürel mirasımızın önemli bir parçası olan halk oyunlarımızın, asırlardır kuşaktan kuşağa aktarılan özgün kıyafetleri; renkleri, motifleri ve anlamlarıyla bu katalogta bir araya getirildi.

Amacımız; geçmişimizin izlerini taşıyan bu değerli mirası korumak, tanıtmak ve yeni nesillere ilham olacak şekilde geleceğe taşımaktır.

Çocuklar Masallarla Büyüsün



Vakfımız Kültür Merkezi’nde düzenlenen etkinlikte, 11 Nisan Kurtuluş İlkokulu ve Atatürk İlkokulu öğrencileri masalların büyülü dünyasına yolculuk yaptı.

Masal Anlatıcısı Özlem Karageçen, Anadolu’nun zengin kültürel mirasından “Nohut Oğlan” masalını çocuklara anlatarak onların hayal dünyalarını renklendirdi, yüzlerine tebessüm kattı.

Geleneksel masallarımızla büyüyen çocuklarımız; hem eğlendiler hem de kültürel değerlerimizi tanıma fırsatı buldular.

ŞURKAV Türk Sanat Müziği Korosundan Unutulmaz Bir Konser



Vakfımız tarafından düzenlenen ŞURKAV Türk Sanat Müziği Korusu, il Milli Eğitim Konferans Salonunda muhteşem bir konserle dinleyicilere unutulmaz anlar yaşattı. Geleneksel Türk müziğinin en güzel örneklerini sergileyen koro, geniş repertuarıyla dikkat çekti.

Koro şefi Osman Devocioğlu'nun ustalığı ve sanatçıların samimi performansları, konserin başarısını gözler önüne serdi. Konserde Rast Fash ve çeşitli solo performanslar öne çıktı. Koro sanatçıları, izleyenleri etkileyen vokal yetenekleri ve sahne performanslarıyla müzik ziyafeti sundu. Klasik Türk sanat müziğinin derin duygusal dokusunu yansıtan eserler, dinleyicilere nostaljik anlar yaşattı.



“Bizim Yunus” Konseri Düzenlendi



Vakfımız tarafından düzenlenen, gönüllere dokunan “Bizim Yunus” temalı Klasik Türk Tasavvuf Musikisi Korusu Konseri, sanatseverlerle buluştu.

Sanat Yönetmeni Mustafa Devocioğlu idaresinde sahne alan koro, Yunus Emre'nin derin hikmet ve sevgiyi barındıran dizelerini musikimizin eşsiz nağmeleriyle harmanlayarak unutulmaz bir gece yaşattı.

Vatandaşlarımız, hem ruhlarını dinlendiren hem de kültürel değerlerimizi yaşatan bu özel konserle, musiki dolu huzurlu bir akşam geçirdi.

Sanal Gerçeklik Otobüsümüzle Köylerdeyiz



Şanlıurfa'nın önemli turizm noktaları, köy okullarında öğrenim gören öğrencilere sanal gerçeklik gözlükleri ile tanıtılmaya devam ediyor.

2024 Eylül ayından bu yana Eyyübiye ilçesinde bulunan 37 okul ve yaklaşık 14.000 öğrenci, ilimizin sınırları içerisinde bulunan Göbeklitepe, Karahantepe, Balıklıgöl, Şanlıurfa Kalesi, Hanlar Bölgesi, Harran, Halfeti ve Tarihi Urfa Sokakları gibi kültür, turizm ve tarihi öneme sahip yerleri gerçekliği artırılmış sanal gözlükler ile gezme fırsatı buldular.

Öğrencilerin büyük ilgi gösterdiği sanal gerçeklik otobüsümüz ilimizde bulunan köy okullarını tarih, kültür ve teknoloji ile buluşturmaya devam ediyor.



Kadın Emeğiyle Hayat Bulan Ehram



Vakfımızın desteklediği kurslarda, kadınlarımızın el emeği, göz nuru ileilmek ilmek dokuduğu geleneksel Ehram ürünleri artık satışta!

Geçmişten günümüze taşınan bu kadim dokuma geleneği, kursiyerlerimizin emekleriyle yeniden hayat buldu. Hem kültürümüzün zenginliğini yansıtan hem de kadın istihdamına katkı sağlayan bu özel ürünler, Balıklıgöl Kent Platosu'ndaki satış noktamızda siz değerli ziyaretçilerimizi bekliyor.

Her bir ehram; sadece bir dokuma değil, tarihimizin, emeğin ve kadınlarımızın gücünün sembolüdür.

Denizli'de "Kültürler Buluşuyor" etkinliklerine ŞURKAV Halk Oyunları Topluluğu katıldı



Denizli Büyükşehir Belediyesi tarafından "Kültürler Buluşuyor" etkinlikleri kapsamında düzenlenen ve Denizli halkının yoğun ilgi gösterdiği "Urfa Sıra Gecesi" unutulmaz anlara sahne oldu.

22 Şubat'ta Denizli Büyükşehir Belediyesi tarafından düzenlenen "Urfa Sıra Gecesi" etkinliği, Nihat Zeybekci Kongre ve Kültür Merkezi Özay Gönülüm Salonu'nda gerçekleştirildi. "Sanat Şehri Denizli" sloganıyla gerçekleştirilen etkinlik, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'nin Urfa Ahengi Müzik ve Sıra Gecesi Topluluğu ve ŞURKAV Halk Oyunları Topluluğu'nun katılımıyla büyük bir coşkuyla yapıldı. Urfa'ya özgü türküler, halaylar ve halk oyunları ile dolu dolu geçen gece, izleyicilere unutulmaz bir deneyim yaşattı.

Şanlıurfa'da Geleneksel Sıra Gecesi Kültürü Yeniden Hayat Buldu



Geçmişin sıcaklığını ve muhabbetini bugüne taşıyan Geleneksel Sıra Gecesi, 26 Mayıs Pazartesi akşamı Şanlıurfa İl Millî Eğitim Müdürlüğü Konferans Salonu'nda düzenlendi. Kültürüne sahip çıkan katılımcılar, gecede unutulmaz anlar yaşadı.

Yüzeysel eğlencelerden uzak, samimi bir ev ortamında şekillenen bu özel gecede; önce sohbet, sonra saz ve söz vardı. Tam da Urfa evlerinin o eski ruhunu yaşatır şekilde...

Etkinliğe, Şanlıurfa'nın müzik üstatları ile birlikte gelenekten ilham alan genç sanatçılar da katılarak, türkülerile geceye anlam kattı.

Türküler yankılanırken, sadece notalar değil; Urfa'nın kültürel hafızası da canlandı. Katılımcılar, sıra gecesinin özüne sadık kalınarak düzenlenmiş olmasından duydukları memnuniyeti dile getirdi. Etkinlik sonunda geleneksel değerlerin yaşatılmasının önemine vurgu yapıldı.

Bu özel gece, Şanlıurfa'nın kültürel mirasını gelecek kuşaklara aktarma yolunda atılmış anlamlı bir adım olarak hafızalarda yer etti.

Valilik Kupası Okullar Arası 4. Koro ve Halk Oyunları Yarışmamız Yapıldı



Valiliğimizin öncülüğünde, Vakfımız tarafından düzenlenen Valilik Kupası Okullar Arası Koro ve Halk Oyunları Yarışmaları, ilkökul, ortaokul ev lise kategorilerinde gerçekleşti. Genç yeteneklerin bulunduğu bu özel günde, öğrencilerimizin sahneye taşıdığı coşku, izleyen herkese müziğin evrensel dilini hissettirdi.

Özenle hazırlanan performanslar, dinleyicilere hem duygusal hem de sanatsal bir deneyim sundu. Yarışmaya katılan tüm okullarımıza, öğrencilerimize rehberlik eden değerli öğretmenlerimize ve değerlendirmeleriyle katkı sunan jüri üyelerimize gönülden teşekkür ederiz.

Kazanan koroları ve halk oyunları ekiplerini tebrik ediyor, müziğe gönül veren tüm çocuklarımızın sanat yolculuklarında başarılarının daim olmasını diliyoruz.

Yarışmalarda dereceye giren okullar, www.surkav.org.tr web sitemizde yayınlandı.

4. Mahalleler Arası Halk Oyunları Yarışması Renkli Görüntülere Sahne Oldu

Şanlıurfa'da geleneksel kültürün yaşatılması ve mahalleler arası kaynaşmanın sağlanması amacıyla düzenlenen 4. Mahalleler Arası Halk Oyunları Yarışması, 12 Mayıs 2025 Pazartesi günü Urfa Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Spor Salonu'nda büyük bir ilgiyle gerçekleştirildi.



Saat 10.30'da başlayan yarışmada, Şanlıurfa'nın farklı ilçelerinden gelen 23 mahalle ekibi sahne aldı. Yöresel kıyafetleri ve özgün figürleriyle kültürel mirasımızı sahneye taşıyan ekipler, izleyicilerden büyük beğeni topladı.

Yarışma sonucunda jüri değerlendirmesiyle dereceye giren mahalleler şöyle oldu:

- 1.'lik: Siverek – Soydan Mahallesi
- 2.'lik: Viranşehir – Germen Mahallesi
- 3.'lük: Karaköprü – Lülecik Mahallesi

Etkinlik sonunda dereceye giren mahalle temsilcilerine ödülleri takdim edilirken, yarışmaya katılım gösteren tüm mahalle temsilcilerine mansiyon ödülleri takdim edildi.

Geleneksel değerlerin yaşatıldığı bu anlamlı gün, hem katılımcılara hem de izleyicilere unutulmaz bir deneyim sundu.

Vefa Gecesi ile Urfa'mızın kültürüne değer katan kıymetli sanatçılarımızı onurlandırdık



Şanlıurfa'nın kültürüne katkı sağlayan kıymetli sanatçılarımızı onurlandırmak amacıyla "Yaşayan Urfalı Sanatçılara Vefa Gecesi" düzenlendi. 13 Haziran Cuma günü saat 20.30'da Mehmet Akif İnan Konferans ve Sergi Salonu'nda gerçekleşen bu anlamlı gecede, Urfa'mızın sanat yaşamına değer katan sanatçılarımız ödülleriyle onurlandırıldı.

Bu anlamlı gecede emeği geçen herkese teşekkür ediyor; kültürümüze sahip çıkan sanatçılarımızı saygı ve sevgiyle selamlıyoruz.

Ödüllü Gazel Yarışması Düzenlendi



Şanlıurfa'nın kadim müzik kültürünün en özel hazinelerinden biri olan gazel geleneğini yaşatmak amacıyla düzenlediğimiz Gazel Okuma Yarışması büyük bir coşkuyla sona erdi.

Yarışmamıza gönülden katılım gösteren tüm sanat-severlerimize, emeğini ve desteğini esirgemeyen herkese içtenlikle teşekkür ediyoruz.

Bu anlamlı yarışma; şehrimizin güçlü seslerini bir araya getirerek, hem kulaklara hem gönüllere dokundu. Halkımızın sahip çıktığı bu kültürel miras, bizlere yenden gurur ve ilham verdi.

Şanlıurfa'mızın sesinde yankılanan bu gelenek, nice nesiller boyunca yaşatılmaya devam edecek...

Halk Oyunları Gençler Türkiye Şampiyonası Şanlıurfa'da Yapıldı



Türkiye Halk Oyunları Federasyonu tarafından düzenlenen Valiliğimizin ev sahipliği yaptığı Halk Oyunları Gençler Türkiye Şampiyonası, 13-15 Haziran 2025 tarihleri arasında Şanlıurfa'da coşkuyla gerçekleştirildi.

Etkinlik, 13 Haziran Cuma günü saat 18.30'da Abide Kavşağı'ndan başlayan ve Rabia Meydanı'na kadar süren kortej yürüyüşüyle başladı. Renkli görüntülere sahne olan yürüyüşte, Türkiye'nin dört bir yanından gelen halk oyunları ekipleri yöresel kıyafetleriyle kültürel birlikteliğin simgesini oluşturdu.

Şampiyonanın yarışma bölümü ise 14 ve 15 Haziran tarihlerinde, Orpheus Açık Hava Amfi Sahnesi'nde gerçekleştirildi. Geleneksel ve düzenlemeli kategorilerde kıyasıya mücadele eden gençler, performanslarıyla izleyicilerden büyük beğeni topladı.





Gurhan
2011 Gurhan